

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevare vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

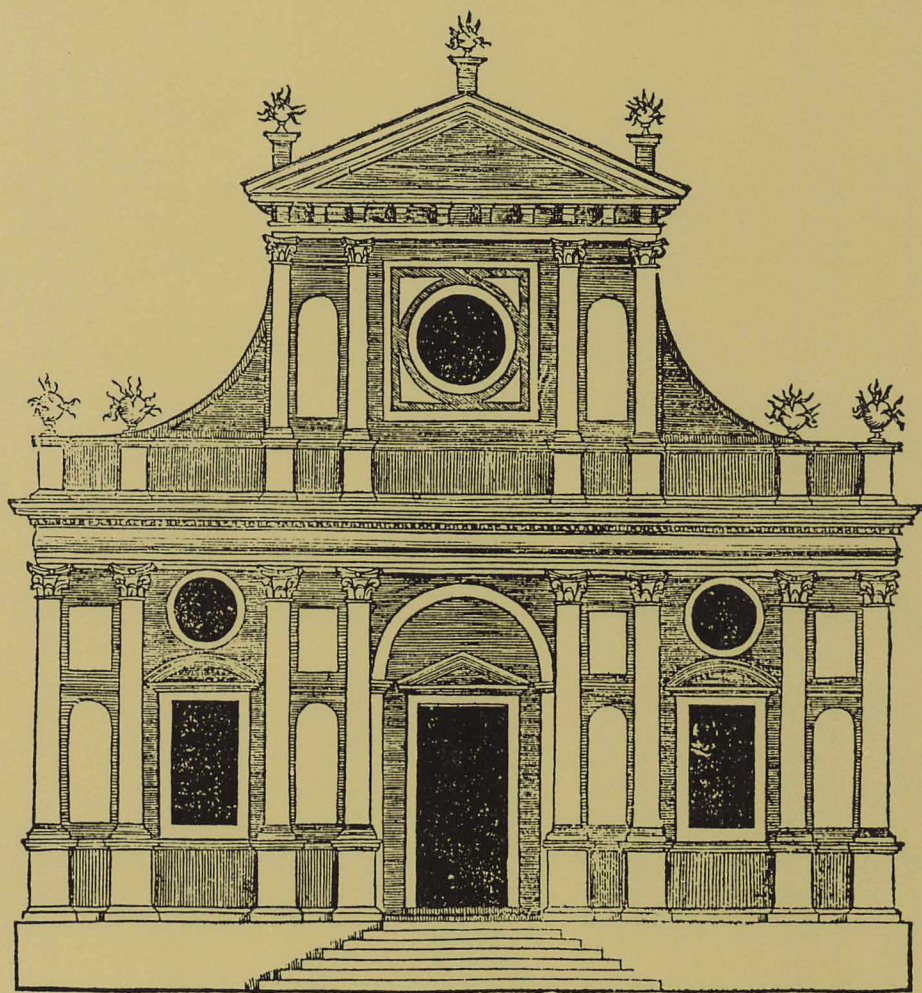
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT 1991

FRA VIBORG AMT 1991

FRA VIBORG AMT

1991

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg amt

56. årgang

FRA VIBORG AMT 1991

er redigeret af

Paul G. Ørberg

under medvirken af

Morten Øllgaard og Henning Ringgaard Lauridsen

Lay-out og tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Trykt i 600 eksemplarer

ISBN 87235-07-2

Indhold

LOUISE LILLIE

Renæssanceudsmykningen i Grinderslev kirke 7

BIRGIT LØGSTRUP

Jord og mennesker i Vorde, Fiskbæk og Romlund sogne 1688-1800.

1. Romlund sogn 28

POVL SKADHAUGE

Anders Nielsen Hummelgaard. Optegnelser fra 1797 om hans ungdomsliv og oplevelser som rejsende håndværkssvend i Tyskland og Østrig 56

HENNING RINGGAARD LAURIDSEN

Smedesvend og guldgraver. Maskinfabrikant Eskild Philipsens ungdomsoplevelser i England og New Zealand 1861-1866 71

Aage Bonde 1922-1991 97

Formandsberetning 99

Lokalhistorisk litteratur 101

Forsidebilledet viser kirkefacade. Illustration i Sebastiano Serlios værk »Architettura«, fra 4. bog. Foto efter Otto Norn: Serlio and Denmark.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Provst *Morten Øllgaard*, Vorde, formand.
Arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup, næstformand.
Rektor *K.J. Krarup-Pedersen*, Bjerringbro, sekretær.
Oberstløjtnant *Ingvar Musaeus*, Birgittelyst, kasserer.
Museumsinspektør *Hans Kruse*, Thorning.
Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg.
Domprovst *K. Gjesing*, Viborg.
Kaptajn *Villy Jensen*, Viborg.
Arkivar *Henning Ringgaard Lauridsen*, Viborg.
De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget.

Revisorer:

Bankfuldmægtig *Finn Bertel*.
Major *J. V. Lund*.

Samfundets ekspedition:

Fru Else Hansen,
Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg
Tlf. 86 62 44 88. Giro 4 06 38 05.

Bidrag til årbogen

sendes til arkivar *Paul G. Ørberg*, Landsarkivet, 8000 Viborg.

Renæssanceudsmykningen i Grinderslev kirke

Grinderslev kirke har kalkmalerier fra to perioder, hvoraf den ældste udsmykning, et billede af Maria i solgissel, på tårnbuens nordside, er fra omkring 1530.¹

De yngste malerier, som er emnet for denne artikel, er fra 1500-tallets slutning og findes på nordvæggen i skibets 1. fag. Udsmykningen er anbragt som en indramning omkring den bue, der åbner sig ind til kirkens østligste nordkapel, og er af en ganske høj kvalitet. Disse malerier har ingen iøjnefaldende paralleller i andre kirker, men der findes i ornamentikken så mange lighedstræk imellem Grinderslev og to kirker i Thy, nabokirkerne Grurup og Bedsted begge dateret ca. 1575, at det er rimeligt at antage, at det er samme værksted, der har udsmykket de tre kirker.²

En prøveafdækning, omfattende Grinderslevudsmykningens østligste partier, blev i det sene efterår 1922 foretaget af Eigil Rothe i anledning af planer om installation af et varmeanlæg i kirken.³ Den egentlige afdækning og restaurering fandt sted i foråret 1923, ligeledes under Eigil Rothes ledelse.⁴ Han karakteriserer i sin indberetning fra 1923 maleriernes bevaringstilstand som »... ret god omend der er »Huller««. Hvorefter »hullerne« bestod, gør han ikke rede for i indberetningen, men det fremgår af de fotografier, der ledsager rapporten, og som blev taget efter afdækningen men før restaureringen.

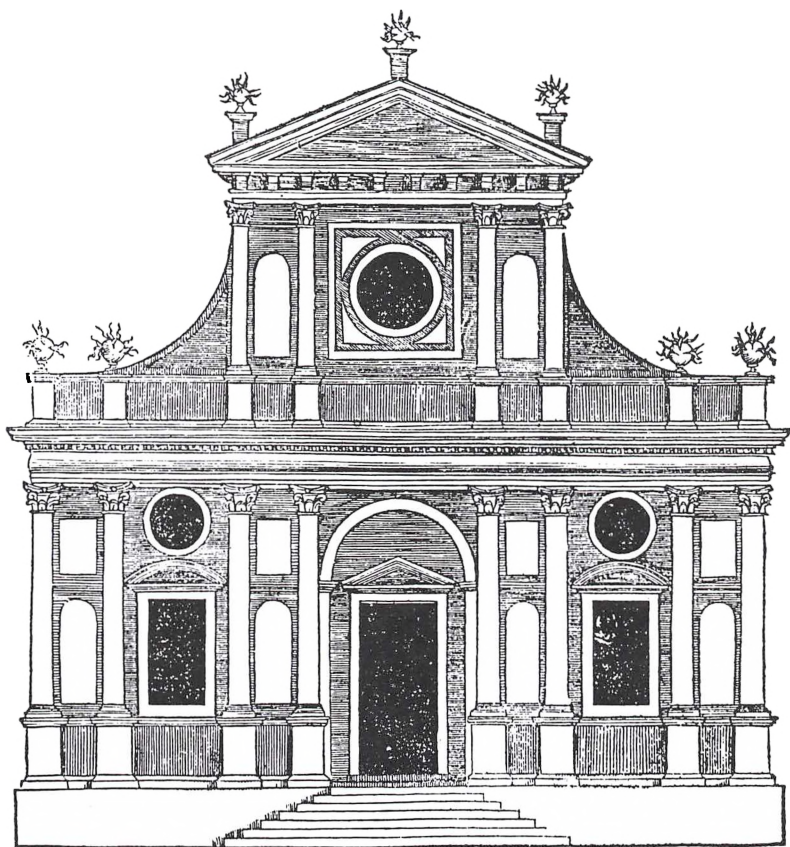
I udsmykningens øverste del var det midterpartiet samt trekanten under skjoldbuen i vest, der var forsvundet. I den mellemste del, det egentlige hovedstykke, var det i det vestligste billede specielt baggrundens landskab samt partier af figuren i forgrundens midte, der var ødelagt. I midterbilledet var det partiet over diagonalen, der går fra nederste vestlige til øverste østlige hjørne, mens det i det østligste billede var det meste af højre halvdel, der var forsvundet. Mindre huller fandtes i de nederste friser, men intet sted var skaderne dog så store, at de enkelte motivers hovedlinjer ikke kunne skelnes.

Rothe forudsagde i sin indberetning fra 1923, at den kalorifere, der var blevet opstillet i perioden mellem synet i november 1922 og april 1923, kunne påføre malerierne ubodelig skade, og det må siges, at hans spådomme til fulde gik i opfyldelse. Af en kort rapport udfærdiget efter en afrensning og genrestaurering af malerierne i november-december 1952 fremgår det, at varmen fra kaloriferen i bedste fald har bleget farverne så meget, at de knap kan skelnes, i værste fald har fået pudsen til at flage af.⁵ Det er specielt partiet over kaloriferens indfyrringssted i skibets nordøstlige hjørne, der er blevet ødelagt, og ulykkens omfang afsløres med al ønskelig tydelighed ved at sammenligne fotografier taget ved afdækningen i 1923 med fotografier taget idag.⁶

Udsmykningens enkeltbilleder, der er anbragt i to af tre rækker over hinanden, indfattes af rammer, som er udfyldt med en blanding af rankeværk, fantasidyr og masker, ikke ulig de borter, som indrammer bogillustrationer fra 1500-tallet. En trekantgavl kroner udsmykningen; ovenpå denne er anbragt dobbeltvolutter, og sådanne forbinder også det smalle topstykke med det brede hovedstykke. Under dobbeltvolutterne er ophængt frugtbundter, og fladerne mellem figurfremstillingerne er udfyldt med blomster- og bladranker. Tilsvarende ranker ses på undersiden af buen ind til kapellet og har oprindeligt været malet i skibets 1. hvælv.⁷

*Kalkmaleri fra omkring 1575. Grinderslev kirke, skibets 1. fag, nordvæggen.
Foto: Louise Lillie, juli 1991.*

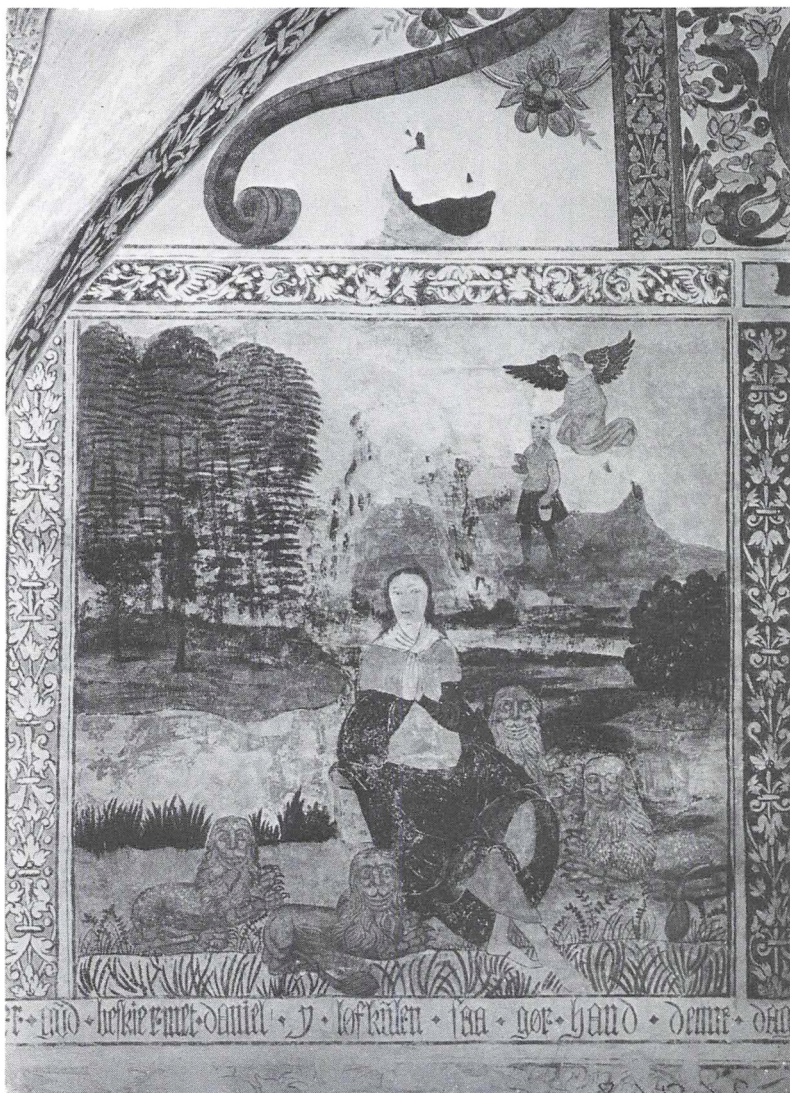

*Kirkefacade. Illustration i Sebastiano Serlios værk »Architettura«, fra 4. bog.
Foto efter Otto Norn: Serlio and Denmark.*

Udsmykningens opbygning med hoved- og topstykke, kronet af en trekantgavl, der indrammes af volutter, leder – som Rothe bemærker – tanken hen på renæssancens og barokkens epitafier, men også på 14- og 1500-tallets italienske kirkefacader. Omend hjemlige 1500-tals kunstnere kun i de færreste tilfælde har kunnet foretage studierejser til Italien, har den italienske kunst og måske specielt arkitekturen ikke været ukendt i Danmark på det tidspunkt, hvor kalkmalerierne i Grinderslev kirke blev malet. Italienske arkitekturteoretikers bøger, ofte illustreret med træsnit eller kobberstik har været kendt og benyttet.⁸

Udsmykningen har omfattet syv figurfremstillinger. I topstykket

ses to medaljoner, hver med en navngiven person vist i halvfigur. Mod vest ses apostlen Johannes med pagehår og iført en højhalset vams med pufærmer. I sin venstre hånd holder han en kalk. Indskriften fortæller os, at det er ST HANS. I medaljonen mod øst ses ST

Daniel i løvekulen.

Foto: Eigil Rothe, Nationalmuseet 1923.

IAKOB. Også han er iført en højhalset vams, smal i livet og med pufærmer. Tilsyneladende bærer han en bredskygget hat og i sin venstre hånd holder han en stav mens han med den højre peger over mod Johannes – eller måske mod et forsvundet billede i det nu ødelagte felt mellem de to medaljoner. Staven og hatten afslører, at det er apostlen Jakob den Ældre.⁹ Baggrunden bag begge apostle er udfyldt med et bakke- eller bjerglandskab.

I trekanten mod øst mellem topstykket og væggens skjoldbue, under dobbeltvolutton, ses rester af en formentlig liggende figur, af Rothe identificeret som en mand. Denne identifikation er dog næppe rigtig, idet figuren er navngivet INVIDIA, altså en personificering af lasten Misundelse, og laster – såvel som dyder – gengives i reglen som kvinder.¹⁰

I den modsatte trekant, mod vest, har der uden tvivl også været malet en figur. Farverester kan ses, men det er ikke længere muligt, og var det ej heller ved afdækningen, at afgøre, hvem eller hvad billedet har forestillet.

Udsmykningens hovedstykke består af tre store billeder, alle tre med et motiv, der er hentet fra Det gamle Testamente.

Billedet mod vest viser Daniel i løvekulen. Profeten ses siddende i billedets midte med korslagte fødder og hænderne samlet i bøn. Ved hans fødder ligger fire løver, alle med store kløer men derudover ganske ufarlige at se på. I billedets baggrund griber en engel fat i profeten Habakkuks hår og løfter ham ned til Daniel. To steder i Bibelen fortælles der om Daniels ophold i løvekulen, dels i Daniels bog, kapitel 6, dels i Det gamle Testaments apokryfe tilføjelse til Daniels bog, kapitel III. Heri berettes det, at Daniel blev kastet i løvekulen efter at have overtrådt forbudet mod at bede til andre end kong Darius. Daniel overlevede nattens ophold blandt løverne, fordi hans »Gud sendte en engel og lukkede løvernes gab« (Dan. 6.23). Den apokryfe beretning fortæller, at kongen af folket blev tvunget til at kaste Daniel i løvekulen, efter at han bl.a. havde ødelagt afgudsbillederne og det tempel, hvori de var opstillet. Daniel tilbragte syv dage i løvekulen og overlevede, fordi en engel førte Habakkuk fra Judæa til løvekulen i Babylon medbringende den suppe, han just havde tilberedt.

Som bekendt udskilte Luther de apokryfe afsnit af Det gamle Testamente, men beretningen levede dog fortsat videre og genfindes blandt andet i en af Hans Thomissøns salmer fra 1569.¹¹

Alle tre gammeltestamentlige billeder er ledsaget af en indskrift, og den under Daniel lyder: »Hisstoriën er gud beskyermet daniel y løfkulen saa gør hand denne dag«.

Jonas, der er spyet ud af »hvalfisken«. Derover medaljonerne med apostlene Johannes og Jakob den Ældre.

Foto: Eigil Rothe, Nationalmuseet 1923.

I midten ses et billede af profeten Jonas, der just er blevet spyet ud af hvalfiskens bug. Jonas ligger halvnøgen på strandbredden til højre, også han med hænderne samlet i bøn, mens »hvalfisken« svømmer rundt i billedets venstre side. Den bibelske beretning bag fremstillingen findes i Jonas' bog, kapitel 1-2, hvori der berettes om Jonas' flugt fra Guds påbud om at drage til Ninive, om hvordan søfolkene under stormvejret kastede Jonas overbord, og om hvorledes hvalfisken slugte Jonas, beholdt ham i sin bug i tre dage for siden at kaste ham op på strandbredden. Indskriften under billedet lyder: »Hisstorien er gud beskiermet jones y hvallens bug saa gør hand y dag«.

Det sidste, det østligste, billede, er en gengivelse af beretningen om profeten Elias og ravnene, som findes i 1. Kongebog, kapitel 17. 2-6. Gud befalede profeten at begive sig til bækken Krit, hvor han skulle holde sig skjult, og hvor ravnene imens ville bringe ham føde. Det eneste, det idag er muligt at se på billedet, er profetens overkrop, mens han ligger ved bækken med et par bøger bag sig. Baggrunden udfyldes af et landskab med høje træer af samme art, som også findes i billederne af Daniel og af Jonas. Indskriften under Eliasbilledet er kun delvis bevaret: »Hisstorien gud forsørget ellias ved en rafn ...«.

I felterne under hovedfrisen var malet fire våbner, to på hver side af buen ind til kapellet. Våbnerne i øst, som ved afdækningen var meget velbevarede, er idag næsten helt forsvundet, mens de i vest, under billedet med Daniel, stadig er rimeligt velbevarede. Ved afdækningen i 1922 kunne det ses, at våbnerne i øst tilhørte slægterne Juel (en i blåt seksoddet stjerne over tre strømme) og Vestenie (i blåt en hvid skråbjælke belagt med tre sorte egern).¹² Af indskriften under våbnerne kunne følgende læses: »Tame. Iffuers. ... aff ... fferdern oc mø(rne)«.

Mod vest ses dels et våben med en hvid skråbjælke belagt med tre sorte (røde?) egern, formentlig i blåt. Som Rothe bemærker i en af sine indberetninger, har nogle af farverne forandret sig i tidens løb, og den farve, der idag fremtræder som grå, har formodentlig oprindelig været blå, men om også den sorte i de tre egern er en dekomponeret mønje eller en sværtet cinnober (begge oprindelig røde farver), vil kun en farveanalyse kunne afgøre. Det andet våben viser en hvid bjælke i sort, der måske ligesom de tre egern i Vestenie-våbnet oprindelig har været rød. De to våbner identificeres i reglen som tilhørende slægterne Vestenie og Krabbe af Østergård.¹³ Af indskriften under disse to våbner var kun nederste linje bevaret: »... fferderne oc møder^{ne}«.

Tre spørgsmål melder sig altid ved undersøgelser af kalkmaleriudsmykninger – hvornår er de blevet udført (dateringen), hvem har bekostet dem, og hvad er formålet med dem?

Desværre mangler der en præcis datering af udsmykningen i Grin-

*Elias og ravnene. Derover en personificering af Invidia, Misundelsen.
Foto: Eigil Rothe, Nationalmuseet 1923.*

derslev, men i og med at den er så tydeligt tilpasset murfladen, kan det i hvert fald konstateres, at den må være blevet udført efter kirkens overhvælvning og kapellernes opførelse, hvilket formentlig har fundet sted i de første årtier efter 1500.¹⁴

Rothe daterer, uden at angive på hvilket grundlag, i sin ene rapport udsmykningen til 1500-tallets midte, i den anden til perioden 1550-1600. Niels Saxtorph vælger dateringen ca. 1575.¹⁵ De to apostles påklædning, vamsen med pufærmer, som snævrer ind i livet, peger klart på århundredets sidste halvdel.¹⁶

Det samme gør de fire våbenskjoldes form, og det skal bemærkes, at våbnerne i Grinderslev er udformet på nøjagtig samme vis som dem i Bedsted, der er malet henimod 1575.

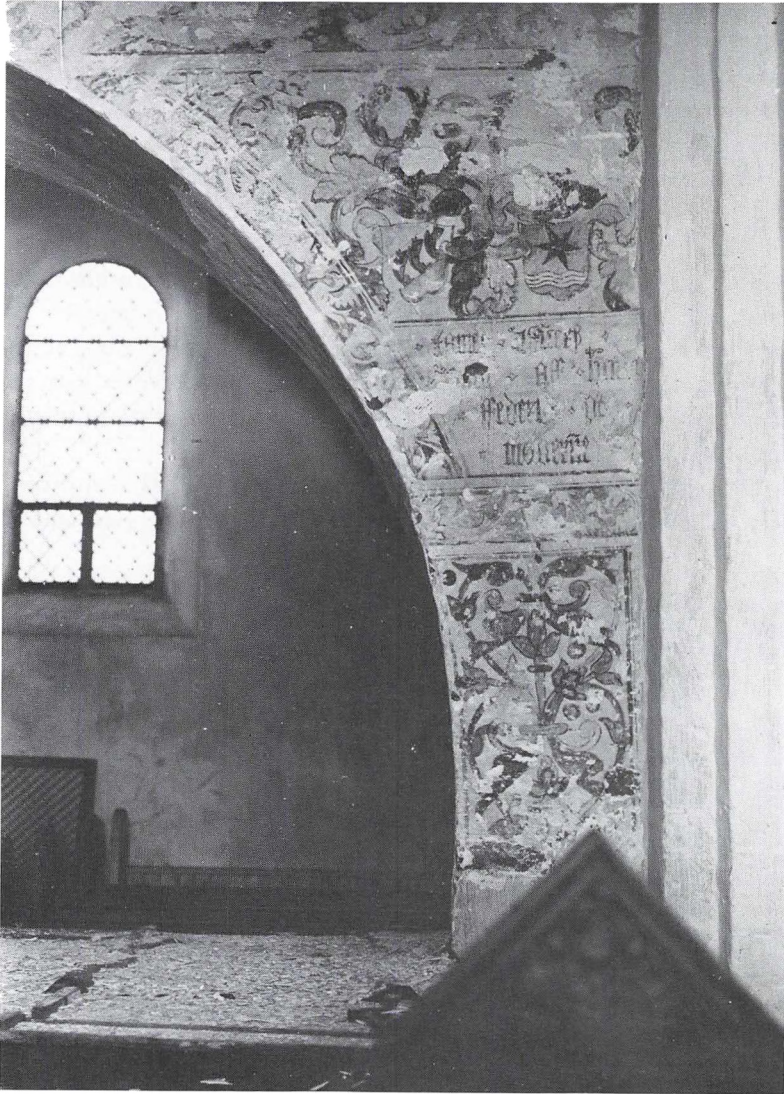
Med hensyn til spørgsmålet om, hvem der bekostede en udsmykning, er det ofte således, at våbenskjolde repræsenterer den eller de personer, som har betalt den, og man ville derfor forvente, at en identifikation af Grinderslevvåbnernes ejere kunne give et svar på dette spørgsmål, men her viser det sig, at man støder på uventede problemer.

Det østlige våbenpar lod sig ved afdækningen i 1922/23 identificere som tilhørende Thomas Iversen Juel, hvis forældre var Iver Jensen

*Våbner for slægterne Krabbe af Østergård og Vestenie.
Foto: Louise Lillie, juli 1991.*

Juel og Karen Vestenie.¹⁷ Thomas Iversen kan følges i det skriftlige kildemateriale fra han i 1492 bliver lensmand på Trøjborg, til han i 1523 medbesegler Frederik I's håndfæstning. Inden 1531 må han være

*Thomas Iversen Juels mødre og fædre våbner, Vestenie og Juel. Fotograferet efter afdækningen, men før restaureringen i 1923.
Foto: Nationalmuseet.*

død, idet hans enke Lene Rosenkrantz dette år optræder i forbindelse med det pantelen på Mors, som han erhvervede i 1520.¹⁸ Det er således klart, at det ikke kan være ham, der har stået bag udsmykningens tilblivelse, dertil er tidsforskellen mellem hans dødsår og udsmykningens »stilistiske« udsagn for stort.

Der opstår også problemer i forbindelse med identifikationen af det vestlige våbenpars ejer. Indskriften oplyser kun, at der er tale om fædrene og mødrene våbner, men desværre ikke hvis. Umiddelbart ville man forvente, at de tilhørte Thomas Iversen Juels hustru, Lene Rosenkrantz' forældre, men da disse var Ludvig Rosenkrantz og Kirsten Hak, kan det ikke være hendes fædrene og mødrene våbner, der er afbildet. Som våbnerne er udført repræsenterer de som nævnt slægterne Krabbe af Østergård og Vestenie, men en gennemgang af de to slægter i 14- og 1500-tallet afslører, at intet medlem af den ene slægt synes at have været gift med et medlem af den anden.¹⁹ Der er derfor sandsynligvis tale om, at i hvert fald det ene af de to våbner er forkert, men hvilket lader sig ikke afgøre idag.

Våbnerne er i denne kirke således ingen hjælp til løsningen af spørgsmålet om, hvem der bekostede udsmykningen, og dermed ej heller til en nærmere datering, men til gengæld gives der et fingerpeg om formålet med den. Da udsmykningen blev malet i slutningen af 1500-tallet har det været et ønske, at den forlængst afdøde Thomas Iversen Juel – samt en anden os ukendt person – har skullet mindes, og udsmykningen har derved fået karakter af mindetavle eller epitaf.²⁰

Som allerede nævnt udviser udsmykningens kontur og opbygning store lighedstræk med kirkefacader fra 14- og 1500-tallets Italien, og der kan næppe være tvivl om, at maleriet har været tænkt som en facade. Tilsvarende malede indramninger er ikke så almindelige i dansk kalkmaleri,²¹ men har til gengæld paralleller i 15- og 1600-tallets træskårne inventar, nemlig i de udskårne gitre, som afskærmede privatkapperne fra den øvrige del af kirkerummet.²²

Som formen og opbygningen af noget usædvanlig, således er også valget af motiver det. Et kalkmaleri med en fremstilling af Elias og ravnene findes ikke i nogen anden kirke i Danmark, og Daniel i løvekulen kun i en enkelt anden kirke. Til gengæld optræder fortællingen om Jonas og hvalfisken ikke helt sjældent i den middelalderlige eller i den efterreformatoriske kunst.²³ Formentlig under påvirkning fra Biblia pauperum anvendtes billeder af Daniel i løvekulen og Jonas med hvalen i den middelalderlige kunst præfigurativt, det vil sige, at

de anvendtes som idémæssige paralleller til nytestamentlige begivenheder.²⁴ At opfatte de tre billeder i Grinderslev som præfigurationer på nytestamentlige begivenheder er muligt, men giver ikke noget tilfredsstillende svar på spørgsmålet om, hvad formålet med de tre motivers sammensætning har været, eller udtrykt på en anden måde, hvad udsmykningens budskab var.²⁵

Indskrifterne under billederne er tydeligt opmalede, men opmalingen er foretaget på grundlag af en oprindelig indskrift, der var at læse ved afdækningen. Fællesnævneren for de tre billeder ligger gemt i indskrifternes udsagn: Gud beskærmede de tre gammeltestamentlige personer i farens stund for deres tros skyld, af samme grund vil Han beskærme mennesket idag.

Der er altså tale om et markant brud med den middelalderlige billedtradition i brugen af de tre motiver. Til gengæld kommer en lignende tankegang og med de samme eksempler til udtryk i salmen »Mit hierte hui gremmer du dig,« som første gang gengives på dansk i Hans Thomissøns 'Den Danske Psalmebog' fra 1569, og som i Grundtvigs gendigtning fra 1850 stadig findes i 'Den danske salmebog': »Min sjæl hvi græmmer du dig«. ²⁷ Versene 5-11 i Thomissøns Psalmebog lyder:

Helia sige huo fødde dig/
Der Regnen forholdtis vnderlig
I den suare dyre tid?
I Zidons Land en Encke rund/
Til den Gud sende dig samme stund.

Oc at du ey skulde lide nød/
Der du drogst did som Gud dig bød/
Oc hans befalning gjorde:
Dig førde Raffne kiød oc brød/
Aarle oc silde til din føde.

Du soffst vnder it Enebær træ/
Der Engelen kom/ oc loed sig see/
Hand førde dig Vand oc Brød.
Du gickst der effter en vey saa lang/
Til Horebs bierg vden hungers trang.

Joseph bleff til Egypten sold/
Oc der i Fengsel kast met vold/
For sin Gudfryctighed/
Men Gud hialp hannem til Herre naffn/
Hans venner til stor ære oc gaffn.

Gud haffde Daniel ey forgæt/
Der hand blant Løuerne vaar nedset/
Sin Engel sende hand did/
Hand hannem Mad da føre loed/
Ved Abacuc sin tienere god.

Den trofaste Gud ey glemme vild/
De tre Mend som vaare kast i Ild/
Sin Engel sende hand did/
Loed dem beuare for Ildens glød/
Oc hialp dem saa aff all deris nød.

Jonas kunde Guds hielp ocsaa faa/
Der hand i Hualfiskens bug laa/
Tre dage oc nætter tre:
Gud mest sit Ord det visslige gjør/
At Fisken hannem paa landet før.

Thomissøn adskiller sig i det ydre fra Grinderslevbilledet ved at have flere eksempler med: Joseph, der af sine brødre sælges til ægypterne, Elias' ophold i ørkenen, og Daniel, der befrier de tre mænd fra ild-ovnen. Når Gud havde stået disse gammeltestamentlige personer bi i nødens stund, så var det fordi, deres tro på Gud var urokkelig. Salmens øvrige vers indeholder foruden salmedigterens lovprisning af Gud også hans opfordring til mennesket om at vende sig til Gud i stedet for at forlade sig på denne verdens rigdom, som kun er af timelig art. Ved Kristi korsdød, som mennesket har fået kendskab til gennem evangeliet, har det derimod fået del i den evige ære. Tankegangen hos Thomissøn er således helt parallel til den, der findes udtrykt i Grinderslevudsmykningens indskrifter.

Fremstillinger af apostlene optræder hyppigt i middelalderens kunst, såvel i kalkmalerier som i senmiddelalderens altertavler. Når der ses bort fra de altertavler, hvis hovedfigur er en enkelt apostel, så

afbildes i langt de fleste tilfælde alle 12 apostle samlet, dog optræder enkelte gange et apostelpar, nemlig Peter og Paulus. Johannes og Jakob den Ældre findes mig bekendt ikke afbildet sammen alene andre steder end i Grinderslev.

Forklaringen på, at det netop er disse to apostle, der er udvalgt, skal formentlig søges i Matthæusevangeliets 20. kapitel. Heri forudsiger Jesus, efter at have berettet lignelsen om arbejderne i vingården, sin egen lidelse og død på korset. Videre fortælles det, at Zebedæussønnernes mor sammen med sine to sønner, Jakob og Johannes, gik til Jesus og bad om, at de to sønner måtte få plads ved Jesu højre og venstre side i himlen. Svaret var, at pladsen ved Jesu side kun kunne gives dem, hvem det var beredt af Faderen.²⁷ Konklusionen, der kan drages, er den, at mennesket ikke kan opnå frelse ved egen hjælp, eller andres forbøn, men kun ved nåden gennem troen på Gud.

Fremstillinger af laster kendes også fra det middelalderlige maleri, men heri afbildes de i reglen som en større gruppe, f.eks. de syv dødssynder, og kun yderst sjældent som i Grinderslev enkeltstående.²⁸

Lasten, eller dødssynden, Misundelse er som personificering et middelalderligt fænomen, men findes mere eller mindre direkte omtalt flere steder i Bibelen, bl.a. i den beretning om slangens fristelse af Eva, der fører til Syndefaldet samt i Moselovens 10. bud, der omhandler forbudet om at begære sin næstes hus eller noget, der tilhører næsten.²⁹ Kalkmaleriet i Grinderslev er særegent også ved i det hele taget at have en fremstilling af en last, idet billeder af laster, eller dødssynder, stort set forsvinder i løbet af 1500-tallets 1. halvdel. Til gengæld kommer personificeringer af dyder til at indtage en meget fremskudt plads, specielt på 15- og 1600-tallets inventar.³⁰ Et af de få steder, hvor man i efterreformatorisk kunst kan møde Misundelsen, sammen med de øvrige seks dødssynder, er på kapelgitteret i Gårdstånga kirke i Skåne, udført 1622 af Jakob Kremberg, hvor de sammen med de syv dyder flankerer dels Livets og Kundskabens træer, dels Adam og Eva samt Maria, den korsfæstede Kristus og Johannes.³¹

At bygge på et enkelt eksempel som Gårdstångas er et yderst spin-kelt fundament, men helt usandsynligt er det næppe, at antage, at den figur, der har været afbildet i den vestlige trekant under skjoldbuen, og som idag er helt forsvundet på nær et par farveklatter, har været en personificering af en dyd. Spørgsmålet er da hvilken? Misundelsens

diametralt modsætning er Kærlighed, således som det ganske præcis udtrykkes dels i Paulus' 1. brev til Korintherne, kap. 13, vers 4-7: »Kærligheden er langmodig, er velvillig; Kærligheden bærer ikke nid; Kærligheden praler ikke, opblæses ikke, gør intet usømmeligt, søger ikke sit eget, forbitres ikke, tilregner ikke det onde; glæder sig ikke over uretfærdigheden, men glæder sig ved sandheden; den tåler alt, tror alt, håber alt, udholder alt«, dels i Romerbrevet, kap. 1, vers 9-10: »Thi det: 'Du må ikke bedrive hor; du må ikke slå ihjel; du må ikke stjele; du må ikke begære,' og hvilket andet bud der er, det sammenfattes i dette ord: 'Du skal elske din næste som dig selv'. Kærligheden gør ikke ondt imod næsten; derfor er Kærligheden Lovens opfyldelse«. Kærligheden er ikke blot udtryk for et forhold mellem mennesker indbyrdes, men også for fællesskabet mellem Gud og mennesker.³² Modsat fjerner Misundelsen mennesket fra Gud.

Udsmykningen i Grinderslev fortæller betragteren om de forhold, der fjerner eller nærmer mennesket til Gud samtidig med, at det gennem detaljerne med Jakob og Johannes understreges, at menneskets frelse afhænger af Gud. Troen er vejen til frelse, som det klart er fremhævet i de tre store billeder med gammeltestamentlige motiver, og ved den vægt, der gennem disse billeders størrelse lægges på begrebet Tro, er hele udsmykningen tydeligt udsprunget af en luthersk teologisk tankegang. En teologisk kyndig må have stået bag udvælgelsen af motiverne, og det naturligste ville da være at antage, at det har været den lokale sognepræst. Men hvem denne var, lader sig ikke afgøre idag, idet der ikke er overleveret oplysninger om, hvem der beklædte embedet som sognepræst mellem ca. 1565 og ca. 1645.³³

Det kan naturligvis også have været denne for os ukendte sognepræst, eller en anden gejstlig i området, der ud over at vejlede i valget af motiver, har taget det egentlige initiativ til maleriets udførelse, men det er lige så rimeligt at antage, at det er medlem af den lokale adel, en af hovedgårdsejerne, der har stået bag. Forekomsten af adelsvåbner i udsmykningen peger i denne retning.

I Grinderslev sogn fandtes i 1500-tallet tre større og to mindre hovedgårde: Grinderslev kloster, Astrup og Eskær samt Nørgård og Mogenstrup.³⁴ Grinderslev kloster var i midten af århundredet med afbrydelser forlenet til Niels Kjeldsen Juel til Astrup, og efter hans død i 1573 til enken Margrethe Sandbjerg. I 1581 blev Grinderslev kloster erhvervet af Christoffer Lykke til Buderupholm i Himmerland ved et mageskifte med Frederik II. Christoffer Lykkes søn, Iver,

solgte i 1611 Grinderslev til Dorothea Krabbe, enke efter Erik Lykke til Havnø i Himmerland. Astrup blev ejet af familien Juel, dels den føromtalte Niels Kjeldsen, dels hans bror, Iver Kjeldsen, som døde i 1556. Sidstnævntes søn Kjeld Iversen, overtog ejendommen efter farbroderens død, og da han selv døde i 1606 overgik Astrup til slægten Brockenhuus. Eskær havde i 1500-tallet adskillige ejere, fra 1540 til 1558 Jens Rotfeld. Efter hans død arvedes hovedgården af hans søster, Johanne Nielsdatter Rotfeld, gift med Hans Lykke til Havnø, hvis søn, den ovennævnte Erik Lykke, i 1577 arvede hovedgården, som efter hans død gik i arv til Iver Lykke. Hovedgårdene Nørgård og Mogenstrup ejedes af henholdsvis familierne Spend og Pors (Skadeland) samt Høeg og Juel. Flere af disse hovedgårdsejere har sat deres præg på Grinderslev kirkes inventar.

Det er specielt Eskærs ejere, hvis tilstedeværelse gør sig bemærket i kirken. Først Johanne Rotfeld, som mellem 1553 og 1577 fik udfærdiget en gravsten over gemalen Hans Lykke og hende selv.³⁵ Men ikke mindst sønnen, Erik Lykke, og hans hustru Dorothea Krabbe satte deres præg, dels på altertavle og prædikestol fra omkring 1600, dels ved det store epitafium fra 1591.³⁶ Astrups ejere markerer sig i stolestaderne fra omkring 1530, der blandt andet bærer våbner for Kjeld Iversen og hans hustru, Karen Lange, samt gravstenen fra omkring 1580 over Niels Kjeldsen Juel og hans hustru, Margrethe Sandbjerg.³⁷ En af Nørgårds ejere, Bertold Kaas, er repræsenteret dels ved en stolegavl fra 1478 dels ved en gravsten fra omkring 1500.³⁸

Skal man blandt disse udpege en initiativtager til kalkmaleriudsmykningen, må valget falde på Niels Kjeldsen Juel. Kalkmaleriet indeholder detaljer med italiensk oprindelse, og vender vi os til kirken inventar, kan de samme træk ganske tydeligt konstateres på gravstenen over Niels Juel og hans familie. Den udenlandske inspiration kommer her frem i de kannelerede pilastre med de joniske kapitæler, den segmentformede volutgavl på toppen, personificeringer af Kirken og Synagogen i sidenicherne samt perspektivhullerne over nicherne.³⁹ Frugtbundterne, på gravstenen anbragt i en vase over volutterne, er fælles for gravsten og maleri.

Udsmykningen i Grinderslev opfylder flere funktioner. For det første er det en facade, der formelt markerer indgangen til kirkens ene kapel. For det andet er den et billedligt udsagn om det væsentligste element i den lutherske konfession, nemlig frelse ved troen. For det tredje er det et epitafium over Thomas Iversen Juel og en for os endnu

*Gravsten over Niels Kjeldsen Juel, hans hustru, Margrethe Sandbjerg og deres søn, udført 1580. Idag opstillet i Grinderslev kirkes kor.
Foto: Erik Moltke, Nationalmuseet 1941.*

ukendt person, formentlig »opsat« på initiativ og måske også bekostet af hans nevø, Niels Kjeldsen Juel.

Thomas Iversen var død førend Reformationen blev gennemført i Danmark i 1536 og det kan måske undre, at han gives et epitafium med et så tydeligt luthersk indhold, men da er det nok værd at erindre, at netop Salling var et af de områder i landet, der allerede før Reformationen var vundet for lutherdommen.⁴⁰ Måske Thomas Iversen og hans ukendte frænde var blandt de første?

Noter

1. Det er af Erik Skov antaget, at dette billede er udført af samme værksted, som har udsmykket kirkerne i Torum, Farsø, Ullids, Vejby og V. Hornum. *Trap Danmark*, 5. udg. Viborg amt, København 1962, s. 156.
2. Værkstedets mester har i Bedsted signeret malerierne med initialerne NP. *Danmarks Kirker*, Tisted amt, København 1940, s. 560-62 og s. 573.
3. Eigil Rothe, *Indberetning*, dateret 17. december 1922. Nationalmuseets 2. afdeling.
4. Eigil Rothe, *Indberetning*, dateret april 1923. Nationalmuseets 2. afdeling. Af denne indberetning fremgår det, at varmeanlægget trods henstillinger om at vente, allerede var blevet installeret i den mellemliggende periode, og Rothes indberetning, der indeholder en udførlig beskrivelse af udsmykningen, er nok så meget en beklagelse over den manglende forståelse for maleriernes værdi, især hos sognepræsten, og en forudsigelse af de skader, som varmeapparatet, en kalorifere, ville kunne påføre malerierne med tiden.
5. Egmont Lind, *Indberetning*, dateret 5. januar 1953. Nationalmuseets 2. afdeling.
6. Igen i 1970 er kalkmalerierne i Grinderslev kirke blevet synet. Brev til Nationalmuseet fra konservator Olaf Hellvik, dateret 18. april 1970. Nationalmuseets 2. afdeling.
7. Rothes indberetning 1923.
8. Eksempelvis må arkitekterne for henholdsvis Hesselagergård og Holmens Kirke i København have haft adgang til et eksemplar af den italienske arkitekt Sebastiano Serlios værk, evt. i den nederlandske udgave ved Vredeman de Vries. Otto Norn: *Serlio and Denmark*. *Analecta Romana Instituti Danici I*, København 1960, s. 105-21.
9. De to apostle er karakteriserede ved de attributter, som de også afbildes med i den middelalderlige kunst. Niels-Knud Liebgott: *Hellige mænd og kvinder*. Højbjerg 1981, s. 169 og 170.
10. *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 4. Red. E. Kirschbaum. Rom, Freiburg, Basel, Wien 1972, sp. 380-90. Artikel: Tugenden und Laster.
11. *Gad danske Bibelleksikon*, 2. oplag, Bd. I. Red. Eduard Nielsen og Bent Noack. København 1981, sp. 95-97. Artikel: Apokryf, apokryfer. Tilføjelsen til Daniels bog blev ikke udskilt af de katolske Bibler, og det kunne derfor tænkes, at det grafiske forlæg for Grinderslevs malerier, har haft deres oprindelse i et katolsk land.

12. Sven Tito Achen beskriver våbnet således: »I hvidt en blå skråbjælke belagt med tre røde egern (altså omvendt i forhold til farvevalget i Grinderslev). På hjelmen 2 røde egern vendt mod hinanden«. Danske Adelsvåbner en heraldisk nøgle. København 1973, s. 455.
13. Niels M. Saxtorph angiver, at det ene våben (Vestenievåbnet) tilhører slægten Friis fra Hesselager, hvilket dog ikke kan være rigtigt, da dette beskrives som »tre sorte egern i hvidt. På hjelmen et grønt træ mellem to sorte egern«. Niels M. Saxtorph: Danmarks Kalkmalerier, København 1986, s. 201. Sven Tito Achen: Op. cit., s. 64.
14. Tidspunktet for kapellernes opførelse har af forskerne været fastlagt yderst forskelligt. J. B. Løffler, der skrev om Grinderslev kirke i 1872-73, daterede nordkapellernes opførelse til slutningen af 1500-tallet, og kædede den sammen med op-hængningen af epitafiet fra 1591 for Erik Lykke og hans familie. Trap Danmark, Viborg amt går til den anden yderlighed, og refererer, omend med forbehold, at opførelsen af kapellerne kædes sammen med en indskrift fra 1478, der omtaler Bertold Kaas. Vilh. Lorenzen, der skrev i 1928 og efter kirkens restaurering, noterede, at samme type murskifte var anvendt i nordkapeller, tårn og hvælvinger, hvorfor de må have tilhørt samme byggefase. Kalkmaleriet på tårnbuens nordside, hvis eksistens Løffler ikke kendte, daterede Lorenzen til omkring år 1500, og satte således Grinderslevs ombygning til årtierne heromkring (umiddelbart inden male-riets tilblivelse). Kalkmaleriet er nok en anelse yngre end Lorenzen antog, fra omkring 1530, og kapelopførelsen kan derfor sagtens have fundet sted så sent som 1. fjerdedel af 1500-tallet. Det skal dog anføres, at det udseende, som kirken har idag, skyldes en gennemgribende restaurering i 1878, under hvilken de to kapeller fik nye og adskilte tagkonstruktioner ligesom det tidligere forsønkede træloft blev erstattet af de nuværende hvælvinger. Trap Danmark, jfr. note 1. J. B. Løffler: Grinderslev Kloster og Kirke. Kirkehistoriske Samlinger, 2. Række, Bind VI, København 1872-73, s. 716-2. Vilhelm Lorenzen: De danske Augustinerklostres Bygningshistorie. De danske Klostres Historie IX, København 1928, s. 75-86.
15. Saxtorph: Op.cit., s. 201.
16. De to apostle følger den såkaldte »spanske mode« som slår igennem ved århundredets midte. Henny Harald Hansen: Klædedragtens kavalkade i farver. Politikens forlag 1967, s. 128ff. Da malerierne af apostlene sandsynligvis er kopierede efter grafiske forlæg, bliver det derfor kun de grafiske forlægs, ikke maleriernes, nedre tidsmæssige grænse, der kan fastlægges til omkring 1550.
17. Stamtavle over danske Adelslægter. Ved Louis Bobé, Bind XI,1, København 1928, s. 11. Rothe gør i sin rapport fra december 1922 opmærksom på, at placeringen af Thomas Iversens fædre og mødre våbner er byttet om i forhold til sædvanlig praksis. Denne foreskrev, at det fædre våben skulle være placeret heraldisk til højre, det mødre heraldisk til venstre. Der findes dog blandt gravstenene eksempler på tilsvarende ombytninger af våbner, eksempelvis Alhed Urnes gravsten i Roskilde domkirke. Christian Axel Jensen: Danmarks Adelige Gravsten i Sengotikens og Renaissancens Tid. København 1951-53. Planchebind, tavle 26.
18. Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede. København 1879, s. 131.
19. Stamtavle over Danske Adelslægter. Ved Louis Bobé, Bind XI,2, København 1928, s. 107-34 (Krabbe af Østergaard); Bind XIII, København 1934, s. 183-88 (Vestenie).
20. Epitafierne fra 1600-tallet består næsten altid af større eller mindre trætavler, udskårne og bemalede, men i 1500-tallet, førend typen er endeligt fastlagt, optræder der også enkelte kalkmalede epitafier, eksempelvis i Brunby kirke i Skåne

- (1558). A Catalogue of Wall-Paintings in Medieval Denmark 1100-1600. Scania-Halland-Blekinge. Red. Knud Banning. København 1976-82, Bd. II, s. 58.
21. En i form beslægtet indramning, af en korbue, fandtes i Munkebo kirke på Fyn og i Tårnby kirke på Amager. Danmarks Kirker, Københavns amt, København 1944, s. 289.
 22. Der findes stadig bevaret en del kapelgitre rundt omkring i de danske kirker, og ofte de steder, hvor der som i Grinderslev ligger eller har ligget en hovedgård i sognet.
 23. Daniel i løvekulen findes afbildet på korvæggen i Tirsted kirke på Lolland, 1400-25. Jonas og hvalfisken findes eller fandtes i følgende kirker: Tirsted 1400-25, + Vejlbj (Vends hrd., Fyn) 1450-75, + Nebbelunde ca. 1475, Kongsted 1475-1525, Estruplund ca. 1525, + Kisserup 1536-59, Gudum 1550-60, Sønderholm 1556, Søndbjerg ca. 1570, + Hjørring S. Hans ca. 1575, Oure 1581, + Ulsted ca. 1600. Såvel Daniel i løvekulen som Jonas kan også ses på korstolene i Roskilde domkirke fra omkr. 1420. Poul Kürstein: Korstolene i Roskilde domkirke og deres billeder. København 1966.
 24. Biblia Pauperum. Billedbibelen fra middelalderen. Indledning og oversættelse af Knud Banning. København 1984. Daniel i løvekulen symboliserer enten Jesus for Pilatus eller Noli me tangere (Mødet mellem Kristus og Maria Magdalene), Blad 22 og 31. Jonas, der kastes op på stranden, symboliserer Opstandelsen, Blad 29. Se endvidere Louis Reau: Iconographie de l'art chrétien, Tom. II.1, Paris 1956, s. 347-59 og s. 390-419.
 25. Eva Louise Lillie: Gammeltestamentlige motiver i Reformationstidens danske kalkmaleri. Kirkehistoriske Samlinger 1986, s. 47.
 26. Hans Thomissøns Salmebog 1569-1676. Facsimileudgave ved Erik Dal, København 1968, s. 235v-236r. Thomissøn havde oversat salmen fra tysk: 'Worum bedröuest du dy myn hert', formentlig skrevet af Luthers svoger, superintendent i Stollberg, Emil Oemler. I den tyske version mangler dog versene 'Oc at du ey skulde lide nød' (om Elias og ravnene) og 'Jonas kunde Guds hielp ocsaa faa'. S. Widding: Danske Messe, Tide- og Psalmesang 1528-73. Bind II, København 1933, s. 127. Se endvidere Anders Malling: Dansk Salme Historie. Bind VIII, København 1978, s. 42-68. Man bemærker dog, at den ene titulus i Biblia Pauperums Blad 31, der blandt andet indeholder en fremstilling af Daniel i løvekulen, ved et citat fra Davids 9. Psalm: 'Du svigtede ikke den, der søgte dig, Herre' udtrykker en lignende tankegang, som den der findes i Grinderslevs indskrifter.
 27. Matthæus, kap. 20, 20-23. Fortællingen findes også i en lidt ændret version i Markusevangeliet, kap. 16, 35-40.
 28. Den mest almindelige måde at afbilde dødssynderne på i senmiddelalderen var i form af den såkaldte »dødssyndsmand«, der optræder i flere af de kirker, der er udsmykkede af Everlöw-Elmelunde-Brarup værkstederne i Skåne og på Lolland-Falster. A Catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark 1100-1600. Scania-Halland-Blekinge, Bd. IV, s. 93.
 29. Gads danske Bibelleksikon, 2. oplag, Bd. II. Red. Eduard Nielsen og Bent Noack. København 1982, sp. 584-85. Artiklen: Misundelse.
 30. Dette gælder såvel altertavler og prædikestole som epitafier.
 31. Sigrun Fernlund: Kyrkor i Skåne – en kulturhistoria. Lund 1980, s. 152-55.
 32. Gads danske Bibelleksikon, Bd. II, sp. 358-61. I udenlandske udsmykninger, hvor dyder og laster sammensættes parvis, findes der eksempler på, at lasten Misundelse er sat overfor dyden Kærlighed, eksempelvis i Cappella Scrovegni i Padova, udsmykket af Giotto omkr. 1305.
 33. S. V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en alminde-

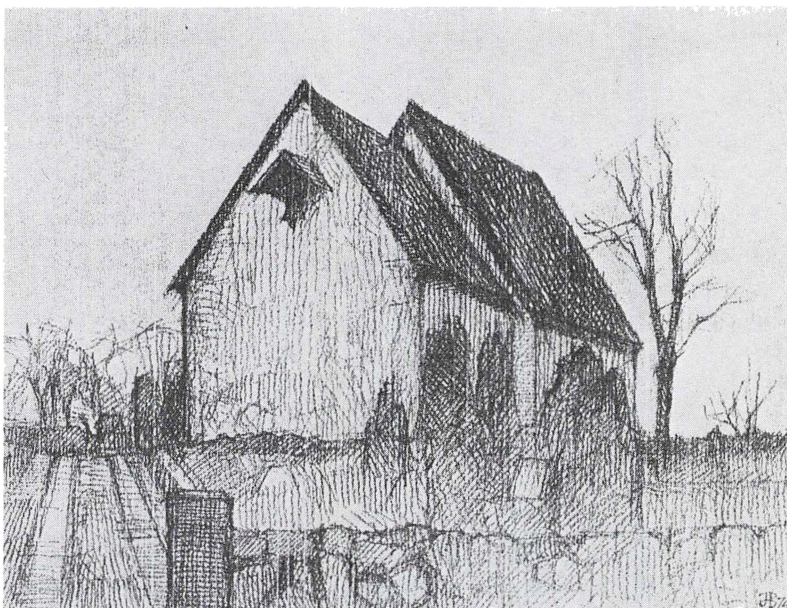
- lig dansk Præstehistorie, Bd. 1, Odense 1867, s. 480-81 og bd. 4, Odense 1873, s. 50.
34. Trap Danmark, Viborg amt, s. 153-63.
 35. Chr. Axel Jensen: Danske Adelige Gravsten, Bd. II, s. 57 f, nr. 612, Tavle 83. Løffler, s. 731.
 36. Løffler, s. 731.
 37. Chr. Axel Jensen, Op.cit., nr. 688.
 38. Chr. Axel Jensen, Op.cit., nr. 99.
 39. Chr. Axel Jensen: Bd. II, s. 86-87.
 40. A. Heise: Forhold i Viborg Stift, navnlig i Salling, i Reformationstiden. Kirkehistoriske Samlinger, 2. Række, Bind V, København 1869-71, s. 522-81, 703-71.

Louise Lillie, født 1949. Cand.mag. i historie og kunsthistorie fra Københavns Universitet. Fra 1988 ansat ved Kalkmaleriregistranten, Institut for Kirkehistorie, Københavns Universitet. Forfatter til mindre artikler om efterreformatoriske kalkmalerier, bl.a. i Kirkehistoriske Samlinger 1985 og 1986. Adresse: Livjærgade 20, 2100 København Ø.

Jord og mennesker i Vorde, Fiskbæk og Romlund sogne 1688-1800

1. Romlund sogn

Det er hensigten her og i de to følgende årbøger at beskrive udviklingen i ejendomsstrukturen og folketal i de tre sogne fra 1688 til år 1800. De har i hele perioden og op til i dag tilhørt ét pastorat og dermed haft fælles sognepræst. De ligger i den nordvestlige del af Nørlyng herred og er i hele perioden påvirket af Viborg købstads

Romlund kirke. Tegnet af Johs. Bæch 1974.

nærhed. De grænser op til købstadsjord, ligesom gårdene og husene for en stor del i ældre tid ejedes af stiftelser, embeder eller private personer i Viborg. Afhængigheden var ikke lige stærk i de tre sogne og forandredes gennem tiden. Men de lå alle tre inden for Viborgs interessesfære.

Romlund sogn i 1688

Fra 1688 har vi en samlet oversigt over ejere og jordbrugere i hvert eneste sogn i Danmark. Det var et led i den første opmåling og matrikulering af landet, der skulle give et sikkert skatteberegningsgrundlag for alle skatter til kongen eller centraladministrationen.¹

Romlund sogn bestod i 1688 af Romlund by, Kirkebæk mod øst og de to enestegårde, Vesbekgård og Bollergård, mod sydvest. At de var enestegårde betød, at de lå uden tilknytning til andre gårde og huse – d.v.s. ene. Deres jord lå samlet om gården og dermed uden for landsbyfællesskabet. Hele Romlund sogn var vurderet og skyldsats til 50 tdr. hartkorn, 3 fjerdingkar og 1 album. (En tønde hartkorn var den jordlod, hvori der kunne sås en tønde hårdt korn d.v.s. byg, rug eller hvede).

Romlund by

I Romlund by lød vurderingen på 5 gårde, men for 3 gårde opregnedes 2 brugere eller fæstere af hver, for 1 gård 3 brugere og for 1 gård hele 4 brugere. Det skal forstås sådan, at der oprindeligt havde været 5 gårde i byen. Men de var blevet delt, sådan at der nu i 1688 var 3 gårdbrug. Der var desuden 6 husmænd i Romlund, som kun havde lidt eller ingen agerjord.

Ingen af brugerne ejede imidlertid selv deres gårde eller huse. Det var det almindelige før landboreformerne, da der i hele Danmark kun var mellem 1 og 2 % selvejere. I Romlund by ejede Viborg Hospital eller fattigstiftelse, som det rettelig var, den ene af de oprindelige gårde. Viborg stiftsprovsti ejede 2½ gård. Den daværende stiftsprovst, Søren Sevel, ejede desuden privat 1 gård og 2 husmandssteder. To borgere i Viborg ejede hver ¼ gård. Desuden tilhørte halvdelen af en gård kronen og var udlagt som ryttergods. To af de resterende husmandsbrug ejedes af Tårupgård, 1 af en magister i Viborg og 1 af

kirken. Den sidste var måske resterne af en annexpræstegård i Romlund.

Disse meget spredte ejerforhold betød, at de fleste fæsteafgifter (landgilde- og huspenge) fra Romlund gik til Viborg. Den eneste undtagelse var den halve ryttergård, der skulle bidrage til udrustningen af en rytter. Og huspengene fra de to husmænd, der skulle leveres på Tårupgård.

Det havde en stor fordel for fæsterne ikke at høre under et samlet gods. Hverken Chr. Tygesen, Chr. Christensen, Niels Sørensen, Anders Mikkelsen eller nogen af de andre skulle yde hoveri (arbejde) til et gods som en del af deres fæsteafgifter. De var således på dette punkt bedre stillet end de fleste andre fæstebønder i Danmark. Måske var der heller ikke samme mulighed for støtte fra en ejer, der ikke besad

*Tegning af bonde fra 1700-årene.
Kobberstiksamlingen.*

et gods. Det stod i hvert fald sløjt til med den ene af Viborg Hospitals 2 gårdparter i 1688, som stod øde. Det gjorde den også i 1693, og da blev Laurids Sørensen på den anden halvgård betegnet som forarmet.

Men holdt denne tilstand sig i Romlund med fæstegårde uden godstilknytning?

Kirkebæk

Kirkebæk hed i matriklen 1688 Kirkebæksgårde og bestod af 3 gårde og 1 husmandssted. De to af gårdene havde kun en fæster hver, mens den tredie havde to. Ejerforholdene var som i Romlund. Kongen ejede 1 gård, stiftsprovsten 1 gård og det ene hus (husbeboeren Inger Nielsdatter blev i øvrigt betegnet som huskvinde) og salig Niels Ursinsens enke den 3. gård, som var bortfæstet til 2, Søren Villumsen og Jens Madsen – altså som i Romlund en regulær gårddeling.

Vesbækgård

Vesbækgård var en stor enestegård på 5 tdr. hrtk. med kun en fæster, hvor de øvrige gårde inde i Romlund by af samme størrelse som omtalt var delt mellem flere. Men Vesbækgård var fæstegård under Tårupgård. Den var altså i modsætning til gårdene i Romlund orienteret vestpå til herregården Tårupgård i Fjends herred. Fæsteren i 1688 hed Christen Nielsen.

Bollergård

Boller var i 1688 sognets eneste selvejergård. Det havde den ikke altid været. Ejeren Oluf Olufsen, som selv boede på gården i 1688, havde sammen med sin bror købt den fri af herregården Kaas i Salling i 1669. Dette tilhørsforhold havde kun varet i 3 år. Forinden havde også den fra 1625 tilhørt Viborg domkapitel og kongen. Oluf Olufsen sad trygt og godt på Boller fra købet i 1669, indtil han overdrog den til sønnen Peder Olufsen i 1699. Han blev dog boende til sin død i 1704, mens sønnen forblev som stempelpapirforvalter inde i Viborg.

Der hørte en lille vejrmølle til Boller, men ellers kun den jord, der blev drevet fra gården – 7 tdr. 7 skp. – men derimod intet fæstegods. Den var i Oluf Olufsens tid kun en stor bondegård, der i modsætning til de øvrige gårde blevet ejet og drevet af samme mand. Det betød, at

der ikke skulle udredes fæsteafgifter af gården, kun de almindelige skatter til kongen efter samme takst som de øvrige bønder i sognet.

At Oluf Olufsen sad trygt og godt på Boller fremgår af det skifte, der blev afholdt efter hans kones død i 1707.²

Inden for på Bollergård

Det var efter datidens forhold et velstående hjem, som Oluf Olufsen og Metter Pedersdatter Høst efterlod sig. Der var sølvskeer og tallerkener og fade af tin. Der var en række messingbækkener, der var gode til at varme sengene op om vinteren. Varmen i stuen kom ellers fra en stor jernvindovn. Der var to messingkedler, flere lysestager og et messingstrygejern. Der var to ure i huset – både et hængeur og et større ur »udi klokhuset«, formodentlig hvad vi kalder en bornholmer. Af kobber var der både en bryggerkedel og en brændevinskedel.

Desværre vurderedes møblerne – alt træboskabet – samlet til 27 rdl., så vi ikke kan se de enkelte stykker. Derimod blev hver over- og underdyne omhyggeligt noteret efter tidens skik, da de repræsenterede en betydelig værdi.

Der stod bøger på hylden i stuen: Christian IV's bibel og Brochmands postil. Der var også forklaringer til Davids Salmer og Johannes Åbenbaring, et Lutherskrift og Henrik Müllers Liebes kys, fire ligprædikener (det oplyses ikke af hvem) og en gammel plattysk bønnebog. Men der var også andet end gudelige bøger. Oluf Olufsen skulle også holde rede på de verdslige forhold. Derfor havde han Christian IV's reces (forløberen for Danske Lov), en del enkeltforordninger, en formularbog, så han kunne slå den korrekte formulering af skrivelser op. Også en tekstbog stod der på hylden.

Alt var dog ikke fornuft og alvor. Blandt Oluf og Mettes ejendele var der også »et lidet Bretspil«, som blev vurderet til 2 mk.

I Bollergårds udhuse

Ude i stalden stod der 4 heste. Den dyreste var en sortbrun hoppe på 12 år, der var vurderet til 16 rdl. Den brune på samme alder blev kun sat til 10 rdl. og en lille blegbrun til 5 rdl. Derimod var valakken syg og blev derfor ikke opført med nogen værdi. Der stod 5 sorthjelmede køer i stalden, som blev vurderet til mellem 4½ og 2½ rdl. hver. Så var der 4 kvier, 2 store tyrekalve, 6 stude, 1 kulsort tyr og 5 spædkal-

ve. Der var mange får på Bollergård: 5 væddere, 32 får og 15 spæde lam, så de omliggende hedearealer kunne udnyttes. Til gengæld var der kun 2 svin på gården. Der var således gang i kvægproduktionen, men på et betydeligt lavere niveau end vi kender i dag.

Boller havde sit eget smedeværksted, hvor der stod en gammel ambolt, 1 for- og 1 sidehammer, 3 jerntænger, 1 spærhage, 1 beslaghammer og et par bælg. Hele værkstedet var vurderet til 5½ rdl.

Også et snedkerværksted har der været med drejebænk, spilværk, 1 jernskruestik og andet behørigt drejeredskab, som der står i skiftet – ialt vurderet til 10 rdl.

Derefter opregnes en del våben: 2 fyrbøsser, 1 par gamle pistoler og 1 gammelt krudthorn. I samme rubrik nævnes desuden 1 lille kårde, 1 krumsabel og 1 pisk. Der har også været en del fiskeredskaber på gården: båd, våd m.m. Udsæden havde i 1707 været på 9 tdr. rug á 1 rdl., 3 mk., 4 tdr. byg á 1 rdl., 8 sk. og 10 tdr. havre á 4 mk., ialt 24 rdl. 3 mk.

Samlet vurdering af Bollergård

Der har været drevet alsidigt landbrug på selvejergården med både kornavl og kvægbesætning. De mange får viser, at også heden er blevet udnyttet. Gården har været en samlet produktionsenhed, hvor smede- og snedkerværkstedet havde sin naturlige plads i helheden.

Af Oluf Olufsens regnskabsbøger, der blev fremlagt i skiftet, fremgår, at han har haft kornoverskud at sælge. Helt tilbage til 1685 står folk fra de omliggende byer i restance for kornkøb på Boller. De fleste skyldnere boede i Rømlund, men han har også solgt korn til Viborg, Rogenstrup, Fiskbæk, Vesbæk, Kvols og Ravnstrup. De købere, der betalte kontant eller havde fået gælden af vejen inden skiftet, har vi ingen mulighed for at se i dag.

Hele Oluf Olufsen og Mette Pedersdatter Høsts bo blev opgjort til 345 rdl. Det kunne have været interessant også at se indenfor på den nærliggende Vesbækgård, der som omtalt var fæstegård under Tårupgård. Men der er ikke bevaret skifteprotokoller fra Tårupgård så langt tilbage. Der har ganske givet ikke været samme velstand på fæstegården som på Boller. Vi ved i hvert fald, at selvejeren Oluf Olufsen havde midler til at sørge for sit eftermæle. Han bekostede allerede i 1701 det epitafium, der endnu hænger i Rømlund kirke, over sig selv og sin kone. Han ville således have alt i orden inden sin død. Gården

var som omtalt allerede i 1699 overtaget af sønnen Peder Olufsen. Epitafiet stod færdigt og ventede bare på Olufs dødsdato. Det kom til at vente i tre år. Mettes dødsdato i februar måned 1707 blev derimod aldrig registreret på tavlen, hvor man stadigvæk i Romlund kirke kan læse følgende indskrift:

»Her oven for i altergulvet hos sine sal. forældre og fire brødre i håbet hviler sal. Oluf Olufsen samt sin kære hustru sal. Mette Pedersdatter Høst, som boede og døde i Boller anno 1704 d. 24. okt. Gud give dem med alle Guds udvalgte kristne en glædelig og ærefuld opstandelse på den yderste dommedag.«

P. S. Pictor 1701

Hvordan det videre gik Boller

Det var som omtalt Oluf Olufsens søn Peder Olufsen, der allerede i 1699 havde overtaget Boller. Han var stempelpapirforvalter inde i Viborg og førte i øvrigt tilnavnet Boller. Han blev boende i Viborg også efter faderens død, for ved skiftet i 1707 boede hans to søstre på Boller, hvoraf kun den ene var gift. Men det siges udtrykkeligt i skiftet, at de boede på hver sin halve gård af Boller. Men Boller var hidtil og blev også fremdeles handlet som én gård, selv om der altså i realiteten har været to halvgårde.

Peder Olufsen blev ikke så gammel som sine forældre. Allerede i 1715 døde han, og Boller fulgte med hans enke Karen Nybroe ind i hendes nye ægteskab med den næste stempelpapirforvalter Jørgen Pedersen Schaltz. Den blev atter handlet til Viborg-borgere to gange i 1720 for endelig i begyndelsen af 1720'erne at blive købt af amtmanden over Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter, Jens Jørgensen Seerup.

Den nye ejer af Boller var en mand med forstand på handel. Som forvalter på kongens gods Dronningborg og Mariager kloster havde han forelagt Frederik IV en storstilet plan for, hvorledes det spredte ryttergods kunne koncentrerer i samlede distrikter. Det fjerneste skulle sælges og nyt købes til nærmere ved. Pengene skulle tilvejebringes ved salg af den tilbagekøbsret, kongerne bestandig havde be-tinget sig, når de solgte ud af deres gods. Denne tilbagekøbsrettighed med et fint ord relutionsretten. Det indebar, at senere ejere aldrig kunne vide, om kongen ville gøre krav gældende på deres ejendom, når han én gang tidligere havde ejet den. Det havde ganske

vist ikke været tilfældet hidtil, men Seerup så, at denne usikkerhed kunne gøres i penge – til nytte for statskassen.

Også i Boller indestod kongens tilbagekøbsret. Den købte Jørgen Pedersen Schaltz ved et specielt skøde i 1720 for ialt 12 rdl. efter forhandling med den særlige tilbagekøbskommission, hvori Seerup også havde sæde. Måske var det ved den lejlighed, han fik kik på Boller. Men helt nøjagtigt ved vi ikke, hvornår efter 1720 gården blev overdraget til Seerup og til hvilken pris. Han købte den af stadskammeren i Viborg, som selv havde overtaget den i 1720. Allerede i 1726 skilte Seerup sig af med gården, men da var den blevet til et helt lille gods.³

Boller bliver hovedgård

Jens Jørgensen Seerup ejede også Hald hovedgård med underliggende gods. Han havde set fordelene ved en koncentreret godsplan med gods samlet i store eller små enheder frem for spredte besiddelser. Det gjaldt som omtalt på det store plan – på kongens ryttergods. Han kunne have drevet Boller som en fæstegård, hvor han indkasserede de sædvanlige afgifter. Eller han kunne have lagt den sammen med det øvrige fæstegods til Hald, uden der dog p.g.a. afstanden ville have været mulighed for at udnytte hoveriet. Men Seerup valgte i stedet at opkøbe andre fæstegårde i umiddelbar nærhed og lægge dem under Boller, så de kunne blive administreret herfra. Størstedelen af det tilkøbte gods var formentlig det nærmestliggende krongods, som blev solgt ved den ovennævnte store krongodskoncentration.

Da Seerup allerede i 1726 videresolgte Boller – atter til en af Viborgs borgere – var den blevet til en hel lille herregård. Under den hørte fæstegods i Romlund (den gård Viborg Hospital havde ejet), Fiskbæk, Rogenstrup, Fusager, foruden vejrmøllen i Boller også møllen i Ravnstrup og konge – og kirketienden i Romlund. Det hele blev solgt til gæstgiver Mathias Gandorf i Viborg i 1726.

Når Jens Jørgensen Seerup kunne benytte Boller som udgangspunkt for en godsdannelse, skyldtes det, at han så den tidligere selvejergårds status som et lille kraftcenter på egnen. Den var på 7 tdr. hrtk., var både selvforsynende og havde, som vi tidligere har set, et overskud til de omkringliggende landsbyer.

Gandorf og derefter hans enke fra 2. ægteskab ejede Boller i 25 år, men boede formentlig, som alle ejerne efter Oluf Olufsen, ikke på

gården. Men i 1751 blev Boller med 8 tdr. hrtk. under hovedgården og 28 tdr hrtk. bøndergods købt af Mads Rosborg. Nu fik Boller også et herskab på gården. Det varede kun til 1778, så blev den på en tvangsauktion købt af fætterten Hans Rosborg, der sad på Friisholt i Houlbjerg herred. Da han døde året efter, fulgte Boller med hans enke ind i hendes nye ægteskab med amtmanden over Thisted amt, Niels Ferslev i 1781. Det blev Bollers sidste periode som hovedgård, for i 1797 blev den solgt til Wandborg Friis på Lundgård i Gammelstrup sogn. Han foretog samme år den endelige deling af Boller i to gårde, som han solgte fra til selveje.

Også salget af fæstegårdene under Boller startede ved samme lejlighed. De blev for størstpartens vedkommende overtaget af de tidligere fæstere.⁴

Det var udviklingen på Boller i store træk i hovedgårdsperioden fra 1720'erne til 1797. Lad os se nærmere på, hvad denne ændring på Boller kom til at betyde for egnen.

Hvad betød Bollers hovedgårdsstatus for egnen?

Nok havde gårdene i Romlund altid været fæstegårde. Men da de som omtalt havde tilhørt borgere og stiftelser i Viborg købstad, havde de ikke kendt til at høre under et gods. Men det oplevede de fæstere, der var blevet opkøbt af Boller, i perioden fra 1720'erne til 1797. Det betød først og fremmest, at fæstebønderne ved siden af deres sædvanlige landgildeafgifter også skulle yde hoveri, d.v.s. arbejde på Boller.

De 7 tdr. hrtk. hovedgårdsjord, der blev drevet fra Boller, var inddelt i 12 marker. Efter egnens almindelige driftsform blev de tre marker tilsået med rug, en mark med havre, en med byg og en med boghvede. De sidste seks marker lå i hvile, d.v.s. lå udyrkede hen, mens kreaturerne kunne græsse af den naturlige vækst. Det var altså kun halvdelen, der blev drevet årligt. Hvert år blev en ny mark inddraget under drift, mens en anden blev udlagt til græsning – dog uden at der blev sået nogen form for græsfrø. Med den ringe gødningsmængde fra den – målt med vor tids målestok – lille besætning og selvfølgelig uden kunstgødning var en sådan dyrkningsplan med indbyggede hvileperioder nødvendig for at hindre en udpining af jorden.

I 1770 ejede Boller seks halvgårde i Romlund, som hver skulle gøre seks dages arbejde på Boller om året sammen med de øvrige fæstere: to dage i høst, to dage i høslet og to dage i pløjetiden. Dertil kom så lidt

*Peder Nielsøn Moldrup,
 Kongl: Majitts: Kammer-Asessor samt Stifter
 af Westernig: Slaghus.
 Huxen efter en Original som findes hos Hans Datter: Son Casper Peder Rothé.
 1750. 1755.*

**Kobberstik af en 1700'tals godsejer.
 Frederiksborg Museum.**

kørsel med korn fra Boller til Viborg eller Hjarbæk. Det er meget lidt hovarbejde sammenlignet med, hvad der ellers blev ydet til andre godser. Ejeren i 1770, Mads Jensen Rosborg, var da heller ikke tilfreds hermed. I en indberetning til Rentekammeret skrev han, at han måtte udføre en stor del af arbejdet med egne folk, d.v.s. tjenestefolk på Boller. Han skrev:

»Jorden må jeg ved egne folk og heste pløje anseligt af. Det i alt harve. Korn og hø hjemføre. Jorden rive. Kornet lade aftorske. Gøde og blende, foruden forefaldende mange ting, som indløber ved gård, eng og korn med langt mere, der ialt falder mig meget bekostelig«.

Idealet for godsejeren var tydeligvis, at fæstebønderne under godset var i stand til at drive hovedgårdens jord som modydelse for fæstet af deres egne gårde. Rosborg havde dog ikke opgivet håbet om at ændre forholdene. Han betroede Rentekammeret, at næste gang en fæstegård blev ledig, ville han udvide hoverikravet. Det øgede hoveri skulle anvendes dels til reparationer på bygningerne på Boller, dels til hjælp for de fæstebønder, der var kommet bag efter med arbejdet på deres egne gårde.

Det var slet ikke så let at være godsejer, havde Rosborg opdaget. Han indberettede til Rentekammeret, hvorledes han ud over alle vanskeligheder med driften af hovedgården også havde besvær med at finde nye fæstere til gårdene, når de blev ledige. Oven i det hele kom så, at han måtte finde sig i, at fæsterne ikke indbetalte deres skatter. Det betød under datidens skattesystem, at han som godsejer af sin egen kasse måtte indbetale fæsternes skatter på amtstuen. Hvis han ikke gjorde det, blev han selv pantet for de udeblevne skatter. De store godser med over 200 tdr. hrtk. bøndergods under sig fik som kompensation herfor skattefrihed for deres hovedgårdsjord. Men det fik Boller ikke med sit knap 50 tdr. hrtk. underliggende fæstegods.

I denne lille skrivelse fra Mads Rosborg på Boller ser vi alle godsejerens besværligheder under det 18. århundredes administrative system. Vi har intet modindlæg fra bøndernes side. Men det er klart, at de har følt det dybt uretfærdigt pludselig at blive pålagt hoveri, selv om det fra starten kun havde et ringe omfang. Det bar i sig kimen til meget mere. Det vidste de godt. Måske derfor var de tilbageholdende med at overtage fæstegårde under Boller. De seks fæstegårdmænd i Romlund under Boller kunne se, hvordan de tre andre fæstere i byen under stiftsprovsten stadig kunne slippe for hoveri.⁵

Landsbyfællesskabet i Romlund

Hidtil har vi kun set på forholdet mellem fæstere og ejere. Det var også særdeles centralt for bøndernes tilværelse i det 18. århundrede. Men uanset ejerforhold i en by levede bønderne i et fællesskab omkring markernes dyrkning, kreaturerne græsning og det almindelige sociale liv i byen.

Godsejer Rosborg på Boller beskrev i 1769 Romlunds jord som »sandig og meget stenet«. Den havde en omdrift på 10 skifter. Hvert skifte kunne dog godt bestå af flere spredt beliggende marker, hvor hver af de 9 bønder havde en strimmel jord. For alle skulle have et stykke af hver slags jord. I denne sammenhæng var det uden betydning, om de hørte under Boller eller stiftsprovsten i Viborg.

Ingen af bønderne i Romlund by havde deres jord samlet for sig selv – som i dag. Det var netop det, der adskilte landsbyfællesskabet fra enestegårdene. Når jorden havde en sådan fordeling, at bøndernes lange smalle marker lå kilet ind mellem hinanden, måtte driften foregå i fællesskab. Ikke sådan at brugsrettighederne ikke blev respekteret – jorden lå jo netop ikke i en stor fælles mark. Tværtimod, hver bonde drev sin egen fæstejord. Men han var tvunget til at følge samme driftssystem som de øvrige bønder, og han måtte ikke starte på de enkelte markarbejder, før det var blevet besluttet på bystævnet eller grandestævnet, landsbyfællesskabets højeste myndighed.

På dette stævne mødtes alle byens gårdmænd og husmænd. Det sidste var ikke almindeligt alle vegne. Reglerne for fællesskabet har vi bevaret i »Vide og grandelov for Romlund by«, der blev vedtaget og

Høstscene fra 1700-årene. Erik Pontoppidans Danske Atlas bd. III, s. 100.

underskrevet af alle bymænd den 8. august 1782 og stadfæstet af byens ejere. Det var på daværende tidspunkt godsejeren på Friisholt og stiftsprovsten i Viborg.⁶

I spidsen for grandelaget stod oldermændene. Dette hverv gik hvert år på omgang mellem byens jordbrugere, mens de 4 mænd – eller bestyrelsen som vi ville kalde dem – blev valgt ved flertalsafstemning på bystævnet. Som særlig medhjælp for oldermændene var indsat en markmand, der også var valgt på bystævnet. Men der gjaldt den særlige klausul i Romlund, at hvis årets oldermænd var fæstebonde, så skulle markmanden vælges blandt husmændene og omvendt. Ikke alene havde husmændene adgang til bystævnet på lige fod med gårdmændene, men der var også vedtægtsmæssig sikret dem reel indflydelse på administrationen af byens anliggender. Dette var som tidligere omtalt absolut ikke tilfældet alle steder. Skyldes det, at der var omtrent lige mange gård- og husmænd i byen, eller at de fleste husmænd havde lidt jord til deres huse? Ligeegyldigt hvad forklaringen er, kan man af den nøje afvejning af de to gruppers indflydelse i grandeloven se, at de også i Romlund i 1782 har været opfattet som to nøje afgrænsede sociale grupper, som ikke blot kunne indgå i landsbyfællesskabet på lige fod uden nærmere regulering af deres beføjelser. Det har været opfattet som nødvendigt nærmere at bestemme de to gruppers indflydelsesområde.

Det turde vel være overflødig at bemærke, at det kun var mænd, der havde adgang til bystævnet. Der var mødepligt, når oldermændene førte bytrommen rundt i byen for at indkalde til bystævne. Det var først her i 1782, at der skulle anskaffes en bytromme. Hidtil havde man formentlig klaret sig ved at sende et bud rundt i byen. Var gård- eller husmanden selv forhindret i at møde, måtte han sende en mandsperson, som var kommet til skelsår og alder, i sit sted. Det har formodentlig også været tilfældet, hvis der sad en enke på en gård eller i et hus. Vi ved dog andre steder fra, at en enke med ansvaret for en fæstegårds drift selv skulle underskrive en vedtægtsforandring eller lignende på lige fod med gårdmændene i byen.

Bystævnets opgaver var afledt af driftens kombination af korn- og kvægavl. Kun halvdelen af bymarkerne var tilsæt årligt lige som ude på Boller. Den anden halvdel lå i hvile, hvilket betød, at kreaturerne fra hele byen måtte afgræsse den naturlige vækst på de ubesåede marker. Men det stillede unægtelig store krav til indhegning og kreaturvogtning. Der måtte være hegn om alle besåede marker, hvor hver

mand fik tildelt sit stykke til vedligeholdelse. Det skulle hvert år være sat i stand til 1. maj. De hegn, man havde på egnen på denne tid, var kun jorddiger. Vi ved fra en indberetning fra Bollers ejer, Niels Ferslev, i 1785, at der ikke var andre materialer til rådighed. Der var ingen skov på egnen, forklarede han, på grund af grundens skarphed d.v.s. dårlige bonitet. Det var heller ikke muligt at opelske ny skov på grund af den stærke blæst og manglen på læ, mente han. Jorddigerne var vanskelige at holde vedlige, da de let skred sammen på grund af den løse og sandede jordbund.

Det var ikke tilladt at lade noget kreatur græsse på agerrennerne i skellet mellem bymændenes markstykker, eller tøjre dem på marken, før kornet var kørt hjem, og rivelsen fjernet fra hele marken.

Ud over denne græsning var der byens overdrev, de arealer omkring byen, som aldrig blev besået, men lå hen som, hvad vi i dag ville kalde marginaljord. Også disse arealer var nødvendige ressourcer for Romlunds landbrug. Byens vedtægt opstillede nøje regler for den samlede udnyttelse af alle græsarealer, således at de ikke blev overgræsset. Hvert år til Voldermisse eller Valborgs dag, d.v.s. 1. maj, skulle der ske en taksation af, hvor mange kreaturer Romlunds græsarealer kunne føde den kommende sommer. De skulle så fordeles mellem byens beboere »efter stædernes størrelse«. Der var ikke direkte forbud mod at sætte flere dyr på græs end græsligningen, som den kaldes, tillod, men så skulle der betales herfor til byens kasse.

Nok var der regler for hegn og deres vedligeholdelse, men alligevel måtte kreaturerne være under vogtning om sommeren på de fælles græsarealer. Det kunne ifølge Romlunds vedtægt enten ske ved at holde en fælles byhyrde for byens regning, eller ved at byens beboere på omgang stillede en vogter, som kunne klare opgaven. Omgangsbyrden skulle udregnes efter hver mands antal kreaturer.

Et særligt problem repræsenterede svinene. Der var ikke samme svinebestand den gang, som vi kender i dag. Hvert sted havde et par svin, men da de normalt gik løse omkring i hvert fald om sommeren, kunne de afstedkomme ulykker nok med deres roden i jorden. Derfor skulle alle holde deres svin ringede. Både gamle og unge svin skulle desuden stå i tøj fra 1. maj til kornet var kommet i hus.

Også mosen og lyngen i heden omkring Romlund hørte med til byens ressourcer og var derfor underlagt bystyrets beføjelser. Der måtte derfor ikke plukkes lyng på byens ejendom, uden hvor bystæv-

net havde tilladt det. Ligeledes måtte der ikke graves skotørv i byens moser uden forudgående tilladelse fra bystævnet.

Der var fastsat bøder for overtrædelse af alle disse bestemmelser. Det var overdraget oldermanden, markmanden og yderligere fire hjælpere at fastslå overtrædelserne og vurdere skaderne. Men det var alene oldermandens opgave at føre regnskab med bøderne. Det skete under fuld offentlighed på bystævnet, hvor han noterede bøden på hver mands talje, et smalt bræt som tjente som regnskab. Taljerne blev opbevaret af oldermanden indtil den årlige afregning til pinse, hvorefter de blev visket rene. Bøderne skulle anvendes til byens nytte og gavn og naturligvis ikke »til drik, dobbel eller gilde«. For at overholde dette skulle oldermanden aflægge regnskab for bødekassen til den største lodsejer i byen, Bollers ejer.

Som det er fremgået, angik de fleste bestemmelser landbruget og udnyttelsen af de fælles ressourcer. Men der findes også enkelte bestemmelser af en helt anden karakter. På bystævnet, byens øverste forsamling, var der påbudt bøder for »hvo som bander, sværger eller med skjældsord sig i ringeste måde lader høre«. Bøderne herfor skulle leveres præsten til uddeling blandt de fattige »på det sådan ugudelighed ganske kan afskaffes, og enhver forsvare sig med ja eller nej.«

Byvedtægten for Romlund afspejlede også lovgivningens forbud mod helligdagsarbejde, hvor det seneste var kommet med forordning af 12. marts 1735.

»Alt helligdagsarbejde udi by, hede og mark afskaffes. For hver gang nogen sig dermed befatter, betales til byens fattige 8 skilling, som udpantes og leveres sognepræsten til uddeling.«

Vi ved ikke, hvordan denne bestemmelse i vedtægten fra 1782 har virket. Men vi ved, hvordan sognepræsten i Vorde, Fiskbæk og Romlund i 1773, Søren Ferslev, har set på den sag. 22. december 1773 indberettede han følgende til Viborgs biskop:

»Det er desværre at beklage, at helligdagene såvel som søndagene i særdeleshed ofte forsømmes og vanhelliges ... idet de fleste af menigheden ... forsømmer den tid, når gudstjenesten holdes i kirken, at man mangan gang må savne de fleste af dem.«

Som forklaring på, hvad folk da foretog sig i stedet for at gå i kirke, som søn- og helligdagene var beregnet til, skrev Søren Ferslev, at folk

Kort Erindrings

Jugaaanda

Lov- og Gællig Sægen

Mangfaldige Jugaaanda

Horre, Tjebek, og Bromlund

Jugaaanda

Jeg er kommen! at beklage. at Gællig Sægen
saa, som alle som Lørdagene i Tøndes for
at de forstær og alle Gællige, som alle
Lørdag, i det alle de Gællige af mange for
og i Tøndes forstær som alle, som
Gællig (som alle) Gællige i Tøndes, at
man som alle gang man, man at
Gællige af alle.

Titelblad og indledning til sognepræst Søren Ferslevs indberetning til biskop Rottbøll, dateret 22. december 1773.

Viborg bispearkiv. C 2-112. Betænkninger fra præster og provster. 1773. Om sabbaten.

enten gik på kro eller også arbejdede i den tid, der blev holdt gudstjeneste. Denne anklage gjaldt dog ikke alene hans sognebørn i Romlund, men også dem i Fiskbæk og Vorde.⁷

Romlund sogn i 1787

Vi ved, hvem der boede i Romlund sogn i 1787, da der den 2. juli blev afholdt folketælling over hele landet. Herfra ved vi, hvem der boede i hvert hus, hvad de hed, hvor gamle de var, deres erhverv og hvordan husets beboere var i familie med hinanden.

I hele Romlund sogn blev der optalt 128 personer. 62 mænd og 66 kvinder. I Romlund by var der 19 husstande med ialt 74 personer:

- 9 familieoverhoveder var bønder
- 8 var husmænd
- 1 var bolsmand
- 1 var skoleholder

	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 30 -	igift		
	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 6 -			
	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 2 -			
	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 70 -	igift		
19 Familie	Maren Christ. Gaahr	Maren Christ. Gaahr	- 55 -	igift		
	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 57 -	igift		
	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 22 -	igift		
						74
19 Familie	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 54 -	igift		
	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 42 -	igift		
	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 38 -			
	Jens		- 7 -			
	Maren		- 5 -			
	Dorthe		- 4 -			
	Maren		- 1 -			
	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 54 -	igift		
	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 70 -	igift		
	Maren Christ. Gaahr	Jens Roum	- 11 -			
	11	15				
	27	31				

Udsnit af folketællingen 1787. Kopi på Landsarkivet for Nørrejylland.

Men flere havde ved siden af forskellige bierhverv som hjulmand, skrædder eller væver.

Der var kun 21 børn i byen i 1787, og mærkelig nok var det højeste antal børn i en familie kun fire. Men da tællingen foregik midt om sommeren i juli måned, har flere af de store børn over 8-9 år måske været ude at tjene for sommeren og er derfor ikke blevet optalt i Romlund. Her var der kun to tjenestefolk.

De to ældste i byen var Karen Iversdatter på 85 år og Anne Christensdatter på 82 år. De var begge enker og sad på aftægt hos deres sønner.

Folketællingen oplyser ikke, hvem bønderne var fæstere under. Men fra andre kilder ved vi, at stiftprovsteembedet i Viborg ejede tre gårde i Romlund. Friisholt, der som omtalt havde overtaget Boller, ejede seks gårde i byen. Stiftprovsten ejede fire huse, Friisholt ligeledes fire huse og Tårupgård ligesom i 1688 tre jordløse huse.

Ude på Boller boede Andreas Peitersen, der havde forpagtet gården af Friisholt. Hans kone var død, og nu sad han som 46-årig alene på gården med sin 13-årige søn Henning. Der var tre voksne tjenestepiger på gården. En avlskarl på 52 år var nok opført som gift, men hans kone boede ikke på Boller. Derforuden var der to voksne karle og tre drenge på gården. Altså en stor husstand, selv om der var hoveri til hjælp til driften af gården. Vi har også tidligere set, at ejeren klagede over det ringe hoveri.

På Vesbæk, den store fæstegård under Tårupgård, sad Jens Danielsen som husbonde, 46 år gammel. Han havde giftet sig til fæstet, da hans forgænger Anders Pedersen var død allerede i 1765, og han havde ægtet hans enke Karen Christensdatter, der nu var 60 år gammel. Hendes 24-årige datter af første ægteskab, Birte Andersdatter, boede hos dem. Tilsyneladende havde de ingen børn sammen. Den 8-årige Daniel Jensen anføres kun i gruppen tjenestefolk og der gives ikke nærmere oplysninger om et eventuelt slægtsskabsforhold. Det blev da også Birte Andersdatter, der senere overtog fæstet sammen med sin mand Jens Jensen Moesgård. Det var et godt fæste. Gården var på 5 tdr. hrtk., og der blev ikke ydet hoveri til Tårupgård, der lå $\frac{3}{4}$ mil derfra. Jorden til Vesbæk var dog i 1769 i Tårupgårds indberetning blevet karakteriseret som »meget kold hedegrus med ringe og slet sand beblandet.«⁸

Kirkebæk

På den offentlige auktion over kongens ryttergods i 1720 havde Janus Friedenreich til Palstrup købt en gård på 4½ td. hrtk. i Kirkebæk. Han var også ejer af Vindum Overgård, der lå nærmere. Derfor lagde han ejendommen i Kirkebæk, der var delt mellem 3 fæstere, ind under Vindum. På et tidspunkt inden 1769 har han også tilkøbt 3 tdr. 6 skp. hrtk. i byen, hvor der boede 2 fæstere. Stiftprovestembedet i Viborg ejede stadigvæk 4½ td. hrtk. i byen ligesom i 1688, hvor der boede 2 fæstere. Der var 2 mil fra Kirkebæk til Vindum Overgård, så de 5 fæstere under godset var hoverifrie ligesom stiftprovstens fæstere i byen. Jorden blev af ejeren i 1769 karakteriseret som »skarp og med meget ringe ler og sand beblandet.«

I Kirkebæk boede der i 1787 36 personer fordelt på 7 husstande. Der var flest børn hos Niels Christensen på 54 år, der sammen med sin kone Anne Pedersdatter havde 5 børn i alderen fra 1 til 18 år. Hans mor, Karen Bertelsdatter, på 70 år sad på aftægt hos dem sammen med sin nye mand, Jens Nielsen, der også var 54 år ligesom sin stedsøn, men til gengæld var han nu i sit 3. ægteskab. Til hjælp på gården havde de Kirsten Thomasdatter på 14 år, der var søsterdatter til den 70-årige aftægtskone. Det kunne blive ganske finurlige familieforhold på de tider.⁹

Romlund under landboreformerne

Det foregående har været en beskrivelse af forholdene i Romlund under det gamle system, hvor godsejerstyre og landbyfællesskab var de afgørende realiteter. Men hvad skete der i Romlund under landboreformerne?

Landboreformerne dækker en lang periode, der starter med den første forordning om ophævelse af fællesskabet mellem flere landsbyer i 1758 og slutter med den lange proces af selvejekøb langt op i det 19. århundrede. Symbolet på hele denne udvikling er blevet forordningen om stavnsbåndets ophævelse af 20. juni 1788. Stavnsbåndet varede kun i 55 år og har ifølge den nyeste forskning ikke haft den absolutte karakter, som det tidligere er blevet tillagt. Der var godsejere, som solgte fripas til karlene på deres godser, og der var karle, som stak af fra godset uden at få dette fripas. Der var bevægelighed trods det formelle stavnsbånd.

Derimod fik udskiftningen af jorden fra landsbyfællesskabet en

afgørende betydning for landbosamfundet. Den indebar, at hver fæster ved en storstilet jordfordeling fik sin jord samlet på et eller måske et par steder i byen. Derved ophørte det ældgamle fællesskab om jordens drift. Nu behøvede en bonde ikke at vente på en vedtagelse på bystævnet for at gå i gang med at tilså eller høste sin mark. Han kunne følge den driftsplan, han fandt bedst for sin jord, uden at vente på de øvrige bymænds tilslutning. Han fik på godt og ondt selv ansvaret for driften af sin jord. Udskiftningen kunne udmærket foregå inden for rammerne af godsejerstyret, men krævede så naturligvis godsejerens godkendelse.

Landboreformerne, der er langt mere omfattende end skildret her, synes i første omgang at gå ret så sporløst henover Romlund. Men igen var det begivenhederne på Boller, der kom til at bestemme forholdene på egnen. Boller var som tidligere omtalt blevet overtaget af Hans Rosborg på Friisholt i 1778 og havde fulgt hans enke ind i hendes nye ægteskab med Niels Ferslev. Midt i 1790'erne besluttede denne at sælge alt fæstegodset til de tidligere fæstere som selveje. Om det var af idealistiske grunde eller for at frigøre kapital, ved vi ikke.

Siden en forordning af 13. maj 1769 havde godsejerne haft tilladelse til at sælge fæstegårdene til fæsterne på de vilkår, der kunne opnås enighed om. Hvis det var muligt at ophæve fællesskabet i byen inden overgangen til selveje, var det »så meget des bedre«, som det står i forordningen. Men det var ikke noget krav. Det blev det derimod med en plakat af 2. august 1786. Herefter måtte fæstejord ikke sælges fra et gods, uden den forinden var blevet opmålt af en landmåler og udskiftet af fællesskabet i den by, den var en del af. Udskiftning og frasalg skulle godkendes af Rentekammeret (datidens skatte- og landbrugsministerium).

Begrundelsen for det nye krav var skatteteknisk. Da skatterne hvilede på jorden, måtte det være fastsat og matrikuleret, hvoraf hver selvejer skulle svare sin skat. Godsejernes ønske om at frasælge fæstegods blev gennem denne bestemmelse løftestang for de udskiftningsreformer, som regeringen så gerne ville gennemføre, men ikke vovede at stille som et krav til godsejerne. Dette er et eksempel på, hvordan den kloge reformregering forstod at lempe sig igennem – på trods af modstand.

Mange steder blev udskiftningen dog gennemført inden for godssystemet, uden det var nødvendigt at gå over selveje. Men i Romlund var det godsejerens ønske om salg til selveje, der satte den afgørende reformbevægelse i gang.

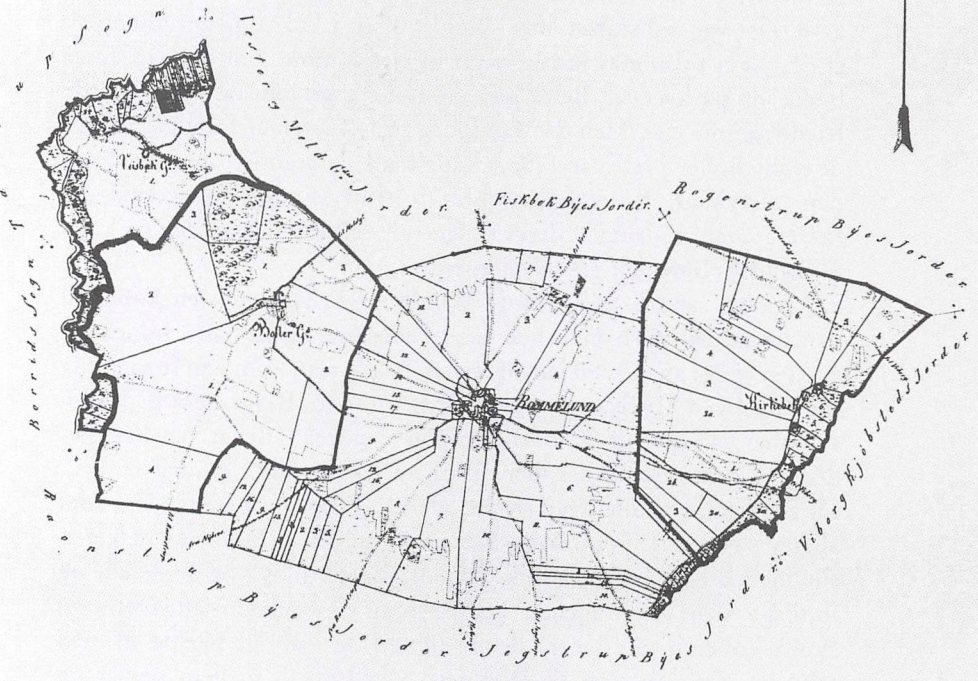
I 1795 var den anerkendte landmåler Adolf Fr. Schuchardt i Romlund for at opmåle de mange små lodder. Jorden blev senere takseret af bønder, der ikke var fra Romlund. På det grundlag udarbejdede landmåleren en fordelingsplan, som blev fremlagt ved et fordelingsmøde på Viborg stiftamts kontor den 18. august 1795 kl. 11. Det var kun ejerne af jorden, der var indkaldt – ikke fæstebønderne. Der var dog tre husmænd med, som kort forinden havde købt deres huse til selveje fra Tårupgård. Men der var problemer nok at afgøre, fordi skellet mod nabobyerne også skulle fastsættes. Den ophævelse af fællesskab mellem fælles græsarealer for flere byer, som havde indvarslet landboreformerne i 1758, var aldrig blevet gennemført for Romlund og nabobyernes vedkommende. Derfor måtte det hele gennemføres på en gang her i 1795.

Schuchardt havde tegnet et kort over sine opmålinger af Romlunds jord, som blev grundlaget for den nye jordfordeling. Det er bevaret i en kopi fra 1815 på matrikelarkivet. Leif Hansen, der tidligere var lærer ved Løgstrup skole, har arbejdet meget grundigt med dette kort til sit speciale på Lærerrhøjskolen og er nået tilbage til den oprindelige udskiftningsplan. Resultatet af landmålerens arbejde blev en tydelig såkaldt stjerneudskiftningsplan.

Alle ni gårde i Romlund kunne med denne udskiftningsmodel blive liggende inde i byen. Hver gård fik sin jord i en lang trekant fra byen ud i heden. Man startede med nr. 6 (læreren) i Romlund og gik med solen rundt i byen til og med nr. 14. Begrundelsen herfor var, at Vesbækgårdens jord fik nr. 1 og at Boller efter denne plan skulle udstykket til 4 gårde. Det afspejler det omtalte fællesskab om heder og enge. Ved 1844-matrikuleringen blev nummereringen ændret, så man også startede med nr. 1 i Romlund (nr. 6 blev til nr. 1 o.s.v.). På kortet fra 1834 ses den videre udvikling af byen med de mange udstykningsplaner (nr. 15 til 27 og deling af flere matrikelnumre) og den heraf nødvendiggjorte udflytning af flere gårde fra toften midt i byen til deres marker udenfor.¹⁰

Efter den gennemførte udskiftningsplan var der åbnet op for selvejesalget. Hvordan det er forløbet, ved vi ikke. Om bønderne med glæde gik ind under de nye vilkår, eller de skulle overtales. Men det blev ikke Niels Ferslev, Friisholt, der kom til at stå som sælger på skøderne. Kort før selvejesalget havde han ved købekontrakt af 12. februar 1797, tinglyst 23. juni, solgt Boller til Laurs Wandborg Friis på Lundgård. Men tydeligvis var kapitaliseringen ved det kommende

Formindret Kort
 1834
ROMMELUND SOGN.
 Formindret af August 20th af Brønnum

1 Decimallemne udgjør 1000 Alen.

Kort fra 1834. Landsarkivet for Nørrejylland (K 434-11).

salg af fæstegodset allerede indregnet i salgsprisen. For mens Boller i 1778 var blevet handlet – ganske vist inden for familien til en fætter for 5.500 rdl. – så blev den her i 1797 handlet for præcis det dobbelte 11.000 rdl. Frasalget af de 6 bøndergårde i Romlund – alle tinglyst i juni 1797 – indbragte alene 1.400 rdl.

Bollers endelige deling

Gennem hele det 18. århundrede har Boller figureret som én samlet gård. Der var ved skiftet efter Oluf Olufsen i 1707 dog antydning af, at der på et tidspunkt havde været to ejendomme. For hans to døtre boede da på hver sin halve gård af Boller, selv om de to halvgårde havde samme ejer. Men da Wandborg Friis, ejeren af Lundgård, havde købt Boller i februar 1796, skulle både fæstegodset og hovedgården udstykkes. Fæstegårdene blev fortrinsvis solgt til de tidligere fæstere uden ændring af deres tilliggende. Men hovedgården på knap 8 tdr. hrtk. blev delt i 2 selvejergårde.

Allerede samme forår havde Wandborg Friis fundet en køber til den første halvpart. Han hed Lars Pedersen, og da han i købekontrakten af 26. april 1796 har tilnavnet Troelstrup, kom han formentlig fra landsbyen Troelstrup i Vester Tostrup sogn, Rinds herred. Købesummen var 725 rdl. Købekontrakten afspejler tydeligt vanskelighederne ved at dele Boller, der indtil nu havde været en driftsenhed. Lars Pedersen skulle overtage halvdelen af rug- og havresæden, som allerede var sået. Forårsarbejdet var dog ikke afsluttet, så sælgeren skulle med egne heste og folk pløje markerne til byg og boghvede og foretage den efterfølgende nedharvning af sædekornet. Derimod skulle køberen selv levere denne udsæd og i øvrigt hjælpe til med arbejdet. Også høsten skulle foregå i fællesskab mellem sælger og køber. Ved deling af høstudbyttet skulle der kastes lod om, hvem der skulle udtage den første kjærve og ligeledes ved tildeling af rivelsen. Den endelige deling af jorden skete i forbindelse med udskiftningen af Romlund by, hvilket overhovedet ikke omtales i hverken købekontrakt eller skøde. Der omtales hverken kreaturer eller heste, så formentlig måtte den nye ejer overtage gården uden dyr. Selvfølgelig skulle køberen kun betale halvdelen af skatter og tiende fra 1. maj.

De største vanskeligheder opstod dog omkring delingen af stuehuset. Købekontrakten noterede omhyggeligt, hvilke værelser sælgeren forbeholdt sig ret til: storstuen, dagligstuen, husholderens kammer,

fadeburet og mælkestuen, og adgang til det fælles køkken og bryggers. Det skulle dog kun være, indtil der blev foretaget endelig deling af bygningerne.

Det var naturligvis ikke hensigten, at den store godsejer på Lundgård ville rykke ind på Boller og dele hus med Lars Christensen. Men når han fik solgt den anden halvpart af Boller, skulle denne køber også kunne komme under tag. Det lykkedes formentlig først året efter i 1797 at afsætte den anden halvdel til Niels Christensen, som da netop havde overtaget sin fæstegård Ørumgård i Ørum sogn til selveje. Det endelige skøde på den anden halvpart af Boller blev dog først underskrevet i 1799. Købesummen var kun 699 rdl. for Niels Christensen, hvor Lars Pedersen som omtalt havde givet 725 rdl. Da der ifølge det endelige skøde ikke var oprettet nogen skriftlig købekontrakt, er det ikke muligt at se de nærmere betingelser for dette køb. Men formentlig skyldes Niels Christensens lavere købesum, at han ikke havde fået samme andel i bygningerne som Lars Pedersen.¹¹

Disse salg i årene efter Wandborg Friis' overtagelse var Bollers endeligt som hovedgård.

Hvor kom pengene fra?

Skøde- og panteprotokollen giver os gode muligheder for at se, hvordan Niels Christensen finansierede købet af den halve Boller. Han havde som tidligere omtalt været fæster af Ørumgård i Ørum sogn på 3 tdr. hrtk. Ejeren var Tårupgårds forvalter Bendix Knop, som selv boede på Ørregård i Fiskbæk sogn. I april 1797 solgte denne Ørumgård til den tidligere fæster Niels Christensen for 598 rdl. Underligt nok optrådte Wandborg Friis, den nye ejer af Boller, som kautionist for de 500 rdl. af købesummen. Da det endelige skøde blev udstedt til Niels Christensen den 23. juni 1798, boede han da også på Boller. Købet af Ørumgård har dog kun været et pro forma køb, for allerede dagen efter den 24. juni videresolgte han Ørumgård til Kristen Mortensen Plet. Købesummen var da 760 rdl. – en ganske pæn stigning fra 598 rdl., som han selv havde givet for gården. Det var imidlertid Wandborg Friis' soliditet, som sikrede gennemførelsen af denne transaktion. Til gengæld fik han afsat halvdelen af Boller. Betaleren for transaktionen var øjensynligt den nye ejer af Ørumgård, Kristen Mortensen Plet.

Niels Christensen måtte ved modtagelsen af endeligt skøde i 1799

udstede et gælds-brev til Wandborg Friis på hele købesummen af sin halvdel af Boller på 699 rdl. mod 1. prioritet i gården. Det blev udslettet året efter den 24. juni 1800. Men samme dag måtte han udstede et nyt gælds-brev på 350 rdl. til avlsmand Friedrich Lassen i Viborg. Disse penge blev allerede betalt det følgende år.

Det stillede krav til en købers formåen at overtage en gård til selveje – og ovenikøbet en tom gård, hvor der også måtte opføres nye huse.

Hvordan fik de øvrige fæstere penge til at købe deres gårde til selveje og dermed frigøre sig fra Bollers formynderi? De havde kun en meget lille del af købesummen selv. De to første selvejere fra Romlund, der er indført i skøde- og panteprotokollen, havde såmænd lånt pengene af deres sognepræst, Peder Wandel Friborg i Vorde. Chr. Melesen købte sin gård på 2 tdr. 2 skp. for 275 rdl. og lånte 200 rdl. af sognepræsten. Chr. Nielsen købte sin gård på 1-5-2-1/8 for 212 rdl. og lånte 199 rdl. af sognepræsten. De øvrige med samme tilliggende som Chr. Nielsen gav også 212 rdl., men deres køb blev finansieret ved, at Wandborg Friis som sælger lod hele købesummen indestå mod 1. prioritets pantebrev i ejendommen. Også hos Chr. Jensen Nørgård lod Wandborg Friis 240 rdl. af købesummen på 287 rdl. indestå i gården. Men efter et års forløb har Wandborg Friis formodentlig opsagt kapitalen, for de måtte alle ud at finde nye långivere.

Det blev i to tilfælde den nyoprettede kgl. kreditkasse, hvor Chr. Jensen Nørgård lånte 200 rdl. og Anders Pedersen 150 rdl. Her lod Wandborg Friis dog de sidste 62 rdl. stå mod 2. prioritet i ejendommen. Måske har det været hensigten fra handlens indgåelse, at bønderne skulle forsøge at hente lånene hjem hos den kgl. kreditkasse. Wandborg Friis har i så tilfælde indvilget i at lade sine penge stå i gårdene. Måske har han ønsket at slå til, mens Romlund folkene ville købe, så de ikke fik tid til at fortryde. To af de øvrige gårdkøbere lånte penge hos Chr. Iversen Setrup i Lysgård og en hos Jens Christensen Post i Jegstrup. Pastor Friborg lod derimod sine penge blive stående hos Chr. Melesen og Chr. Nielsen.¹²

Vi ved desværre intet om de nærmere omstændigheder ved disse handler for næsten 200 år siden, der førte de tidligere fæstere i Romlund under Boller frem til det ubeskyttede selveje. For fæsterne, der hørte under stiftsprovsten, skete der derimod ingen ændring i ejendomsforholdene. De havde stadig stiftsprovsten som sikkerhedsnet. Men også for dem havde udskiftningen ændret driftsformen og der-

med dagligdagen. Romlund var ikke den samme by efter landboreformerne som før.

Sammenfatning

Romlund sogn bestod i perioden 1688-1800 af kirkebyen Romlund, en samling gårde i Kirkebæk og de to enestegårde Boller og Vesbæk. I 1688 var det stort set kun kron- og stiftelsesgods med Boller som den eneste selvejergård og Vesbæk under det samlede gods Tårupgård. Men som følge af krongodssalget omkring 1720 oplevede størstedelen af sognet at blive fæstegods under samlede godser. Dels blev nogle af gårdene opkøbt af eksisterende godser, dels ændrede Boller status til hovedgård i et mindre gods-kompleks med underliggende fæstegårde. Et skifte fra 1707 lader dog ane, at Boller også tidligere havde været et kraftcenter på egnen. Selvejergården havde dels været selvforsynende med landbrugsvarer og håndværk, dels været i stand til at forsyne egnen med korn.

Gennem Bollers hovedgårdsstatus oplevede egnen, hvad det ville sige at blive hoverigørende gods. Set med godsejerens øjne var hoveriet i 1769 langt fra tilstrækkeligt til at klare driften af Bollers 7 tdr. hrtk. Han havde da også planer om at udvide bøndernes arbejdsbyrde ganske langsomt ved hvert fæsteskifte. Vi har ikke oplysninger om bøndernes reaktioner på denne politik på Boller. Men vi ved andre steder fra, at det netop var hoveriudvidelser, der gav anledning til mange gnidninger mellem godsejer og fæstebønder i denne periode.

Den anden realitet i landbrugsdriften var landsbyfællesskabet. Jordfordelingen var i alle landsbyer i denne periode således, at de enkelte ejendommers spredt beliggende jordtilliggender krævede enighed om alle driftsspørgsmål mellem brugerne. Proceduren var for Romlunds vedkommende nøje fastlagt i de bevarede landsbyvedtægter fra 1782. De regulerede samtidig, hvor stor indflydelse henholdsvis gårdmænd og husmænd skulle have i landsbysamfundet. I vedtægter fra andre landsbyer var husmændene ofte udelukket fra enhver indflydelse. Men de minutøse regler i Romlund antyder også, at forholdet mellem de to grupper tidligere havde været et problem, der forhåbentlig havde fundet sin løsning med disse vedtægter.

Som godssystemet blev bragt til Romlund sogn med oprettelsen af godset Boller, så kom landboreformerne til sognet sammen med god-

sets opløsning. Det havde skiftet ejer flere gange, men i 1795 ønskede dets daværende ejer, Ferslev på Friisholt, at kapitalisere dets værdi ved at udstykke både hovedgård og fæstegods i selvejergårde. Lovgivningen krævede, at udskiftningen forinden var blevet gennemført både mellem landsbyernes fælles overdrev og de enkelte brugs tilliggender inden for landsbyerne. For Romlunds vedkommende blev udskiftningen foretaget af landinspektør Adolf Fr. Schuchardt i en stjernefacon. Det betød en total omlægning af markstrukturen i byen. Men til gengæld kunne alle gårde blive liggende inde i byen, men de fik så langt ud til det yderste af marken.

Selvejekøbene blev i første omgang finansieret af godsejeren på Lundgård, der midt i processen havde overtaget Boller fra Friisholt, og af sognets præst, Peder Friborg. Godsejerens lånepart blev dog hurtigt erstattet af lån i den kongelige kredittkasse, som regeringen havde oprettet for at lette gennemførelsen af selvejet. I løbet af nogle ganske få år i slutningen af 1790'erne blev de små landbosamfund i Romlund sogn fuldstændig forandret. Forsvundet var størstedelen af fæstegods og landsbyfællesskab. Tilbage som fæstebønder var kun stiftsprovstens bønder og så fæstebonden på Vesbæk under Tårupgård og dem i Kirkebæk under Vindum Overgård. De var dog på grund af afstanden til deres hovedgårde alle hovfrie bønder. Men den ny tids bonde var selvejerbonden.

Noter

1. LAN, Z 9-76. Matriklen 1688, Nørlyng herred.
2. Oluf Olufsens skøde på Boller 3.2. 1669: LAN, B 24-x641, Landstinget, Skøde- og panteprotokoller. Skifte efter Oluf Olufsen: LAN, B 3 B-67, Hald amt, Skifte-protokol 1698-1725, fol. 184 b, ff.
3. Kronens skøder III, s. 656 og IV, s. 144, 198 og 239. Skøde på Boller 1720: LAN, B 24-x676, fol. 120. Skøde på Boller 1726: LAN, B 24-x678, fol. 503b. Seerup, Jens Jørgensen, se Dansk Biografisk Leksikon XXI, 1941.
4. Salg af Boller til Wandborg Friis: LAN, B 44-Sp 3, fol. 366 ff. Salg af Boller hovedgård til to fæstebønder: LAN, B 44-Sp 3, fol. 331 og 346.
5. Generalhoverireglement i h.t. frd. 6.5. 1769: RA, Rtk. 432, 57. Hoverireglement i h.t. frd. 12.8. 1773: RA, Rtk. 2485.89. Indberetning om byer med flere lodsejere: RA, Rtk. 2336.3.
6. Danske Vider og Vedtægter, IV, 1932, s. 275 ff.
7. Jens Holmgaard: Bonden, kirken og skolen. Fra Viborg amt 1986, s. 125 ff.
8. Folketællingen 1787 i kopi på LAN.
9. Kronens skøder III, s. 656 og IV, s. 239 Se også note 5.
10. LAN, B 4-956, Hald amt, Landvæsenskommissionsprotokol 1794-1807, s. 44 og 46. LAN, B 4-957, Hald amt, Dokumenter til landvæsenskommissionsprotokol 1789-1795, læg 1795.
11. Se note 4.
12. LAN, B 44-Sp 3, fol. 328b-356b, 399, 403, 417b, 422, 438.

Anders Nielsen Hummelgaard

*Optegnelser fra 1797 om hans ungdomsliv og oplevelser
som rejsende håndværkssvend i Tyskland og Østrig*

Indledning

I et antikvariat havner ofte skriftlige efterladenskaber af forskellig art: breve, dagbøger, optegnelser og andre manuskripter, som det kan være antikvarboghandlerens opgave at søge bragt derhen, hvor de naturligt hører hjemme.

Det er for mit vedkommende lykkedes i mange tilfælde, men i årenes løb har jeg også gjort mig en glæde ved selv at efterforske og kommentere til udgivelse nogle af de optegnelser, der er kommet inden for min rækkevidde. Blandt disse er den danske snedkersvend Anders Nielsen Hummelgaards fortælling om hans liv – fra 1792 på valsen i Tyskland og Østrig – skrevet i Dresden i 1797. Hvorfra og hvornår den er kommet mig i hænde, kan jeg ikke oplyse.

Arbejdet med den er gang på gang blevet udskudt, fordi andet har trængt sig på, og for nu at få den frem, har jeg på grund af min alder (89) søgt hjælp hos min sønnedatter, cand.mag. Dorthe Skadhauge, især til arkivundersøgelserne.

Beretningen er skrevet på 33 sider i en lille bog i oktav (16,5 × 10 cm), der består af 46 blade skrivepapir, hvoraf de yderste for og bag er klæbet som forsats (spejl) på bindsiderne, som er af træ og overtrukket med marmoreret papir. To blade er revet ud; der har oprindelig været 48. Bogen er forsynet med vævede bindebånd. Efter flyvebladet er indklæbet et ekstra blad med en fint tegnet farvelagt frontispice. Dette stykke papir er genbrugt; på bagsiden ses dele af en geometrisk konstruktion i næsten udvisket blyantstreg og med fine huller fra en stikpasser eller lignende.

På 11. og 10. sidste blad har Hummelgaard skrevet nogle tyske rimerier og til sidst udtrykt sin glæde over at være vendt tilbage til hjemstavnens 28. maj 1798 - på tysk!

Der er benyttet sædvanlig gotisk skrift, navne og fremmedord er

Titelblad (frontispice) på Anders Hummelgaards optegnelser. Empire-dekorationen er smukt farvelagt: skrift og ramme i rødt, vaser og ranker i gult, blomstervaserne i rødt, blå og grønt. Øverst står: Soli Deo Gloria (Gud alene æren). I hovedfeltet: Anders Nielsen Hummelgaard. Herre lær mig at tælle mine Dage at ieg maae bekomme den sande Viisdom i Hiertet. Nederst: Dresden d: 4de April 1797.

Bogen er nu overdraget til Landsarkivet for Nørrejylland.

dog som almindeligt skrevet med latinske tegn. Skriften er ret flydende – Hummelgaard havde begyndt sin løbebane som skriverdreng – men der er en del tvivlsomme steder, hvor man ikke kan være sikker på, fx om ordforbindelser er sammenskrevne eller ej, om tegnet er komma, punktum eller kolon, eller om et begyndelsesbogstav er ment som stort eller lille. I enkelte ord synes gotisk og latinsk skrift blandet. Åbenbart glemte bogstaver eller led er tilføjet i transskriptionen.

Sproget er mange steder præget af Hummelgaards jyske opvækst, og den daglige påvirkning af tysk i vandreårene kan også mærkes.

Beretningens tidsangivelser for ankomst til og afrejse fra de forskellige steder bygger formentlig på en vandrebog.

Hvad der har fået den 28-årige mand til at nedskrive sit levnedsløb, kan man kun gætte på. Måske har tanken om at vende tilbage til Danmark fået ham til at genkalde sig, hvad han har oplevet i det fremmede. Han gør det, da han er kommet uden for det østrigske riges grænser og har fået ro i sindet; »så længe jeg var i kejserlige lande, vidste jeg ikke, hvad mig kunne vederfares«. Men hans oplevelser taler for sig selv.

Povl Skadhauge

Min far oplyser i indledningen at være 89 år gammel; denne må således være skrevet efter 4. november 1987. Imidlertid havde han ved sin død 22. december samme år knap nået at færdiggøre sit arbejde med Hummelgaards optegnelser. Visse af de noter, som min datter Dorthe Skadhauge havde samlet stof til, var endnu ikke affattet. Desuden manglede både indledningen og transskriptionen en sidste afpudsning. Jeg har forsøgt at fortsætte, hvor far slap, og påtager mig således ansvaret for eventuelle fejl. I transskriptionen har jeg dog undladt at ændre fars fortolkning af ordenstalsforkortelserne, skønt jeg for norges vedkommende finder, at resultatet kunne være et andet. Far pegede ganske vist selv på vanskelighederne ved at gengive såvel disse næsten ulæselige som andre forkortelser i manuskriptet, men havde først og fremmest sin opmærksomhed rettet mod det væsentlige, og deri har jeg forsøgt at følge ham.

Povl Wind Skadhauge

I Jesu Navn -

Anno 1769^e d. 7^e Maj blev ieg
født paa en Søndag om eftermiddagen
Klokken 2. i mine forældres Huus
i Frammerslew i Oddense Sogn
i Sølling. Huds forældre
for mine forældre. - til.

Aar 1785^e d. 9^e Junii paa en Lørdag
blev ieg for de Contributions for
Walbu Menthet i skrivet i sinna-
- d. Lou & d. 17^e Junij. og d. 20^e Julij
samma aar blev ieg med Gam til
Thisted i mit alder 17 aar. -

Aar 1786^e d. 23 April blev ieg

I Jesu Navn -

Anno 1769 d. 7^e May blev ieg født paa en Søndag om eftermiddagen
Klokken 2. i mine forældres Huus i Frammerslew i Oddense Sogn i

Salling.¹ Stedse været hiemme hos mine Forældre, til Aar. 1785 d. 9de Junii paa en Torsdag kom ieg hos Hr Consumtions² Forvalter Winther³ i Schive i tieneste som Skriver Dreng. og d. 20 Julij samme aar kom ieg med ham til Thisted i mit alders 17 aar. – Aar 1786 d. 23 April blev ieg Confirmeret udi Thisted Kirke af Hr. Weitorp.⁴ Capellan Sammesteds. Texten til Indgangs-Talen før denne hellige forretning læses udi Hos. Proph. 2 Cap 21 vers.⁵ Jeg vil Trolove mig Med dig til Evig tiid. Texten efter at Forretningen var til Ende. St Joh. 2 Cap 3^{die} vers⁵ Naade og Barmhiertighed Fred af Gud Fader og af den herre Jesu

D. 28 April næstefter Communicerede ieg i Thisted Kirke. første gang 1787 i Foraaret besøgte ieg mine Forældre som sidste gang og bekom en Pass. fra min Fader⁶ m.v. og d. 9^e april samme aar Reyste ieg fra Thisted til Aalborg og derfra videre til Kiøbenhavn hvor ieg ankom d. 21 april efter at vi havde paa Søen udstaaed Storm og Regn Veyr dog lykkelig og velbeholden derhen. og kom i tieneste hos Hr. Peder Brunbech,⁷ som laae meeget Syg, i følge Recommendation fra Hr. Forvalter Winther, indtil d. 21^e Junii dette aar da han Døde siden efter forblev ieg hos hans werth August Lohmann⁸ til følgende aar d. 1ste octobr nemlig i aaret 1787 Døde min Moder.⁹ ieg fick det først at viide d. 3 Janr. 1788.

D. 30 Marti Samme aar kom ieg hos Snedker mester Schnabel¹⁰ hvor ieg forblev til d. 7 May næstefter. hvorfra ieg kom hos min Egentlig Læremæster Ole Jørgensen.¹¹ ieg blev alt saa indskreven til at lære 4^e aar

A^o 1789 d. 28 Dec. døde min Fader¹² hvorom ieg Fick efterretning i et Brev fra amtmanden i Viborg og at skiftet blev holdt 3 Februari hvorved Jørgen Jensen i Oddense min Corator i mit Stæd maatte møde. og der blev mig tildeelt efter min fader og min moder 211rd og min Søster Karen arvede efter min Fader lige med os men efter min moder intet.¹³

Dette aar nemlig 1790 i Høstens tiid døde min Farbroder¹⁴ og enhver af os arvede 60rd disse Penge med nok 26^f blev mig bragt med Mads Hummelgaard¹⁵ i Kiøbenhavn hvorføre ieg gav ham qvitering for Rigtig betaling.

A^o 1792 d. 30te Junii blev ieg gjort til Svend. og d. 12 aug. næstefter tog ieg afskeed fra min lære mæster og alle gode venner og gik paa Skibet til Kiel hvor ieg ankom d. 14de aug. ieg arbejdede der indtil tilkommende aar. ieg havde denne Malleuhr at mine Sølvspænder blev

mig staaen af en tjeneste Piige Som tiente hos mæsteren som saa Strax gik bort uden at ieg har hørt noget om hende. 1793 d. 15de Julii reyste ieg fra Kiel til Preetz og Plön til Lübech hvor ieg Forblev til d. 10^e Septb. da reyste ieg til Hamborg uden at noget vigtigt vederfarede mig der til d. 2 Dec sadte ieg min Reyse videre til Berlin denne berømte hovedstad saae ieg første gang efter en møysom dog lykkelig Reyse d. 11 Decbr: ieg bekom arbejde ieg var omtrent – – til i foraaret d. 4 May da blev ieg Syg af en Hidsig Feber hvor over ieg i 3 til 4 uger maatte holde Sengen og varede nok derefter 4 uger til ieg blev fuldkommen frisk og Sund.

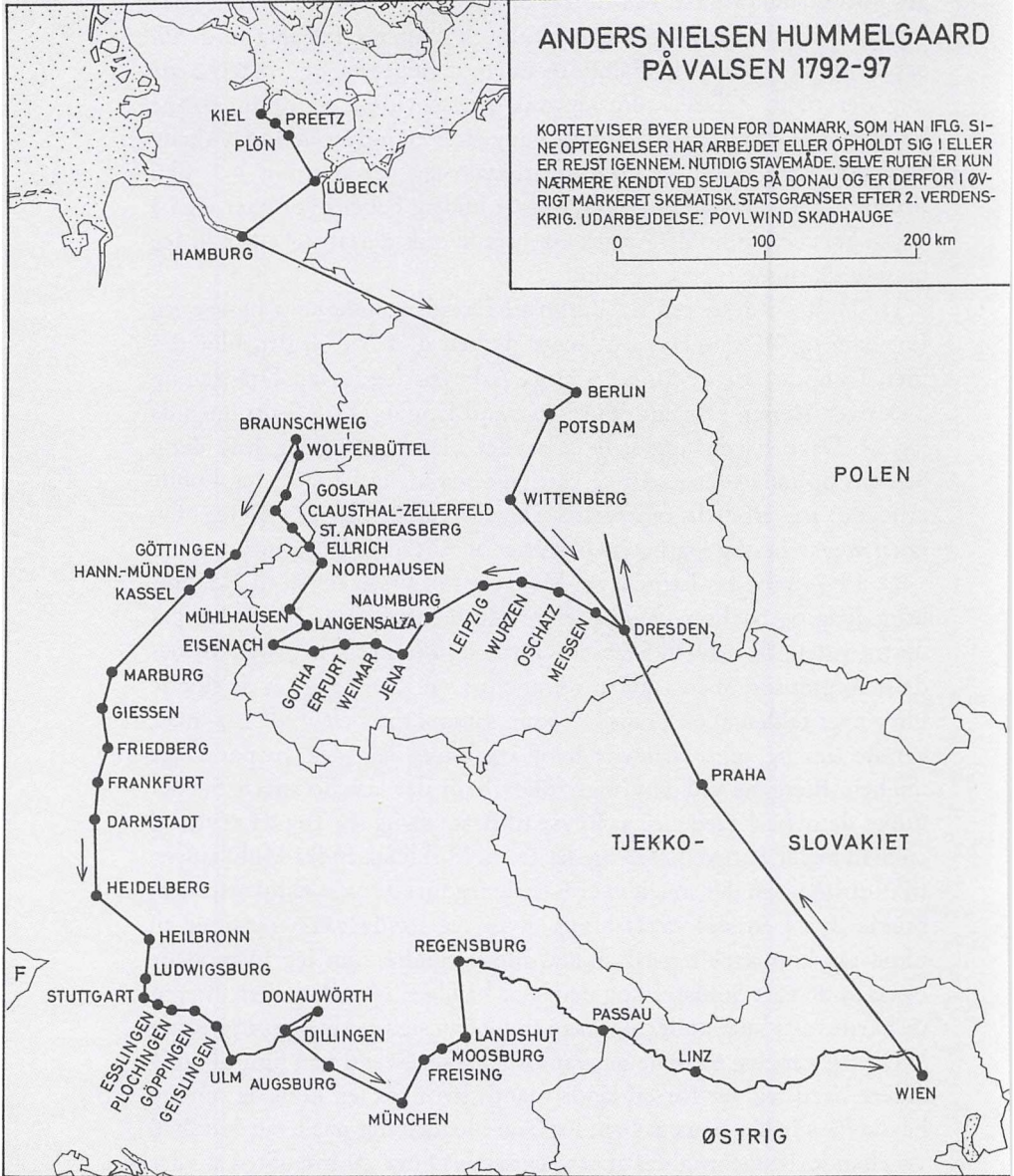
D. 24 aug Reyste ieg fra Berlin til Dresden underveys besaae ieg Potsdam og Wittenberg. ieg langte derhen d. 30te d^o ieg forblev der intet Læng ieg havde kuns 14 Dage Arbejde ieg forlod Dresden og gick over Meisen Oschatz Wurtzen og til Leipzig d. 18 Sept. men da ieg 14 Dage havde ungefæhr arbejdet blev ieg Syg ieg laae der i Stadens Spital 14 Dage da ieg var igien temmelig frisk at. Ieg kunde arbejde. ieg arbejde omtrent 8 Dage derefter. Saa gjorde ieg mig igien Reyse færdig ieg havde besluttet at Reyse til Francfurt

D. 1ste Novbr. fra Leipzig am Majn ieg tog altsaa veyen til Nauumborg Jena og Sachsen Wejmar hvor ieg forblev til d. 21^e d^o ieg gick derfra videre til Erfurth Sachsen Gotha og Eisenach. hvor ieg formedelst Rygtet som man sagte at i Francfurt var man bange at de skulde blive over falden af de Franske¹⁶ som, samme tiid beleyrede Mayntz., vendte om og søgte arbejde hvor ieg kund. ieg gick en par Dage imellem Biergene ved Thyringer Skov hvor der laae To smaae Stæder under dette besluttede ieg at Reyse til Braunswiig ieg Tog da veyen til en Stad heder Langensaltza og der fra til Mühlhausen fra Mühlhausen til Nordthausen der imellem er 5 miile ieg maatte tage natqvarter i en bonde-Bye i en slet værts-Huus. hvor ieg havde været omtrent en tiime saa kom en Preusisk Soldat med 2 andre som ieg formodede ogsaa at de vare Soldater dog den eene havde ei Mundering an efter at de havde talet lidet under sig. saa vendte han sig til mig og spurgte mig hvem ieg var; ieg Svarede ieg var en Snedker Svend han Spurgte mig videre hvad ieg var for en lands mand; hvor fra ieg kom og om ieg havde Pass heller Kunstschab; ieg Svarede ham der paa hvad Sandhed var; han forlangte min Pas at see, ieg sagde at her var intet Sted at viise Pass blev grov og tiltaledede mig hart at om ieg intet viiste ham min Pass saa vilde han strax føre mig bort og ieg maatte være Soldat, ieg holdte mig til Værten at han skulde tage mig i forsvar og hvor fore han

ANDERS NIELSEN HUMMELGAARD PÅ VALSEN 1792-97

KORTET VISER BYER UDEN FOR DANMARK, SOM HAN I FLG. SINE OPTEGNELSER HAR ARBEJDET ELLER ÆPHOLDT SIG I ELLER ER REJST IGENNEM. NUTIDIG STAVEMÅDE. SELVE RUTEN ER KUN NÆRMERE KENDT VED SEJLADS PÅ DONAU OG ER DERFOR I ØVRIGT MARKERET SKEMATISK. STATSGRÆNSER EFTER 2. VERDENSKRIG. UDARBEJDELSE: POVL WIND SKADHAUGE

0 100 200 km

intet havde krævet min Pas da ieg kom og sagde at nu kunde ieg icke fremviise min Pas uden at Sogne fogden eller . Schultzen, som det heder, var ogsaa tilstæde thi ieg vidste icke om ieg havde med Retskafne folk at giøre – han lod ham hente og ieg foreviiste ham min Pas og enhver saae den dog ieg lod den intet af hænderne. ieg tænckte nu var alting godt men Soldaten begyndte paa at Skielde mig med grove ord og sagde iblandtandet at ieg icke havde Respect for en Preusisk Soldat; ieg sagde ja naar han paa et sted var hvor det ham tilkom og ieg troede ogsaa her at ieg havde intet giort eller lagt ham noget i veyen i dette tog hand mig ved kinden og kastede mig til Siden de andre 2, som han havde paa sin Side var i munden lige saa høflig som han, ieg mærkede ogsaa at den mand som forestillede Sognefogden intet var den Rette. og værten vilde heller intet alvorlig tage mig i for-Svar. ieg tog mit tøy til mig og søgte Døren og sagde at ieg vilde gaae til Sognefogden Selv det var om aftenen Kl. 9 ieg fandt hans Huus og taledede med ham men ieg fick ingen anden trøst end hand sagde at ieg skulde icke være bange skulde gaae igien i værts Huuset og blive der til morgen, men det saae ieg icke for Raadeligt ieg vendte mig igien til Veyen og Gick nok-Samme afsted ungefæhr en halv miil til en anden Bye, der fand ieg en bedre værts Huus ogsaa gode folk til Selskab man spurgte mig der Hvi ieg kom saa sildig det kom dem noget mistænkelig for ieg sagde ieg var gaaed vildt i Skoven og man troede mig dog derefter aabenbaared ieg hvad mig var hændet og de havde medlidenhed med mig. –

Den anden morgen kom ieg i Nordt hausen som var d. 3 Decb^r ieg frygtede mig at man der oppassede mig. men ieg gick uden videre tiltale da ieg der ingen arbejde kunde faae saa Raadte mig en Snedker Svend at ieg skulde gaae til Biergstæderne i Hartz Biergene hvor han troede at ieg kom i arbejde ieg kom samme aften i en lille Stad heed Ellerich der blev ieg natten over, den anden dag gick ieg til Andreasberg hvor ieg bekom en forskrivning til Clausthal¹⁷ ieg gick og saa der hen hvor ieg forblev 14 Dage. Her havde ieg Leylighed at See Biergværkerne og andre natur merkverdigheder. derfra Reyste ieg til Goslar d. 21 Dec. d. 22 til Wolffebuttel hvor ieg kom noget sildig om aftenen og det var den aften Sær kalt og ieg havde gaaed længe førend ieg kom derhen og da ieg kom til Porten var Lucket ieg vidste icke hvad Jeg skulde giøre thi ieg var meget træt endelig saae ieg et lys gik derhen og fandt en kone der i Huuset hun sagde mig der var nok en Port aaben hun viiste mig veyen ieg kom og Endelig derhen med

*M. Merian: Frankfurt a.M., set nord øst. Kobberstik. 17. årh.
Den kgl. Kobberstiksamling fot.*

meegen besvær den første Skildvagt spurgte mig om ieg icke havde lyst at tage tjeneste ieg sagde ney og Tænkte ved mig Selv. saa som ieg icke var vel til mode at ieg var glad at ieg var hvad ieg var thi efter udstanden Møye havde ieg dog min Frihed ieg maatte viise Pass hvortil mine hænder skickede sig mindre end som til at bringe en Grosken af lommen dog da ieg havde betalt den kunde ieg gaee ieg søgte min herberg og blev der til den anden morgen. nemlig d. 23 Dec. gik til Braunswiig der bekom ieg arbejde efter nyeaar.

1795 fra NyeAar til d. 8de Julii forblev ieg der uden mig noget vigtig hændede mig og at ieg samme tiid over var gudskelov ved hilsen og Sundhed. bemeldte Dato Reyste ieg fra Braunswiig til Francfurt am Mayn – under veys besaa ieg Göttingen Hessen Cassel med meere Stæder: nemlig Stadt Minden som ligger i en sær skjønn Dal veed 2de vandstrømme i mellem Høye Bierge Hessen Cassel icke mindre angennem ved en Flod heder Fulda hvorover er en skjønn nye steen Broe og eendel af Staden nye opbygget, derfra videre til Hessen Marburg en noget gameldags stad merkværdig derom at den ligger paa Sidden af et Bierg og oven paa Bierget en gammel Slot. nok var Giesen Friedberg¹⁸ med en Saltværk at see.

D. 17 Julij saae ieg Francfurt hvor ieg bekom arbejde hvilket varede omtrent 12 uger imidlertid saae ieg der inde nogle seeværdigheder

saavelsom ogsaa dens berømte Messe¹⁹ eller marked som der holdes og en ære monument for Nye Port hvor i aaret 1793 d. første Advends Søndag ere faldene af di Hessische trupper nogle omtrent 70 til 80 mand ved det at de Franske blev udjaget af staden uden dette ogsaa andre offentlige Bygninger. tilsidst da de Franske havde gaaet over Rihnfloden og de Keyserlige retererede op imod Francfurt og Darmstad og i Egnen derom ved Offenbach og Hanou Slog deres Leyr saa forefaldt nemlig d. 12 octb^r en liden Batalie 1½ miil fra Francfurt ved en Stad heeder Höchst hvorfore om morgenen i Francfurt Portene var lukkede til imod Kl. 9. Kl. 8 begyndte Canonaden og varede til om Eftermidagen om 2 eller ½ 3. om midagen Klokken ½ Et gik ieg ud af Porten, paa veyen til Darmstad gaer man over et høyt Bierg hvor ieg kunde oversee Egnen om Francfurt. og der kunde ieg see at i Staden Höchst brændte nogle Huuse. længere borte kunde ieg See Røg og Damp fra Canonerne, paa veyen til Darmstad mødte mig eendeel vogne med Fourage som hørte til den Kayserlige armee. om aftenen Kom ieg i Darmstad hvor ieg forblev natten over, den anden Morgen gik ieg ifølge med 3 andre Svenne paa veyen var alting over maade Dyre og Knap at faae noget for penge og alle Stæder som vi kom igiennem laae Keyserlige mandskab vi laae om natten i en bye og om morgenen gik vi videre og Paa veyen var over alt leyre og Telte. ved veyen stod eendeel officiere de spurgte os hvorfra vi kom vi Svarede dem og lod os gaae uden videre tiltale hvorover ieg mig nok undrede

Vi kom i Hejdelberg om Eftermidagen ieg tog der arbejde og blev kuns 6 Dage der. om Søndag morgenen d. 18de Octb^r Skeede en Batalie ved Manheim hvor de Keyserlige overfaldt de Franske i deres Leyer samme tiid havde de Franske Manheim inde og de begyndte beleyringen for Manheim som derefter varede 11 dage og de øvrige Dage som ieg nok var i Hejdelberg Kunde man immer høre Skyden og Canoneren. og Søndag Morgenen tiilig gik ieg uden for staden hvor saa mange Menesker befand sig om at see hvad der vilde foregaae. ieg gik veyen et Stykke til Manheim til her saae ieg hvad sørgelige Følger Kriigen fører med sig, der mødte mig Snart fangne Snart vogne med blesserede hvor mange brave Karl laae ilde tilredt i sit eget Blod. Snart mødte mig flygtige der havde maattet forlade Huus og Hjem efter at ieg havde i Hejdelberg betragtet eendeel hvad som seeværdig er nemlig en over maade stor viinfad;²⁰ og Staden for sig er icke stor dog ret Skøn bygget imellem 2 Høye bierge hvorimellem Neckar floden flyder hvorover er en skøn Broe af Steen

Om Torsdagen 22de octb^r derefter Reyste ieg fra Hejdelberg til Hejlbrunn Ludvigsborg og Stutgardt. paa veyen mødte mig Bønderne af Egnene derom som skulde til armeen og arbejde ved Manheim. ieg kom til Stutgardt d. 24 oct: som er Hertogen til Würtemberg hans Residentz Stad uden at noget vigtig Paserede mig, om aftenen kom ieg i Porten og maatte Foreviise min Pas for officeren hvilken bedrog sig saa høflig imod mig som den nogen hidtil Dags af alle dem ieg har mødt. ieg bekom der arbejde og opholdt mig der 5 uger. denne Stad som ligger ogsaa imellem viin-Biergene er ogsaa Ret lystig og angenem.

Ieg Reyste den 30 Nov. igien bort derfra i den Tanke at gaae til Augsborg. ieg kom til Eslingen-Plochingen. hvor der er bygget en Kunstelig Broe af træ over Neckar floden i Goppingen kom ieg omtrent i midags Stunden efter at det havde stærk Regnet heele formiddagen saa var ieg meeget vaad og gik i et værts Huus hvor ieg lod mig give noget at Spiise værtinden havde saa meegen medlidenhed med mig at hun lod sig ikke betale derfor og nok foruden overtalede en Vogn mand dertil at tage mig med til Geislingen thi ellers kunde ieg denne aften intet komme derhen. hun lagde nok dette Sprog dertil nemlig, Alt hvad i haver gjort een af disse mindste det haver i og gjort mig. ieg Takkede hende foer med Vognmanden til bemeldte Stad hvor ieg blev til den anden morgen og derfra reyste til Ulm, hvor ieg ankom den 2^{den} Decb^r der mødte mig paa gaden en Skibsmann som vel saae at ieg var en fremmedt han talede mig til og spurgte mig hvor ieg vilde reyse hen og om icke havde lyst at Reyse til Wiin ieg Sagde ney efter som ieg agtede til Augsborg han sagde videre at ieg for en Ringe betaling kunde fare med ham hvilket var mig vel kiært dog vilde ieg giærne først til Augsborg imidlertiid besindede ieg mig at da paa veyene var slet at gaae ieg vilde for det første fare med til Regensburg og den anden morgen skulde Skibet gaae bort jeg kom der om morgenen til Skibet men da kunde man intet fare paa Donou floden fordi at vinden var saa stærk. ieg biede til den anden morgen da vinden var stille det var d. 4 Dec. vi Seylede bort og efter 2 Dage kom vi til Donouverth en Stad i Bajeren hvor ieg bekom Arbejde. her havde ieg første gang omgang med Catolsche folck og ved den leylighed lærte ieg at Kiende hvorledes de var sindet imod mig.

Efter 14 Dage forlod ieg denne Stad igien gik til Dillingen en liden dog Skiøn stad ved Donau floden ieg gik der ind i et Capuciner Kloster hvor man gav mig et Riigelig Maaltiit derfra gik ieg videre til

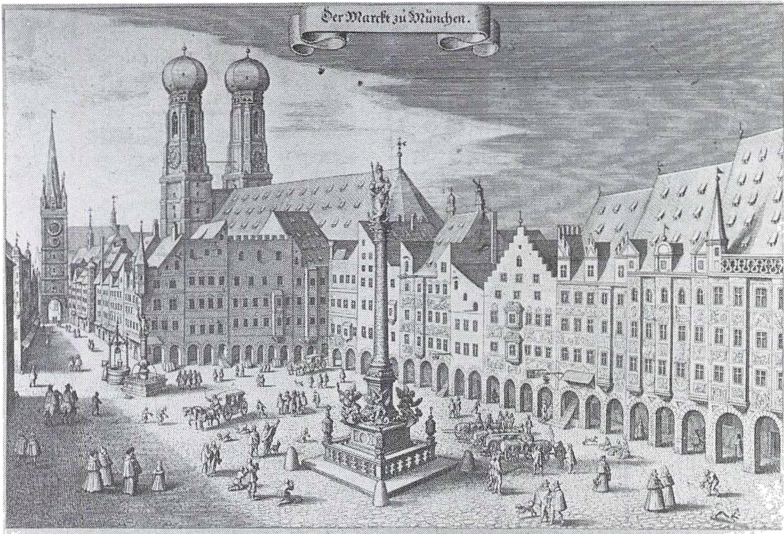
*H. J. Ostertag: Rådhuset og torvet i Augsburg. Kobberstik. Ca. 1700.
Den kgl. Kobberstiksamling fot.*

Augsburg hvor ieg ankom d. 24de Decbr. hvor ieg opholdt mig omtrent 8 uger Imidlertid besaae ieg denne Skiønne Stad hvor udi er mange skiønne Kirker og andre herlige Bygninger med meere – –

1796 d. 15de Feb. forlod ieg Augsburg og Reyste til München som er hoved og Residentz Staden i Bajeren ieg opholdt mig en Dag over der i hvilken tiid ieg besaae denne skiøne stad som har mange Prægtige Bygninger og Pallatzer d. 18 d^o sadte ieg min Reyse videre til Regensburg hvor ieg ankom d. 21 d^o ieg bekom der arbeyde og var der 7 uger. Paa Reysen fra München til Regensburg kom ieg igiennem Freysingen en liden Stad ved Iser Floden og Mosbach²¹ ogsaa en liden Stad ved samme flod saavel som Landschuth en temelig stor Stad og noget gameldags bygget den har et høyt Taarn af Steen som man beskriver for een af de høyeste i Tyskland. over Iser Floden er en Temelig stærk Broe.

Imidler Tiid at ieg opholdt mig i Regensburg besaae ieg eendeel hvad der inde er Seeværdig af Antiquitæter thi alle ting er der meeget Gameldags især er mærkværdig Dom Kirken som er en meeget Gamel Dags Bygning og Broen over Donau floden af Steen²² som er berømt formedelst dens Stærke og Fæstighed og er den sidste Steen Broe over Donau floden.

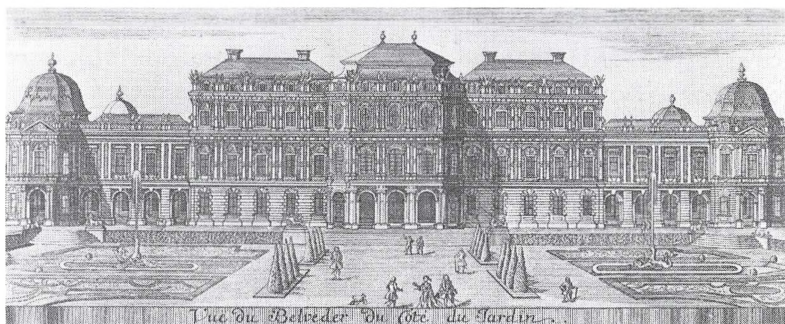
Derpaa begav ieg mig paa Reysen til Wiin d. 11te April hvilken gik

*M. Merian: Torvet i München. Kobberstik. 17. årh.
Den kgl. Kobberstiksamling fot.*

til skibs paa Donau floden. undervejs Passerede ieg mange skjøne Stæder især Passau og Lintz. over alt er Skove Bierge og Klipper Stæder og Byer hvilket var meget behagelig at anskue. og helst i foraaert da alting i Naturen oplives og grønnes saa jeg maa sige at det har været mig den fornøyligste Reyse ieg har gjort hvor til man kand vel sige hvem har banet vandet sin gang. –

og er mærke den saakaldede Hvervel og Strudel Denne at vandet er ganske smal og imellem 2de Klipper trænger sig hvilket gjør at vandet brueser og haver lidet fald som er noget farlig at fare derover En liden stykke veys er Hvervelen hvor vande Dreyer sig om i en Krands og man har erfaret at det trækker sig i Jorden i forborgne Huler og Aarer, hvorfore man har at tage sig i agt at Skibet intet Dreyer sig om efter vandet hvilket ogsaa er farlig. I Passau kom vi først hvori Jeg betragtede mange skjøne Bygninger og Kirker Staden er en Bischops Residentz og ligger i mellem høye Bierge og Klipper paa den anden Side af Donau floden ligger en fæstning paa et Bierg og igiennem staden flyder Inn floden som begge foreener sig. Derefter kom vi i Lintz en skjønn og Prægtig Stad i Östereich hvor ieg opholde mig en Dag over og besaae hvad der var merkværdig. uden dette Er fleere smaae Stæder som ligger ved Donau floden hvilket alles Ret anmodig er at beskue.

Gütl: Slottet Belvedere i Wien. Kobberstik. 18. årh.
Den kgl. Kobberstiksamling fot.

Efter 10 Dage kom ieg til Wiin som er hovedStaden i Österreich Österiige og den Keyserlige Residentz een med de største Stæder i Tyskland. Staden som ligger ved Donau floden paa temelig flad land men dog omgivet med høye Bierge – saa Egnen er icke alleene af natur men og af Kunst herlig at ieg ved mangen Spatziergang har følet Hiertens glæde derover dog: *Sorrig og glæde de vandre til haabe* dette lærte ieg ogsaa der nemlig at i Wiin blev Recrueret saa Stærk. at mand vovede sig knap at gaae paa gaden. dette varede Nogen tiid indtil d. 7de Sept. maatte min mæster møde med sine Svenne i Conscriptio-
nen²³ hvor med 5 andre mødte . hvor i blandt var og en Dansker – eller Retter at sige fra Island med navn Joen Rydam²⁴ . vi stilledes os og til mig heed det at ieg maatte lade mig visistere. da stod ieg Rød og blev der man bragte mig i et lidet Kammer hvor ieg maatte Klæde mig ganske nøgen ud en Feldskiær²⁵ kom og besaae mig for og bag følede mig over alt, og ieg var Gud skee lov uden skade, ieg vilde nu igien Klæde mig paa hvor fore ieg tog mig Skiorte og havde halvveys an, men han reev mig den igien af og sagde noget grov at ieg skulde intet Haste. ieg Svarede uden Complemente kort at om han intet var færdig med mig det var ham intet Ret hvorføre han stillede mig nok i Positur hvorover ieg vægrede mig lidet og sagde hvad ieg nok havde at gjøre han Sagde ieg skulde holde mund eller han gav mig en ørefiigen ieg sagde videre at slaae mig var nok intet hans Sag og derpaa gav han mig een, og kan skee den anden med om vagten intet var kommen nu maatte ieg finde mig deri og taale hvad man vilde gjøre med mig. ieg blev igien ført i Conscriptio-
nen man skrev mig ind. ieg fordrede igien min attest tilbage som ieg havde givet dem hvilken ieg nogle Dage

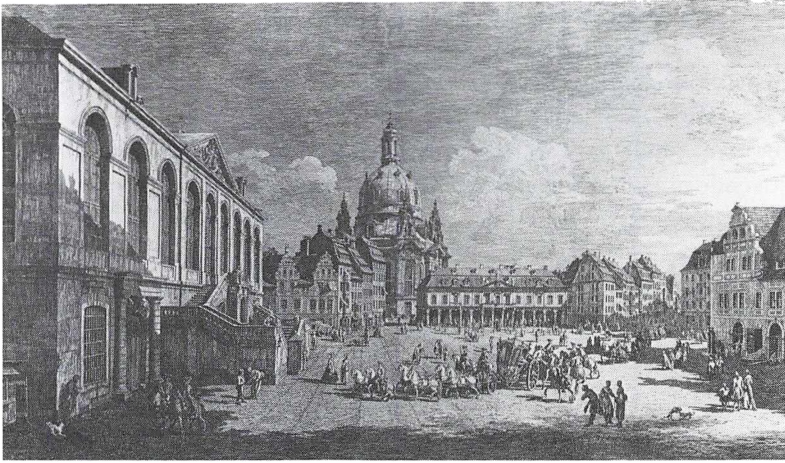
forhen havde bekommet fra den Danske Legations Secretair²⁶ da de havde ingen respect derfor den kunde ieg heller intet faae. man førte mig i en bevogtet Stue hvor nok 6 eller 7 andre Recruiter var, Som havde samme Skiæbne som ieg. samme Dag bragte man mig i Cassernen i Jossophs Staden denne forfald var mig betænkelig at jeg saa paa eengang skulde miste min Frihed dog intet uden Haab. i min mæsters Huus boede en Fabricant heed Ritter han saa vel som hans Kone viiste meegen medlidenhed med mig Hun følgede mig i Cassernerne hvor Hun derefter tit besøgte mig tillige med hendes mand. der sad ieg i et bevogtet Stue hvor nok meere end 200 Recruiter var.

Min landsmand gik Strax hos den Danske Legations Secretair og meldte det og den Danske minister²⁷ lod mig Sige at ieg Skulde intet frygte ieg skulde kuns give mig deri denne Efterretning bragte mig Madame Ritter samme Dag. hvilket var mig en liden trøst, den anden Da kom ieg i Canceliet og blev indskreven. og trede Dag kom ieg igien for og bekom noget over 2rd haandpenge hvorved ieg vægrede mig og sagde fra den Danske Minister maatte ieg først have tilladelse og de maatte viide at ieg ike var en Keyserlig underdan at de havde ingen Ret til at tage mig til militair tjeneste men det hialp intet de truede mig med StokHuuset. Jeg tog imod pengene og blev i haabet at gesandten foranstaltede min frihed. efter at ieg havde 3 Dage sadt i Cassernen som i en Arrest blev ieg tillige med omtrent 80 andre Recruiter bragt 1½ miil fra staden i en anden Casserne, og det var 9de Septr om aftenen, Denne Aften var mig den sørgeligste som ieg mig i mine ganske leve Tiide havt thi ieg gav fast ald haab op tænckte at nu vidste ingen hvor ieg var henkommen. dog Madam Ritter var just i Cassernen da ieg blev udført og havde seet mig og hun havde Strax sagt det min Landsmand hvor ieg var. Han sparede ingen møye om mig den anden Dag besøgte han mig paa exerceer Platzen. om aftenen da vi kom i Cassernen maatte ieg give min Kiøle og Hat fra mig hvilket Krænkede mig sær at ieg icke kunde giøre med mit Eget hvad ieg vilde. og fik derfor En læreds Kittel og Cachet og den anden Dag som var en Søndag blev os forelæset KriigsArticlerne og en Keyserlig Mandat som lydede saaledes at saa vel udenlands som indfødte maatte giøre militair tjeneste de Efterdags blev udtagen, dette var ogsaa liden trøst. om mandagen maatte ieg Svære. og de øvrige Dage flittig Exerceere om tiirsdag aften besøgte min Lands mand mig igien og sagde mig at ieg skulde kun være Roelig ieg kom ganske vist løs. det varede nok til om Torsdag aften da ieg var gaaed til Sengs og var Sovet ind.

saa kom Corporalen og Raabte mig at ieg skulde gjøre vagt hvilket var feyl thi det var en anden som laae i samme Stue der skulde paa vagt, hvorføre en anden Corporal som havde sin Seng tæt ved min sagde at det maatte være uret i dette besinde han sig og sagde mig at ieg i morgen kunde gaae ind og at ieg bekom min frihed ieg vidste halv sovende nok intet Ret at Svare ham hvorføre Corporalen som laae ved siden af mig spurgte om det intet var mig Ret; over dette kunde ieg intet Sove for glæde. den anden Dag forblev Jeg til om Efter middagen da en gefreyter²⁸ gik med mig ind i Staden udi Casernen hvor ieg maatte give haand pengene tilbage, og saa var ieg igien paa fri fod; hvad ieg 8te Dage tilforn havde en bedrøvet aften saa havde ieg nu en fornøyeligere og det maae nok tit falde mig ind, at vores Skiæbene er meegen forandring underkastet, og at denne forfald tit erindrer mig gvad gud kand hielpe naar tiid er, thi ieg kand vel sige at ieg har været lykkelig frem for mange andre som kandskee maatte liide liige saa uskyldig som ieg; den anden Dag var ieg hos Den Danske minister og Takkede ham for hans havte møye.

Nogle Dage derefter bekom ieg en Pas saa at ieg i fremtiiden var sicker, ieg forblev nok der til følgende foraar i hvilken tiid ieg besaa mange mærkværdige sager, i Særdeeleshed Steen Cabinetet hvor udi befinder sig usigelig mange Kostbarheder og alle slags natur Sager som er bleven til Steen, nok besaae ieg Billedgalleriet hvor der er en ikke mindre foraad af Kunstlige malerier. for uden dette i Staden mange herlige Bygninger og Kirker nemlig Carolus Kirken en meeget skiøn og Kostbar Bygning for medelst dens store kuppel der næst St Petri Kirke i Staden lige saa item St Stephan en meeget Gameldags Bygning dens Taarn of Puure Steen og er een af de høyeste i Tydskland.

A^o 1797 d. 21de Feb^r begav ieg mig paa Reysen fra Wiin til Berlin under veys forefaldt mig intet ubehagelig hvorføre ieg immer var bang saa længe ieg i Wiin opholdt mig, at saa længe ieg var i Keyserlige lande vidste ieg icke hvad mig kunde veder fares thi Recruiteringen var samme tiid Stærk. i Prag kom ieg efter 6 Dage der opholdt ieg mig ungefæhr 2 Dage og besaae der adskillige Seeværdigheder hvoriblandt er Broen²⁹ over Muldau floden som er den skiøneste i Tydskland hvorpaa mange Kostbare Figurer af Steen, i St Petri eller Slots-Kirken var at see en Liig-kiste af Sølv og meere antiqvitæter, Staden som ligger i en Dal imellem Bierge er Ret angenem at beskue. derfra gik ieg videre til Dresden hvor ieg kom d. 4de Martii ieg bekom her arbejde,

B. Bellotto/Caneletto: Facaden på Galerie Royale i Dresden. Kobberstik, 1749.

Den kgl. Kobberstiksamling fot.

Dette er hvad ieg veed af min Skiæbne og ieg vil ønske at gud i fremtiiden paa min Reyse vilde være min Ledsagere og Raadførere for hans godhed kand ieg intet fuldtake ham at ieg har fuldendet saa mangen en lykkelig Reyse og igienem mange farligheder har hjulpet mig som en Fremøde Reysende er udsat, og kandskee mange farer ieg icke eengang er bleven varr om det mangen gang at det just intet er gaaed mig Efter ønske og min Plan har ieg ikke kundet fuld føre saa har ieg i eftertiiden maattet befinde det som været min Lykke. og bedre udfalden end som ieg havde forestillet mig, nu meere staaer ieg i begrif at forlade Dresden og vil Reyse til Berlin – om saa snart muelig at komme i mit FædreneLand derefter gaar nu mit ønske og mine gode venner hiemme længes efter mig og ieg længes ogsaa efter at see dem da ieg i 10 aar har været fraværende i hvilken tiid meeget har forandret sig for dem.

Skrevet i Dresden d. 9de April 1797.

En Morgen Tancke

Ihr Wollust Reiche Prasser
was ihr für Gluck verschlaft
Seyd ihre eignen Hasser
und durch euch Selbst bestraft
verschlaft euch Selbst die Stunden
nie wird von euch empfunden
was diesse schöne welt
für wunder in sich hält

Selskabs Sang

Wer wolte sich mit grillen plagen
So lang und Lentz und jugend Blühe
wer wolt un seinen jungen Tagen
die Stirn in dustern falten Ziehe
die Freude winckt an allen wegen
die durch das Pilger leben gehn
Sie bringt uns Selbst den Krantz entgegen
wenne wir am Schiede wege stehn u.w.

Hoh sitz im Sopha der Baron
der Schweitzer an der thür
Die Fursten sitzen auf dem Thron
und wir wir sitzen hier. –

Süsse heilige Natur
Las mig gehn auf deiner Spur
Leyte mich an deiner Hand
Wie ein Kind am Gängel Band

Ein inschrift das brente in
ein Feyrwärk im Prater
bey Wiin in Septr maanat
1796 –

Des Landes Fyrsten Segen und Ruhm
und Friede dem gantzen Publicum
vielen vergnügen ein Langes Leben
das wir uns ins Frühjahr wieder Sehen

Ein gedancke bey dem ersten
anblik Sallinge d. 28 May
in Jahr 1798
ohnweit Handberg i Harsyssel

du Liebes vatter Land
thue ich alhier beschauen
durch gottes führungs hand
von manchen Sorg und grauen
Stehe ich alhier gesund
gott deine nahmens werth
aus meines hertzens grund
sey allezeit geerth

Noter

1. Anders Nielsen Hummelgaard blev døbt i Oddense kirke 15.5. 1769 som søn af Niels Willatzen af Frammerslev og Wibeke Lauritzdatter. De var blevet trolovet 28.3. 1765 og gift samme år 5.5. Kirkebog for Oddense-Otting, 1701-1775. (Til)navnet Hummelgaard fremgår ikke af kirkebogen. Det kan tænkes at henhøre til en Humlegaard (1541: Homelgord) i Krejbjerg, det vestlige nabosogn.
2. Consumptionen (konsumtionen) var et system af skatter og overvejende forbrugsbaserede afgifter, noget varierende siden indførelsen i Danmark 1657. Da ANH blev skrивerdreg, var grundlaget for konsumtionen i købstæderne et regelsæt fra 15.10. 1778. Det indgik i toldforordningen af 1.2. 1797. Konsumtionen blev i alt væsentligt ophævet ved lov af 7.2. 1851, men allerede i 1837 var afgifter på en række varer bortfaldet.
3. Iflg. Generaltoldkammeret, Bestallingsprotokol for Danmark 1772-1816 (Rigsarkivet) fik Winthers afløser i Skive Jørgen Dembøll bestalling 22.6. 1785, hvorimod Winthers udnævnelse til stillingen i Thisted mangler. I Hof- og Statskalenderen for 1799 er Winther imidlertid stadig opført under Thisted.
4. Peder Weytorp var født i Tilsted 1740 og døde i Vester Jølby 22.9. 1804. Han blev 10.10. 1781 udnævnt som personlig kapellan for Thisted og Tilsted og efterfulgtes i denne stilling af Hans Hoyer i 1786, da han selv tiltrådte embedet som sognepræst i Frollev-Mollerup på Mors. Rigsarkivet, Håndskriftssamlingen, XIV, N. 7, 60 L. Vesten: Samlinger til en dansk Præstehistorie, og XIV, N. 8, 46 Aage Dahl: Danmarks Præstehistorie samt Danske Kancellis embedsudnævnelser (seddelregister).

5. Skriftstederne står i Hoseas' bog kap. 2, vers 19 (ikke vers 21 som anført af ANH), henholdsvis Johannes' 2. brev, vers 3 (dette korte brev er uden kapitelinddeling).
6. »Pas fra min fader« er formentlig tilladelse til at rejse, skønt umyndig.
7. Af V. A. Richter: Den danske Toldetat 1750-1896 (1898) i Det kongelige biblioteks håndskriftsafdeling, ny kgl. saml. 2685 k 4°, fremgår, at Peder Brunbeck blev kopist i generaltoldkammeret 22.12. 1784 i det jydsk-fyenske konsumtions-kontor og døde 21.7. 1787, 31 år gammel. Dødsdagen anfører ANH en måned tidligere: en af parterne har forvekslet juni og juli. I Københavns vejviser 1787 (p. 35) nævnes Peder Brunbeck i kopist-stillingen. I folketællingslisten fra samme år, bd. 10, Købmager kvarter II, er den 30-årige ugifte logerende Petter Brombech, kontorist i generaltoldkammeret, opført under Store Reinegade nr. 175.
8. Folketællingslisten 1787 har i bd. 10, Købmager kvarter II ligeledes under Store Regnegade nr. 175 ... Lohmand, husbond, 55 år, lysestøber, mens den samtidige vejviser omtaler August Lohman som theandler i Store Regnegade 175; i 1790 og følgende år er stavemåden Lohmand.
9. Wibeke Lauritzdatter døde 1.10. 1787 48 år, 4 mdr. 6 dage gammel iflg. Oddense-Otting kirkebog 1772-1814 (69).
10. I folketællingslisten fra 1787, bd. 15, Skt. Annæ Vester kvarter I, er under Adelgade nr. 311 opført Johan Peter Snabel, husbond, 50 år, snedkermester. Vejviseren for samme år har stavemåden Schnabel og titlen snedker.
11. Snedkermester Ole Jørgensen, 69 år, er anført som husbond for Pedervitfeldstræde nr. 148 i folketællingslisten fra 1787, bd. 8, Klædebo kvarter II. Vejviseren er samstemmende, men har dog titlen snedker. Både Ole Jørgensen og Schnabel figurerer i snedkerlaugets protokol nr. 5, 1750-94 (Københavns stadsarkiv) som mestre.
12. Niels Willatzen døde 28.12. 1789 56 år 7 mdr. gammel og blev begravet 3.1. 1790 iflg. Oddense-Otting kirkebog 1772-1814 (69).
13. Iflg. kirkebogen var der ikke blot i Framlev, men også i Oddense en Niels Willatzen. Og da stedsangivelsen mangler ved nogle dåbsindførsler, kan det ikke med sikkerhed afgøres, om ANH havde én eller to brødre. Men der var tre søstre, hvoraf den ældste døde som lille. Da kun den yngste omtales ved skiftet, må det formodes, at også den anden søster er død før forældrene. Karen får efter loven halv broderlod af fællesboet, hvad ANH lidt kejtet giver udtryk for. Skiftet er ikke i protokollen 1707-1791 for Hindborg (-Rødding) herreders provsti.
14. ANHs farbroder Jens Willatzen blev begravet 30.6. 1790 50 år 2 uger gammel. Oddense-Otting kirkebog 1772-1814 (69). Heller ikke skifte efter ham er i nævnte protokol.
15. Af P. Hansen: Kjøbenhavns Brændevinsbrøderlaug 1741-1891, København 1891, fremgår, at Mads Madsen Hummelgaard blev optaget i lauet 30.10. 1782; to andre Madsen Hummelgaard blev for øvrigt optaget i henholdsvis 1778 og 1779, så man har lov at gætte på en familietradition.
16. Den såkaldte 1. kolationskrig, hvor en række europæiske stater havde Frankrig som modstander, var brudt ud i 1793.
17. Clausthal havde bjergværksdrift (bly, zink, kobber, sølv) fra omkring år 1200. I 1775 grundlagdes et Bergakademie, som fik international søgning.
18. Friedberg var fra middelalderen kendt for sit saltværk. Stedet blev krigsskueplads 24.8. 1796, da en fransk styrke her besejrede en østrigsk.
19. Efter bogtrykkunstens opfindelse havde Frankfurts bogmesse fået den internaitonale betydning, som senere overgik til messen i Leipzig.
20. Det store vinfad i Heidelberg, som stadig findes, blev fremstillet (rettere: bygget) 1751 for kurfyrst Karl Theodor og angives at rumme næsten 222.000 liter.
21. ANH synes at have misforstået bynavnet Moosburg.

22. Den såkaldte Steinerne Brücke over Donau blev bygget 1135-46.
23. Conscription bruges i betydningen militær udskrivning og kan gælde såvel handlingen som stedet – og resultatet: det udskrevne mandskab.
24. Islands Nationalarkiv har ikke kunnet give oplysninger om Joen Rydam; nationalarkivar Ólafur Ásgeirsson anser det for næsten umuligt at finde noget om ham uden kundskab om hans fødeby.
25. Feltskær, efter tysk Feldscher(er) er et ældre udtryk for sårlæge, militærlæge.
26. Den danske legationssekretær var Georg Nicolaus Nissen, der efter tjeneste i Regensburg blev legationssekretær i Wien fra februar 1793. Her steg han i graderne og blev december 1805 chargé d'affaires efter sin chefs død, jf. note 27. Han tog sin afsked i 1810 og flyttede med sin hustru til Danmark. De var blevet gift året før, og hun var Wolfgang Amadeus Mozarts enke Konstanze. I København skrev Nissen den første Mozart-biografi. Parret bosatte sig i 1821 i Salzburg, hvor begge døde. Det anførte er et sammendrag af oplysninger i Emil Marquard: Danske Gesandter og Gesandtskabspersonale indtil 1914, København 1952, p. 75 og 427, samt Ernst Mentze: Østrig, København 1970, p. 140-41.
27. Den danske minister i Wien i 1790'erne var Armand François Louis de Mestral St. Saphorin, der forud havde beklædt posten som gesandt i St. Petersborg. Han døde 9.11. 1805 i Wien. Også disse oplysninger findes i Emil Marquards forannævnte bog, p. 69.
28. Gefreiter betyder underkorporal.
29. Broen over Moldau er formentlig Karlsbrücke.

Smedesvend og guldgraver

Maskinfabrikant Eskild Philipsens ungdomsoplevelser i England og New Zealand 1861-1866

En ung viborgenser ved navn Eskild Philipsen foretog i årene 1861 til 1866 en eventyrlig rejse til det fjerne New Zealand. Smedesvenden drog ud for at udforske den nye verden før de store udvandringsbølger fra Danmark var sat ind. Han oplevede den farefulde transport på havene i sejskibenes tid, og på sin krop fik han at føle, at forholdene i det fremmede var langt barskere, end han nogensinde havde drømt om. En karriere som guldgraver i vildmarken lykkedes kun delvist, men takket være sin håndværksbaggrund formåede han i stedet at opbygge en ganske givtig smedjeforretning i guldgravernes livlige nybyggerby.

Oplevelserne i det fremmede er bevaret i en fyldig rejseoplevelse, som Eskild Philipsen skrev på grundlag af talrige notater fra udenlandsopholdet. Skildringen er hovedkilden til denne fortælling om den i Viborg senere så kendte maskinfabrikants dramatiske ungdomsoplevelser.

Slægt og barndomshjem

Eskild Philipsen var søn af kartefabrikant Jens Chr. Philipsen. Faderen var en selvlært mand, der arbejdede sig op fra bunden og blev industripioner i Viborg. Han kom fra Vang i Thy, hvor Eskilds bedstefar var fæstehusmand og oldefaderen Jens Eskildsen havde været sergent ved Nordjydske National Infanteriregiments Thylandskompagni. Jens Christian kom i lære som urmager, men løb af pladsen, da urmagerens kone ikke kunne unde ham føden. I 1818 kom han til Viborg, hvor han etablerede sig som urmager og mekanikus i en ejendom i Sct. Mogens Gade. Seks år senere tog han borgerskab som kartefabrikant og købte 1825 ejendommen Sct. Mogensgade 52, hvor nu »Skansen« ligger. Gården blev indrettet med fabrik, maskinværksted, garveri og vejr mølle foruden det lille landbrug.

Eskild Philipsens barndomshjem, Sct. Mogensgade 52, hvor »Skansen« ligger i dag. Kartefabrikant og urmager Jens Chr. Philipsen havde fabrik, smedeværksted, snedkerværksted og garveri i gården.

Eskild og broderen Ernst blev begge oplært i maskinfaget på faderens fabrik. Uddannelsen var alsidig, idet Jens Christian Philipsen forstod, at der lå store muligheder i den begyndende industri. På rejser i Tyskland indkøbte han specialmaskiner, som han eftergjorde

og videreudviklede hjemme på fabrikken. Mekanisk trækraft fik virksomheden allerede i 1857, idet Ernst Philipsen havde tegninger til en dampmaskine med i sin randsel hjem fra en rejse i Centraleuropa. På grundlag af disse byggede de to brødre Ernst og Eskild en dampmaskine, der kunne trække kartefabrikens maskiner.

To år efter at Eskild Philipsen i efteråret 1854 havde taget svendebrev, fik han arbejde i København på Eichhoffs Maskinfabrik. Faderen kaldte ham hjem året efter, og han blev i familiefirmaet i Viborg indtil den gamle kartefabrikant døde i marts 1860. Ernst Philipsen skulle som den ældste søn videreføre fabrikken, og Eskild fandt tiden inde til at se mere af verden udenfor Viborg. Rejsen gik i første omgang tilbage til København, hvor han en kort tid arbejdede i det kgl. maskinværksted på Nyeholm. Målet var dog udlandet, og med Eskilds interesse for industriproduktion, måtte det blive England, der på daværende tidspunkt var verdens førende industrination.

Hull og London

Det var i april 1861, Eskild Philipsen ankom til Hull i England. Han søgte arbejde i maskinfaget og fandt det på byens største jernskibsværft, firmaet Samuelsen & Co..

Den unge smedesvend døjede i de første måneder adskilligt på grund af sprogvanskeligheder. Blandt de ufaglærte mødte han en klar uvilje mod fremmede, men efterhånden som han beherskede sproget, og danskeren havde skabt respekt om sin faglige kunnen, fik han tildelt selvstændige opgaver. Kronen på værket blev tegning og bygning af en 17 hestes dampmaskine, der skulle drive en oliemølle i Industriudstillingsbygningen i London. Den unge dansker medvirkede også ved opstillingen af møllen, og efter at have høstet stor anerkendelse på udstillingen avancerede han hurtigt i graderne på værftets maskinværksted.

Da Eskild ikke i firmaet kunne nå højere som almindelig maskinarbejder, begyndte han at undersøge chancerne for at etablere sig med sit eget firma. Mange fortalte ham, at mulighederne var størst i den nye verden, hvilket vakte Eskilds nysgerrighed. Hjemmefra kendte han ganske vist ikke meget til forholdene udenfor Europa, idet udvandringen endnu var i sin vorden i Skandinavien. Men i Storbritannien var forbindelserne til den nye verden tættere. Han kom i kontakt

med hjemvendte eller bekendte til emigranter, og til slut besluttede han at forsøge lykken på New Zealand.

Eskild drog til London for at forberede rejsen. Målet var Otago, den sydligste provins i New Zealand, og denne lokalitet var sandsynligvis indkredset, fordi han under forberedelserne hørte om, at guldgravere havde fundet guld flere steder i provinsen året forud. Den 16. oktober 1862 gik han om bord i barken »Sir George Pollock« i West-india Dock i London. Ved Graves End blev passagererne inspicerede af emigrationsagenten og fundet sødygtige. 90 passagerer og et mandskab på 30, ialt 120 sjæle, mænd, kvinder og børn.

I storm og havsnød

Den 17. oktober satte »Sir George Pollock« sejl med kurs mod New Zealand, men næppe havde skibet forladt Themsens munding og stævnet ind i Kanalen, før en kraftig blæst af sydvest tvang besætningen til at lade ankeret falde.

Snart blæste det med stormstyrke. Kl. seks om aftenen den 19. oktober brast ankerkættingen, skibet kom i drift, og heller ikke de sidste to ankre kunne holde barken i den voldsomme storm. Forhol-

Passing the Line. To gengivelser af den gamle tradition med at indvi passagererne til havguden Neptun, når skibet passerer Ækvator. Billederne af kong

dene om bord var kaotiske. Kaptajnen og lodsens var stærkt berusede. Fruentimmer og børn græd og bad for deres liv. Andre passagerer tumlede syge og forkomne rundt i køjerne. Brådsøer slog ind over dækket, og alt imens naturelementerne i oktobernattens mørke kastede rundt med skibet efter forgodtbefindende, truede katastrofen. Et fartøj af samme størrelse, ligeledes med rebede sejl og drivende for sine ankre, dukkede pludseligt ud af mørket. En kraftig sø kastede det direkte mod »Sir George Pollock«. Besætningen nåede ikke at kappe ankertovene, og det fremmede skibs bredside ramte mod barkens bov. Forrigningen blev slået itu, og skibet fik et stort hul i boven, men heldigvis over vandgangen.

Værre stod det til med det andet skib. »Sir George« havde hamret et stort hul i skibssiden. Fra emigrationsskibet kunne de se, at det tog vand ind, og senere hørte de, at det sank inden dag gry.

Faren var dog langt fra drevet over for »Sir George Pollocks« vedkommende. Stormen førte den nærmere og nærmere mod de farlige kalkstensklipper ved Dover. Noget måtte der gøres, og førstestyrmanden, der var den eneste af officererne, som var i stand til at give nogen befaling, gav ordre til at sætte sejl for Nordsøen. Det lykkedes at komme fri af kysten, men endnu i ti dage tumlede de stakkels

Neptun og hans følge er taget på et skib formodentlig med kurs mod Australien i begyndelsen af dette århundrede.

udvandrere rundt i Nordsøen for bestandig vestenstorm. Først den 27. oktober bragte en fiskerkvase en anden lods ombord. Skibet anløb land den 28., hvor håndværkere udbedrede skaderne. 7. november satte »Sir George Pollock« atter kurs mod de sydlige breddegrader.

Indvielsen til Neptun

En gunstig vind bragte rask skibet gennem Biscayen. Madeira blev passeret 20. november. Ud for Vestafrika blæste friske passatvinde og for fulde sejl nåede barken Ækvator 6. december.

På engelske sejlskibe var det en gammel skik, at alle nye rejsende, som passerede sollinien, skulle indvies til havguden Neptun. Denne oplevelse blev også passagererne på »Sir George« til del, idet mandskabet længe forud havde forberedt »dåben« med kostumer og redskaber. Da skibet passerede Ækvator, kom derfor gamle Neptun til syne på skibets bov og anråbte skibets kaptajn om dets navn, ladning og bestemmelsessted. I sit følge havde han en hornblæser, to konstabler, en doktor, en barber med to hjælpere og et par vaskebjørne, alle i kostumer og indviklet i langt søgræs. Et »skafot« var rigget til, og bag dette i et ophængt sejl fyldt med vand placerede de to vaskebjørne sig. Foran stod hornblæseren og de to konstabler, der råbte navnene på de uindviede op. En af gangen blev de dernæst trukket op på skafottet af barberens folk, bundet for øjnene og sat på en bjælke med ryggen til det vandfyldte sejl. Doktoren undersøgte dem, hvorefter de blev ind-sæbet med noget sortladent stof og barberede med en barberkniv ca. 2 fod lang. Til slut blev de kastet baglæns ned i sejlet, hvor de to vaskebjørne gav dem en god dukkert og skrubbete dem dygtigt. Neptun kunne herefter anerkende dem som sine sønner og døtre. Hele ceremonien fortsatte med lystighed på dækket og sang og dans om aftenen.

Festlighederne var en kærkommen afbrydelse i det ellers ensformige rejseliv om bord. Afvekslende var det også for de rejsende at iagttage flyvefisk, albatrosser og kæmpestore, vandprustende hvaler. På vindstille dage tog nogle af passagererne en forfriskende svømmetur i det blå hav. En fødselsdag blev det også aktuelt at fejre, idet en lille pige fødtes en tidlig morgen, netop som skibet passerede øen St. Helena. Julen højtideligholdt de med julebrød til frokost og plum-budding til middagsmad. Om aftenen dansede passagererne på dækket, og kaptajnen gav et glas grog. Også nytårsaften spillede musikan-

terne op til dans og underholdning. Klokkeren 24.00 larmede og hujede alle og slog løs på potter og gryder.

Ballade om bord

Efterhånden som uger og måneder gik, begyndte sørejsen at virke anstrengende. Vejret drillede. Det skiftede til stadighed, nogle dage var der ikke vind nok til at kruse havet, andre dage blæste en forrygende storm, der fik havet til at skumme som en kogende kedel.

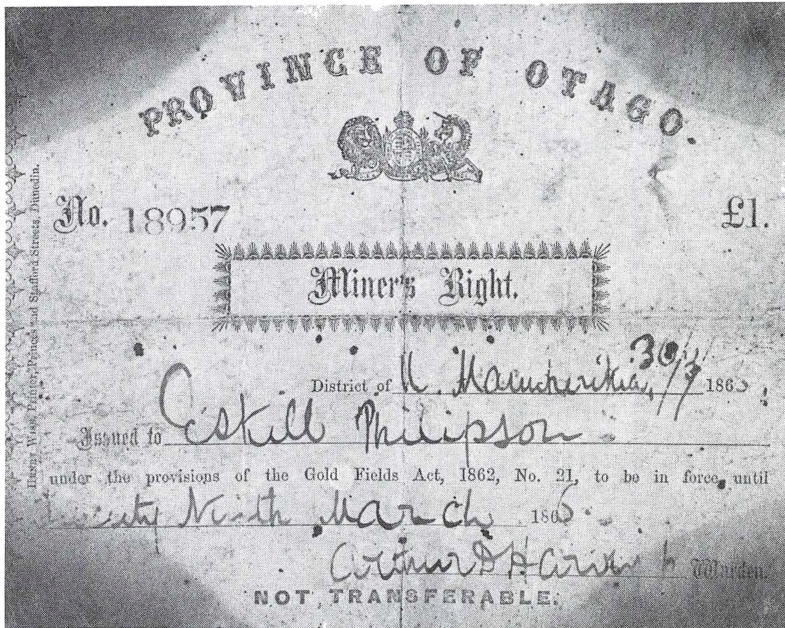
Stemningen om bord blev også mere og mere anspændt på grund af gensidig mistro mellem passagererne og matroserne. Den 23. december var der lidt mytteri i anledning af nogle flasker cognac, som var stjålet i lasten. En mistænkt matros blev puttet i jern og låst inde i sejlrummet, hvor han skabte sig som rasende, slog lamperne itu, for til sidst at sprænge døren ud til dækket. Her slog han efter styrmanden og sparkede kaptajnen, inden han igen blev overmandet og holdt i forvaring til tre dage efter jul.

Mange passagerer havde også på mystisk vis mistet forskellige småeffekter. Et par irske passagerer var under mistanke, men også blandt matroserne var der tilsyneladende flere suspekte personer. Natten til den 7. februar fangede 1. styrmanden en matros i færd med at stjæle ale og porter. Forbryderen blev belagt med håndjern og puttet i et lille aflukke ved siden af kaptajnens kahyt. Dermed skulle han være af vejen, men det skulle snart vise sig, at han var i ledtog med andre.

Efter næsten fire måneder under sejl, den 13. februar 1863 ved daggry øjnede udkiksposten på »Sir George Pollock« land forude. Men på eftermiddagen var skibet kun 3-4 mil fra land, men en ugunstig vind tvang kaptajnen til at gå ud igen og dreje mere sydlig. Land blev igen tabt af sigte, men passagererne gik fortrøstningsfulde til køjs i forvisning om, at de snart ville være på sikker grund i det nye land.

Rejsens afslutning blev imidlertid mere dramatisk, end emigranterne brød sig om. Kl. fire om morgenen slog vagten som en gal med skibsklokken. Skibet var i brand. En kvælende røg fyldte kahytterne, men trods en del tumult og kaos lykkedes det at få alle de chokerede passagerer sikkert op på dækket. Eskild Philipsen var blandt dem, der sprang til brandsprøjten. Ilden blev lokaliseret midtskibs under storlugen, og takket være den hurtige indsats, blev ilden kvalt.

Branden var påsat. Da der var faldet ro over skibet, blev matroserne kaldt agter. Kaptajnen og styrmanden, begge bevæbnede med re-

»Miners Right«. Eskild Philipsens guldgraverbrev, som han købte af de newzealandske myndigheder i 1863. Brevet gav ham ret til at grave guld overalt i provinsen Otago i tre år.

volvende, indledte afhøringen. Mistanken faldt snart på en kanadisk matros, Edward Rogers. Han blev lagt i håndjern, og for én gang for alle at blive fri for alle mistænkelige personer, beordrede kaptajnen også to irske passagerer lænket på hver side af skibskanonen. Matrosen Rogers blev lænket til mesanmasten. Styrmanden ville med det samme have haft ham klynget op til rånokken, men det kunne kaptajnen ikke tillade. Mistanken var dog god nok. Rogers havde om natten befriet den tidligere tilfangetagne matros og fortalt denne, at han havde tændt ild. Planen var, at ilden skulle aflede opmærksomheden, så de to kunne stjæle en båd og ro i land. Begge var nemlig klar over, at de ville blive overgivet til politiet, når skibet nåede land, som følge af deres medvirken i tyverier om bord.

Prøvelsernes tid

»Sir George Pollock« anløb havnen ved ladepladsen Bluff på den

sydligste spids af South Island den 16. februar 1863. Emigranterne var nået frem til den nye verden. En emigrationsagent kom ombord for at mønstre dem.

Vel ankommet omend noget afkræftet efter de fire måneder på havet begav Eskild Philipsen sig i selskab med nogle skibskammerater til den nærmeste by Invercargill, som lå 20 engelske mil fra havnen. Veje var der ingen af, og ekspeditionen måtte følge en vandresti over floder og gennem sumpet morads. I Invercargill fik de kvarter i indvandrerbarakker, og Eskild sov sin første nat i det nye land på de bare brædder med et medbragt tæppe over sig.

Næste dag fandt han arbejde i et pakhús hos en købmand. Det tunge arbejde magtede han imidlertid ikke efter sørejsen, og da han ikke fandt andet arbejde, vendte han tilbage til Bluff Harbour, hvorfra han fik skibslejlighed til Dunedin i provinsen Otago, rejsens egentlige bestemmelsessted.

I Dunedin kunne Eskild benytte en forbindelse, han havde fra London. Et introduktionsbrev til en brygger ved navn Mr. Strachan betød, at han fik anvist arbejde på et maskinværksted.

Ansættelsen varede imidlertid kun i 14 dage, og herefter kom prøvelsernes tid for den viborgensiske maskinarbejder. Det nyttede intet at løbe folk på dørene, ingen havde tilsyneladende brug for arbejdskraft. Et logi havde han ikke længere råd til, men for de sidste penge købte han sig et telt, som han slog op udenfor byen ved foden af en bjergskråning. En simpel seng af grene, græs og gamle sække var »hjemmets« luksú, men som vinteren rykkede nærmere, frøs han ofte natten igennem under sit hullede tæppe. Bedre blev det naturligvis ikke af, at han ofte sultede. Lidt penge tjente han i et stenbrud, men aldrig mere end til tørt brød og thevand.

Eskild Philipsen var efterhånden på sammenbruddets rand. Fortvivelse og håbløshed var ved at overvælde ham, mens han i vinterkulden lå og grundede over tilværelsen i sit lille telt på en ugæstfri bjergskråning næsten 20.000 km. borte fra barndomshjemmet. Han sammenligner i rejseskildringen sin tilværelse med fangerne i fængslet, og misunder dem den varme celle og de daglige måltider.

Forhutlet og forkommen søgte han igen og igen ind i byen, på jagt efter arbejde. Endelig lykkedes det. En tysk arbejdsleder på en byggeplads forbarmede sig over den blonde dansker og tog ham ind. Det kneb at få led og muskler igang igen, de hårde nætter og den elendige kost havde tæret på ham, men han beholdt sit job resten af vinteren.

Livet som guldgraver

Da foråret kom, og Eskild igen stod uden arbejde, valgte han som den sidste udvej at søge lykken i guldminerne. I følge med en svensker og et par landsmænd, som i løbet af vinteren var kommet ned fra landet, søgte han i begyndelsen af oktober 1863 ind mod en ældre guldmine, Waiponia, 40 mil inde i landet. Gruppens forventninger til stedet var ikke store, men det var et godt udgangspunkt, såfremt der blev gjort nye fund i nærheden. De fandt da heller ikke nok til at kunne få føden deraf, men Eskild lærte til gengæld hvordan man udvaskede guld.

Efter ti dage fik de nys om fundet af en ny mine ca. 40 mil borte. Det var nu om at komme først! Under ilmarchen blev gruppen imidlertid indbyrdes uenige. De skiltes, idet Eskild sammen med den ene dansker gik fra de andre. Uheldigvis fór de vild i bjergene og nåede først på fjerdedagen frem til den nyopdagede mine, hvor der herskede hektisk travlhed. De købte lidt levnedsmidler og et telt og kastede sig over udvaskningen.

Eskild og den anden dansker var kommet for sent til minen til at sikre sig de gode gravepladser. De fandt lidt guld, men da alle forsyninger på stedet til gengæld var meget dyre, blev de efterhånden kede

Artiklens hovedperson, fotograferet hos Viborgs første fastboende fotograf A. F. Jæger i 1866, kort efter at Eskild var vendt hjem.

af pladsen. Eskilds landsmand valgte at opgive og søgte i stedet tilbage mod kysten. Han ville til søs.

Eskild allierede sig herefter med en australier og en skotte, som begge var erfarne »diggere«. Trekløveret besluttede at søge ind i de vildeste egne, hvor endnu ingen mennesker havde været. De tog landkending efter nogle sneklædte bjerge i det fjerne, og begav sig ind i et uvejsomt terræn. Voldsomme regnskyl sinkede dem, i flere dage kæmpede de sig rundt i vandfyldte kløfter og over glatte bjergskrånninger. Efter fem dages søgen slog de lejr ved en strøm, og herfra begyndte de nu at undersøge området for guld. Blot svigtede heldet. Efter resultatløse gravninger nogle dage var de sidste madforsyninger opbrugt, og de tre guldgravere måtte afsted på endnu en opslidende march. Værst var det for Eskild. Hans ene fod var efterhånden næsten lammet, og, som han skriver, »jeg var nær blevet ladet tilbage«. Udmattet nåede han 18. november til en ældre mine ved handelsstationen Hogburne. Pladsen var i folkemunde kendt under navnet »Guldgravernes Fattighus«!

Efter at have fristet livet tre uger i Hogburne fik de tre gravere nys om et nyt guldrush 25 mil derfra. To af dem smed hvad de havde i hænderne og hastede afsted, mens den tredje skulle følge dagen efter med telt og forsyninger. Og snarrådigheden betalte sig. De to fik fingrene i et godt stykke jord. I den første uge solgte de 4½ unse, (ca. 130 g) af det eftertragtede metal, og det første de gjorde, var at indkøbe en overdådighed af madvarer. Humøret var højt, og det blev ikke mindre af, at de næste ugers udvaskning til stadighed efterlod små guldklumper i vaskesien. Efter 4 uger var jordstykket gennemgravet, men gruppen havde sikret sig nye »Claims« i nærheden. Disse lodder viste sig tilmed rigere på guldholdig jord.

Smeden i »St. Bathans«

De lovende guldfund tiltrak guldgravere som fluer omkring en honningkrukke. Men de lange afstande til kysten gjorde det besværligt at få forsyninger frem. Et andet stort problem var jordbunden, som var stenet og hård. Gravernes redskaber blev hurtigt slidte, og der boede ikke en smed i miles omkreds.

Eskild begyndte at spekulere, imens han hakkede i den stenede jord. Skulle han satse sine surt tjente penge og bygge en smedie?

Eskild Philipsen i sit lille smedeværksted, som han på sine gamle dage lod indrette i familiefirmaet Philipsens Maskinfabrik. Firmaet havde på det tidspunkt hjemsted i Sct. Mathias Gade i Viborg.

Fortsatte guldgraverne med at gøre nye fund på bjergskråningerne, ville han blive en holden mand. Tørrede minerne ud, kunne han være ruineret på ingen tid.

Smedesvenden fra Viborg greb chancen. Den 17. januar 1864 begav han sig til byen Dunstan for at investere sine opsparede midler i værktøj og jern. Ambolt, blæsebælg, værktøj, stålplader og rundjern blev møjsommeligt transporteret op til guldminen, hvor de første små huse allerede var skudt op. Eskild begyndte dog at smede under åben himmel. Dagen lang stod han ved sin esse, om natten brændte han trækul i skoven mellem bjergene.

Allerede i den første uge tjente han 5 pund, og da tilstrømningen af guldgraver, værtshusholdere og købmænd fortsatte, fik Eskild nok at bestille. Inden sommeren gik på hæld, havde han både beboelses-

hus og smedeværksted med skilt over døren. En fragtforbindelse de 140 mil til havnebyen Dunedin blev etableret, og smedien kunne nu lettere få tilført både stål og engelske stenkul.

I efteråret 1864 fandt en guldgraver et meget lovende guldholdigt lag, der strakte sig ind i klippesiden. Grunden var stenhård, og graverne behøvede skarpt og velholdt værktøj for at klare brydningen. Herved fik smedien et betydeligt opsving. Eskild havde mere at se til end nogensinde, uanset at han havde fået en konkurrent. Ofte stod der over 100 hakker i smedien ad gangen. Han smedede også hestebeslag og reparerede fragtmandenes vogne, og i mange miles omkreds var han den eneste, der kunne gøre noget ved kleinsmederi, bøsseamageri og blikkenslageri. Den grundige læretid på faderens værksted hjemme i Sct. Mogens Gade kom ham til gavn.

Rundt om smedien skød der hele tiden nye huse op. Byen, som fik navnet Sct. Bathans, havde i 1865 fået skræddere, skomagere, bagere, smede og tømrere foruden købmænd, værtshusholdere og hoteller. Nybyggerbyen fik for alvor liv og alle levede tilsyneladende af guldgraverne. Som Eskild Philipsen skrev: »For fornøjelser var der også sørget, idet et af hotellerne havde ladet bygge en dansesal med bræddegulv, og flere andre holdt billards. Der måtte bestandig noget nyt til for at trække pengene ud af lommerne på guldgraverne, og det forstod disse værtshusmænd ret godt. Således sparede de ingen lejlighed for at få de smukkeste piger, som kunne opdrives, til at stå i deres udskænk og servere for gæsterne, hvilket på et sted som dette, hvor fruentimmere var så sjældne naturligvis var en stor tiltrækning. Ja mangen en stakkel, som havde lidt følelse for det smukke køn, har kommet ind i et sådant hotel med en lomme fuld penge, og ikke igen forladt det, før han havde tilsat dem allesammen og måske endda om muligt fået noget på credit«.

Efterhånden blev det også skik blandt de stedlige forretningsfolk at købe aktier i gravernes »Claims« og i vandledninger, som forsynede guldgraverne med vand til at vaske guldet ud ved. Investeringerne var dog risikobetonede, og Eskild, som forsøgte sig i det små, tabte da også 20-30 pund på spekulatjonen i »Claims«.

En »civiliseret« by

Nybyggersamfundet blev efterhånden organiseret. Når der var behov for institutioner eller organisationer til fælles bedste, dannede en

kreds af toneangivende borgere oftest en komité, som skulle varetage opgaven. Skole og posthus blev til på den måde, og i forsommeren 1865 fandt gode borgere også tiden inde til at bygge kirke for den lutherske del af befolkningen. En smuk bygning i glas og træ blev rejst ved bjergskråningen bag byen, alene på grundlag af frivillige bidrag. Med stolthed kunne komitéen kalde til indvielsesgudstjeneste en søndag kort før jul. Tilslutningen var så stor, at præsten måtte holde tre gudstjenester.

Men de højere magter så åbenbart ikke med milde øjne på, at kun en enkel kirkeretning skulle have sit eget kirkehus. I alt fald mødte der bygningen en krank skæbne. Inden ugen var omme kom en heftig orkan, som hvirvlede hen over kirkebygningen, væltede og splittede den ad og førte dele af den mere end en halv mil bort. Kirkekomitéen kunne begynde forfra med indsamlingen.

Borgerkomitéer stod også bag byfester og kulturarrangementer. I julen 1865 kunne Sct. Bathans opvise et imponerende 4-dages festprogram, hvor hovedattraktionen var atletiske lege og hestevæddeløb. De bedste engelske væddeløbsheste i New Zealand deltog i løbene, og hver dag, når løbene var til ende, var der atletik, trillen med tønder og andre konkurrencer mellem de lokale og folk fra nabobyerne. En anden yndet sport, som nød tilskuernes udelte morskab, var indfangning af grise. Opgaven var ikke så let endda, idet grisene var indsmurt i fedt og sæbe. Vinderne af de forskellige discipliner modtog præmier, og aftenne var larmende og muntre på byens mange hoteller og gæstgiverier.

Interessen udefra for at deltage i byens festligheder var for borgerne et bevis for, at Sct. Bathans nu var en anerkendt del af det newzealandske samfund.

Breve hjemmefra

Det var i april 1865, at Eskild fra Danmark modtog det første brev overhovedet, siden han var ankommet til New Zealand. Sidst han havde hørt fra hjemmet, var under opholdet i England i september 1862. Fra de engelske aviser vidste han, at fædrelandet havde været i krig med Tyskland, og at præjserne på et tidspunkt besatte Jylland. Men han vidste ikke, hvor vidt de havde hærget landet eller om nogle af hans brødre var faldne i krigen. Glæden var derfor overvældende, da han modtog brevet. Esse og ambolt blev forladt for resten af

Eskild Philipsen fotograferet sammen med sin hustru Nina og fra venstre deres søn Aage, datteren Harriet, svigersønnen Vilhelm Snerding, datteren Ingrid og datteren Camilla.

dagen. Eskild vaskede sig og satte sig næsten med andægtighed til at læse brevet.

Brevet kunne kun glæde, selv om brødrene med en vis harme beskrev tyskernes besættelse af Jylland og indtog i Viborg i 1864. Alle i

familien havde det imidlertid godt, og senere på året modtog han igen post fra moderen og fra sine søskende.

Kontakten fik ham tilsyneladende til at overveje fremtiden. En vis arbejdsmæssig afdæmpning var at spore i smedien hen på efteråret, omend indtægterne fortsat var betydelige efter danske forhold. Men den unge viborgensiske smedsvend havde øjensynligt fået stillet sin trang til eventyr. I sine optegnelser anfører han, at der i det fremmede manglede noget, som han ventede at finde i Danmark. Nærmere kommer han det ikke, men utvivlsomt savnede han familie og venner. I brevene hjemmefra udtrykker hans søskende da også stor tilfredshed med, at han tjente godt i det fremmede, og så netop heri chancen for, at han snart ville vende hjem.

Mod årets slutning bekendtgjorde Eskild Philipsen i den stedlige avis, at han var interesseret i at sælge sin virksomhed. Allerede nytårsdag 1866 meldte en køber sig, og 7. januar solgte Eskild Philipsen bygninger, værktøj og lageret af materialer til kontant betaling. Inden han begav sig ud på hjemrejsen, tog han en tur til hest op i landet for at besøge en bekendt fra Viborg ved navn L. Søeborg. Denne viborgenser boede og gravede guld et halvt hundrede mil længere mod nord, og Eskild havde korresponderet med ham et lille års tid.

Hjemrejsen

Fra mange rejsende havde Eskild hørt, at Melbourne absolut var et besøg værd. Da søfolk tillige påstod, at de stolteste skibe, som sejlede på de sydlige have, anløb byen, besluttede han sig for at rejse til Australiens smukke hovedby for herfra at søge skib til England. Han sejlede fra Dunedin, New Zealand den 17. januar ombord på dampskibet »Claud Hamilton« og nåede Australien seks dage senere. Med strabadserne fra nedturen i erindring var det en sand fornøjelse for Eskild nu at krydse vandene ved dampkraft og nå bestemmelsesstedet næsten uafhængig af vind og vejr.

Opholdet i Melbourne varede knap tre uger. Det var højsommer med dagtemperaturer på over fyrre grader, hvilket følte hedt i forhold til det noget køligere New Zealand. Moskitoerne var plagsomme i nætterne, men en overdådighed af vindruer, granatæbler og andre eksotiske sydfrugter forsødede tilværelsen. Eskild nåede også at besøge byens tre teatre og operaen samt nogle forlystelsessteder.

Sørejsen fra Melbourne til London foregik om bord på sejlskibet

»Suffolk«, en fuldrigget clipper på 985 registerton, 240 fod lang i skroget og 30 fod bred. Skibstypen var fra tehandelen på Indien kendt for sin hurtighed. Ombord var 180 betalende passagerer samt en enkel blind passager, der havde holdt sig skjult, til skibet var fri af land.

Hjemfarten forløb uden den store dramatik. Ombord på »Suffolk« herskede en bedre disciplin og en langt bedre stemning end på »Sir George Pollock«. Mange aftner forløb med dilettantkomedier, sang og dans og musik.

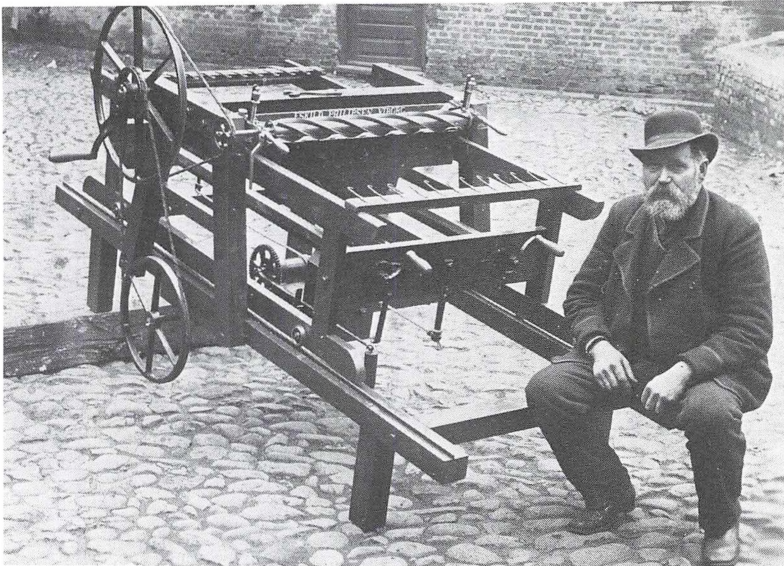
Den 26. april blev skibets udkikspost opmærksom på et fremmed skib, der signalerede om hjælp. Skibet havde været 114 dage ude fra Bombay og var ved helt at løbe ud for proviant. En matros var dagen i forvejen faldet ned fra masten af udmattelse og havde slået sig ihjel. »Suffolk« forsynede de arme søfolk med 3 sække brød, 2 sække mel, to levende får og et par gæs.

Ved daggry den 5. maj dukkede Englands kyst op i horisonten. To dage senere, efter tre måneder på havet, gik Eskild i land ved Graves End, hvorfra han tog toget til London. Her opholdt han sig i nogle dage for at se verdensbyens kendte og mindre kendte steder. Fra Kings Cross station rejste han med jernbanen til Hull, hvor han besøgte gamle venner. Endelig den 23. maj 1866 gik han om bord på dampskibet Odin for at sejle til København. En uge efter bankede han på døren til sit fødehjem i Sct. Mogens Gade i Viborg.

Eskild Philipsens Maskinfabrik

Salget af smedien i Sct. Bathans gav Eskild Philipsen en pæn sum penge, som han efter sin hjemkomst investerede i sin egen maskinfabrik i Viborg.

I efteråret 1866 blev han viet til Nina Frederikke Christensen, datter af overvagtmasteren ved dragonregimentet i Randers. Få måneder senere tog han borgerbrev i sin hjemby som maskinfabrikant. I de næste tre årtier specialiserede han sig især i fremstilling af mindre overskærer-, rue- og valkemaskiner til farverier og uldspinderier. Eskild Philipsen arbejdede desuden i mange år som vurderingsmand for kreditforeningen og for en brandforsikringsforening. Det kan heller ikke undre, at han blev udpeget til at føre tilsyn med dampkedlerne på fabrikker og mejerier rundt i Viborg amt, mens tillidshvervet

Maskinfabrikanten i gården Sct. Mogens Gade 58 i 1896 ved et af sine produkter, en overskæremaskine. Eskild Philipsen solgte en del af disse små maskiner til Norge i halvfemserne efter at han havde foretaget en forretningsrejse til Oslo og Trondhjem.

som medlem af søretten i Viborg amt vel må tilskrives erfaringerne fra sørejserne i ungdomsårene.

Eskild Philipsen overlod i 1906 sin virksomhed til sin søn Aage Philipsen, der senere udvidede firmaet med installationsforretning, autoværksted og Fordforhandling. Men den gamle maskinfabrikant holdt sig nu ikke helt i ro. Med bowlerhat og med piben tændt stod han tit i sit lille smedeværksted. Arbejdet ved essen og ambolten mindede ham om den begivenhedsrige tid, hvor han under primitive forhold i den newzealandske nybyggerflække smedede hakker og spader til hårdføre guldgravere.

Kilder:

Eskild Philipsens privatarkiv 1960/568. Viborg lokalhistoriske arkiv. (Primært skildringen »Reiser i udlandet af Eskild Philipsen« samt vandrebog og breve).

Henning Ringgaard Lauridsen, født 1951, arkivar og museumsinspektør, cand.mag., leder af Viborg lokalhistoriske arkiv. Har udgivet: Folk i bevægelse. Folkelig vækkelser, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland (1986). Murer- og Tømrerhåndværk i Viborg 1735-1985 (1985). (Sammen med A. Vejen-Andersen). Møborg kirke og sogn (1987). Viborgs industrihistorie 1742-1990 (1990) og en række lokalhistoriske artikler. Adresse: Erik Menvedsvej 13, 8800 Viborg.

Aage Bonde 1922-1991

Den 2. april i år døde, efter længere tids svagelighed, fhv. overbibliotekar Aage Bonde, Viborg, 68 år gammel.

Aage Bonde var sønderjyde, født i Toftlund i 1922. Den sønderjyske arv vedgik han sig livet igennem, og der er nok ingen tvivl om, at han tilbragte nogle af sit livs lykkeligste år på landsarkivets læsesal i Åbenrå. Det var også i Åbenrå og Flensborg, han startede sin karriere som bibliotekar. Fra 1947-57 arbejdede han ved Århus kommunes biblioteker, men blev i 1957 hentet til Viborg som overbibliotekar. Hans hovedindsats her blev overflytningen fra de snævre rammer i

Kompagnistræde til den – i 1963 – moderne biblioteksbygning på Vesterbrogade, men allerede i 1972 førte et vaklende helbred til, at han lod sig førtidspensionere.

Bondes flittige arkivstudier fra de helt unge år kom hurtigt til udtryk i personal- og lokalhistoriske bidrag til mange sider. Hans speciale blev skolehistorien, men sammen med Johan Hvidtfeldt udgav han også i 1961 den meget værdsatte bog: Borgmestre. Rådmænd. Byfogeder og Byskrivere i Flensborg 1550-1848.

Til Viborgs historie har han ydet en række værdifulde bidrag, bl.a. til skolehistorien, særlig med sit bidrag til Østre Skoles historie (1962); også i bøgerne »Soldat i Viborg« (1965), bogen om Viborg Stiftsbogtrykkeris historie (1971) og om Viborg Handelsstandsforenings historie (1971) viste han sine gode evner både som redaktør og selvstændig forsker.

Allerede i sin tid i Århus havde Bonde gjort sig kendt ved en banebrydende indsats mht. organiseringen af lokalarkiver og det slægtshistoriske arbejde i Danmark – fra 1966-69 var han formand for Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver – og næppe var han kommet til Viborg, før han blev indvalgt i Historisk Samfunds bestyrelse og straks sat i spidsen for redaktionen af vores årbog FRA VIBORG AMT, et hverv han varetog til 1968, samtidig med at han fungerede som Samfundets sekretær. Et resultat af hans virke her blev flere spændende særpublikationer med Nr. Tulstrup-dagbogen som den vægtigste. Da apoteker Løye i 1969 fratrådte som formand, blev Aage Bonde også formand for Samfundet.

Imidlertid tvang sygdom ham til allerede i 1972 at nedlægge sine hverv i Historisk Samfund samtidig med, at han måtte fratræde som overbibliotekar. Det blev ikke et punktum for hans historiske arbejde og slet ikke for hans historiske interesse, men Bondes store evner kom derefter aldrig rigtig til at udfolde sig, således som man meget gerne havde ønsket det. Aage Bonde var nemlig en sjældent kundskabsrig personlighed, som sad inde med en meget stor viden, ikke mindst på det personalhistoriske felt. De spor, han trods megen modgang nåede at sætte sig i det historiske arbejde omkring Viborg, vil varigt minde om hans flid og dygtighed. Vi, der samarbejdede med ham og lærte ham at kende, vil bevare mindet om den kloge og hjælpsomme mand, han var.

Paul G. Ørberg

Formandsberetning

*ved Historisk Samfunds generalforsamling i
Sortebrødrehus, torsdag den 11. april 1991.*

Igen har vi været igennem det, som jeg vil kalde et normalår, hvor der ikke er sket de store overraskelser, men hvor vi har forsøgt at holde skruen i vandet og holde den normale fart. Men vi har selvfølgelig også i dette år forsøgt at holde fast ved nogle historiske kendsgerninger. Det begyndte med et foredrag af museumsinspektør på Sønderborg Slot Inge Adriansen, hvor nationale symboler, som vi vel alle mener er helt særprægede land for land, blev behandlet; men hvor vi bl.a. fik at vide og se, at der er flere fællestræk f.ex. mellem danske og tyske, end vi havde regnet med det. Ved generalforsamlingen sidste år talte Troels Fink om Genforeningen i 1920, som han ikke bare havde et historisk, men også selvoplevet forhold til. Og foredragsrækken sluttede i november med professor Henning Poulsens foredrag om Tyskland og Europa 1930-40; også dette var inspireret af 50-året for 2. verdenskrigs udbrud og Danmarks besættelse.

Sommerudflugten blev en lørdagstur til Vestjylland med møller, både vand- og vindmøller som gennemgående træk; men også med kirke- og herregårdsbesøg.

Tilslutningen til disse foreteelser har vel været normal, dvs. uden at vi på noget tidspunkt er blevet rendt ned af tilstrømningen.

Årbogen kom til normal tid, og blev lidt større end den plejer – og dermed også lidt dyrere. Også den var præget af jubilæum, nemlig kvindevalgrettens 75 år, desuden om branden i Daugbjerg og 2. del af Hastrups store artikel om Tyskerkoloniernes byer og boliger samt endelig om brændevinsbrønderiet i Viborg. Kort sagt en årbog, der i udpræget grad har koncentreret sig om vores egn.

Men når jeg nævner årbogen, som er det faste bindeled med de fleste af vore medlemmer, hvor de fleste ikke er med til vore møder, bliver jeg desværre nødt til at nævne, at i løbet af 1990 er vores medlemstal dalet fra 511 til 476, altså med 35 eller ca. 7 %, og der er tale om en nedgang i medlemstallet, som har været på vej igennem de

sidste år, og som i følge kassereren i de fleste tilfælde skyldes det, man med et sigende ord kalder naturlig afgang.

Jeg vil gerne slutte med at bede vore medlemmer tænke lidt på dette, når jeg siger tak for året 1990 både til medlemmer og bestyrelse.

Lokalhistorisk litteratur 1990-91

De borgerlige klostre i Danmark. Udg. af de enkelte klostre. Red. af Per Fog. 1990. 63 s. Viborg Gråbrødre Kloster s. 36-39 (af Paul G. Ørberg).

Degn, Ole: Fra den stråttækte til amtets største skole. Overlund Skole i Viborg 1740 – 30. november 1990. 1990. 96 s. ill.

Det første landsarkiv fylder 100 år. Udstilling på Landsarkivet for Nørrejylland aug.-dec. 1991. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland. 1991. 16 s. ill. Tekst og tilrettelæggelse: Paul G. Ørberg.

75 år – tilbageblik og fremsyn. AF (Arbejdsformidlingen) Viborgs 75-års jubilæum 1991. Red.: Henriette Bang-Pedersen og Erik Kock. 1991. 38 s. ill.

Fogtmand, Chr. P.: Det blev De Bergske Blade. 1991. 254 s. ill. Omhandler også Viborg Stifts Folkeblad, grundlagt i 1877.

Fra Viborg Amt 1990: 176 s. ill. Birgit Løgstrup: Kvinderne og valgetten på Viborgegnen. Anna Thestrup: Da Daugbjerg brændte. Frits Hastrup: Tysskerkolonierne i Nørrejylland. Byer og boliger. 2. del. Klaus Haubroe: En brændevinsbrønderfamilie i Viborg 1811-1914. Ole Degn: Lystanlægget Borgvold i Viborg.

Kulturtærskler – en registrering af adgangsforskel m.v. til kulturhuse i Viborg Amt. Viborg Amt. 1990. 130 s. ill.

Jacobsen, Chr.: Fra Alheden. 1990. 278 s. ill.

Jydske Lov 750 år. Redigeret af Ole Fenger og Chr. R. Jansen. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland. 1991. 312 s. ill. S. 234-291: Jydske Lov. Artikler, der særligt berører Viborg: Et menneske på Jydske Lovs tid: bisp Gunner af Chr. R. Jansen. Middelalderbyen Viborg på Jydske Lovs tid af Hans Krongaard Kristensen. Biskop Gunners Domkirke af Jens Vellef.

Jættestuen ved Bigum – et snit gennem en gravhøj v. Flemming Kaul, i: Nyt fra Nationalmuseet nr. 49, s. 2-3.

Klosterhaven, et forsøgs- og udviklingsprojekt for ældre i Viborg. Bd. 1: Resultater og brændpunkter. Af Knud Callesen m.fl. Red. Hans Wadskiær. 1990. 107 s.

Lauridsen, Henning Ringgaard: Jernvarefabrikant Julius Brems – industrimand og opfinder, i: Journalen, lokal- og kulturhistorisk tidsskrift nr. 1, 1991, s. 14-17.

Limfjorden. Vandmiljø – udvikling og status 1974-1988. Udg. af Limfjordskomiteen. 1989. 169 s. ill.

Lokalhistoriske film fra Viborg Amt. Udg. af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver i Viborg Amt. 1990. 66 s.

Med lov skal land bygges. Jydske Lov 1241-1991. Håndskrifter og bogtryk. Ved Erik Andreas Abitz og Paul G. Ørberg. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 1991. 54 s. ill. Katalog med indledninger til udstilling på Landsarkivet for Nørrejylland 25. maj - 3. august 1991 og Det kongelige Bibliotek 26. august - 22. november 1991.

Møldrup kommunes lokalhistoriske arkiv. Årsskrift 1990. Red. og udg. af Lokalhistorisk Udvalg. 100 s. ill. Indhold: Helene Dalsgård/Nanna Kofod: Tredobbelt jubilæum og Hersom Skole. Jens P. Trinderup: En Visitation. Tove Nielsen, Hersom: Bryllup på landet. Jens P. Trinderup: Skals Mølle. Birgitte Nielsen's Barndomsminder fra Troelstrup. Grete Westh: Dage i 80erne, Egnsspil i Møldrup kommune. Tove Nielsen, Ulbjerg: En fæstebonde i Rind. Ejvind Nørg. Nielsen: Et forsamlingshus oprettelse og virke. Karl Rind: Femten år i Sibirien. Jens P. Trinderup: Landvinding. Jens P. Trinderup: Vuggedød i 1743. Lis Møller: Holmegård Hovedgård. Erling Nielsen, Sabroe: Kvæg og kvægavlere på Skalseggen. Sofus Bundgård's optegnelser om Stubbegård. Asta Brask: Efterskrift om Stubbegård. Ellen Frederiksen: En gammel jagthistorie. Henry Giversen: Hjemme i Hørup. Aase Hinersky: Fjordens gave (Tangbjærgning). Aksel Jensen's optegnelser fra besættelsestiden. Anton Blaabjerg: Møldrupgård og Marie Grubbe. Anton Blaabjerg: Ejstrupgårdene. Jens P. Trinderup: Skals veje.

Nielsen, Karl: Vor Mand og Råd. Bjørn Andersen til Stenalt, Bjørnsholm og Vår. 1532-1582. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 1991. 192 s. ill.

Personale i Rigsarkivet og landsarkiverne januar 1990. Ved Marianne Reimer. 1990. 197 s. + fotos. Landsarkivet for Nørrejylland s. 113-138 og s. 177-179.

Ringgaard Lauridsen, Henning: Viborg Erhvervsråd 1941-1991. Viborg Stifts Folkeblad. 1991. 21 s.

Ringgaard Lauridsen, Henning: Viborgs industrihistorie 1742-1990. Udg. af Viborg Stiftsmuseum. Viborg Leksikon nr. 8. 1990. 60 s. ill.

Skatte fra Valdemar Sejrs tid fra Jylland, Fyn og Slesvig. Viborg Stiftsmuseums udstilling i 750 året for Jydske Lov. Indledning ved Ebbe Nyborg. Katalogtekster ved Jørn Barfod, Poul Grønder-Hansen, Ulla Kjær, Erik Levin Nielsen, Fritze Lindahl, Ebbe Nyborg. Red. Jesper Hjeremind og Erik Levin Nielsen. Viborg 1991. 59 s. ill.

Skatlisten. Arkivalier og historier fra landsarkivet. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland. 1991. 141 s. ill. Jubilæumsskrift ved landsarkivets 100-års jubilæum. Særlige artikler vedr. Viborg Amt: Landsarkivet bygges. Nørrejyllands stænderforsamling. En konestation (Sjorslev). Lige ud af landevejen (landevejen Viborg-Randers). Hoveriet – reformationstidens uløste problem (Tjele). Forresten en god dreng (Bøgildgård). Arkiv og bog (landsarkivet).

Skivebogen 1990. 120 s. ill. Indhold: Rud Kjems: »Borgmestermordet i Skive«. Olav Jensen: Skivedreng i tyverne og trediverne. Kristian Mikkelsen: Skammergaard. Laust Balling: Skatteligning på landet i slutningen af 50'erne. Emil Thomsen: Skive og omegn i 1850'erne og 1860'erne.

Søndre Skole (i Viborg) 1916-1991. Udgivet af Viborg Skolefoto 1991. 96 s. ill.

Vejen Andersen, A.: Thor Langes Kongeminder. Fotografier af Claus Starup og Finn Mackenhauer. Viborg 1990. 32 s. ill.

Vellev, Jens: »Tunnel« og »bro« mellem Viborg og Asmild, i: Folkeminder 1991 nr. 4, s. 6-10, ill.

Viborg Kommuneatlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1990. Miljøministeriet og Planstyrelsen i samarbejde med Viborg kommune. Udarbejdet af Planstyrelsen, kontoret for by- og bygningsbevaring. 1991. 64 s. Talrige kort og ill.

Viborg Stifts Årbog 1990. Af indholdet: Viborg Stift i dag og i morgen af biskop Georg S. Geil. 1965-1990 af provst Morten Øllgaard, Vorde. Forholdet mellem stat og kirke af professor, dr. jur. Ditlev Tamm. Folkekirkens økonomi af domprovst Karsten Nissen. Die Wende – den store forandring af provst Martin Schmiedt, Rostock. BOG betyder Gud, og TAK betyder ja! af forstander Jens F. Munksgaard, Nr. Nisum, tidl. sognepræst i Assing. Grundtvigsk Konvent for Viborg Stift af sognepræst Christian Ulrik Terp, Glyngøre. Estvad og Ørslevkloster af Gudrun Meedom. Krucifiksets gåde i Romlund af provst Morten Øllgaard, Vorde.

Ørberg, Paul G.: Kloster. Hospital. Stiftelse. Gråbrødre Kloster 1541-1991. 450 år. Udgivet af Viborg Gråbrødre Kloster 1991. 32 s. ill.

Historisk Samfund for Viborg Amt

har siden samfundets stiftelse i 1928 udsendt 56 bind af årbogen »*Fra Viborg Amt*«. Mange årgange er udsolgte, men resterende bind kan leveres til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

[1]	1930-54, pr. årgang	6 kr. (9 kr.)
[2]	1955-63, pr. årgang	10 (15 kr.)
[2]	1964-72, pr. årgang	25 kr. (30 kr.)
[4]	1974-77, pr. årgang	35 kr. (45 kr.)
[5]	1978	45 kr. (68 kr.)
[6]	1979-84	50 kr. (75 kr.)
[7]	1986 og følgende årgange	75 kr. (95 kr.)

Resterende årbøger sælges under ét for en pris af 400 kr. + moms til medlemmer (ikke-medlemmer 700 kr. + moms).

Samfundet har herudover – oftest i stedet for et bind af årbogen – udgivet eller medvirket ved udgivelsen af en række vægtige særpublikationer, af hvilke dog flere er udsolgt, og andre kun haves i *meget begrænset rest-oplag*. De sælges til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medl. i parentes):

[8]	Viborg Amts Stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. 1947	Udsolgt
[9]	Viborg Katedralskoles historie. Af Carl E. Jørgensen. Indb. særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1959-60. 174 sider, rigt illustreret	25 kr. (35 kr.)
[10]	P. G. Lindhardt. Brevvexling mellem biskopperne J. Swane og Frederik Nielsen. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1962. 30 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[11]	Billeder af Viborg amts forhistorie. 1966. 160 sider, rigt ill. Ved køb af mindst 5 eksemplarer: kr. 12,00 pr. eksemplar, portofrit fremsendt uanset medlemsskab.	16 kr. (24 kr.)
[12]	Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. Fotos: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. 2. udgave, 1966. 94 sider, rigt illustreret	Udsolgt
[13]	Niels Friis: Viborg Domkirkes orgel 1570-1966. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1967. 40 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[14]	Hans Øllgaard: Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805-1830. 105 sider, illustreret. 1968	9,50kr.(15 kr.)
[15]	Nr. Tulstrup-dagbogen. Ved Jens Holmgaard. Udg. i samarbejde med Landbohistorisk Selskab. Sælges kun til medlemmer	40 kr.
[16]	Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839. Fotografisk optryk. 228 sider	25 kr.(32,50)
[17]	Viborgs brand 1726 v. Hans H. Worsøe og Paul G. Ørberg. 88 sider	25 kr.
[18]	W. Møllerup: Adel, by og borger. Træk af bylivet i Viborg i 1700-tallet. 95 sider, illustreret. 1976	20 kr. (30 kr.)
[19]	Rentekammerets farvetrykte kort vedr. amtsinddelingen 1793, 2 stk., 38×26 cm, ufalsede	35 kr.
[20]	Chr. Jacobsen: Gudenå – fiskeri, pramfart, kraftværk	65 kr. (68 kr.)
[21]	Håndværk og købstadsliv v. Thomas Bloch Ravn	48,95 kr.

EKSPEDITION: Fru Else Hansen, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, telefon 86 62 44 88. Giro 4 06 38 05.

Historisk Samfund for Viborg Amt

støttes i sit arbejde af følgende:

Bikuben, Viborg

E Bindstouw, Lysgaard

Byens Tryk, Viborg

Den Danske Bank, Viborg

Fona, Viborg

Galsgårds Farvehandel, Viborg

Hansen og Nielsen K/S, Viborg

Jacobi, kontoretablering, Viborg

Jyske Bank, Viborg

Kjær's Boghandel

J. N. Kjærsgaards Tømmerhandel A/S, Viborg

Jørgen Laursen, Viborg

Løveapoteket, Viborg

MB Revision, Viborg

Midtbank, Viborg

Midtjydsk Frøhandel, Viborg

Nørhaven Bogtrykkeri

Pan Buslinier, Viborg

Anders Petersen, farvehandler, Viborg

Sct. Mathias Apotek, Viborg

Schous Boghandel, Viborg

Schumanns Herremagasinet, Viborg

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Svaneapoteket, Viborg

Unibank, Viborg

Viborg Blikkenslageri, v. Westergaard & Bak

Viborg Rejsebureau, Viborg

Viborg Stifts Folkeblad

Driftsregnskab for året 1990

Indtægter	Regnskab	Budget 1990
Kontingent	31.680.40	
Bogsalg	1.764.25	
Annoncer	549.00	
Renter	3.377.24	
Diverse	487.50	
Tilskud:		
Viborg Amt	1.500.00	
Viborg Kommune ..	11.600.00	
DHF	<u>5.600.00</u>	
	18.700.00	
	56.558.39	
Overført fra 1989	<u>13.454.89</u>	70.013.28
<hr/>		
Udgifter:		
Trykkeri	30.000.00	
Honorarer	1.000.00	
Tryksager	1.452.44	
Porto	10.589.00	
Møder	2.282.46	
Moms	1.651.00	
Kontingent SLF	1.580.00	
Diverse	<u>833.63</u>	
	49.388.53	
<hr/>		
Overført til 1991:		
Kontant	395.00	
Giro	10.283.20	
Bank	<u>9.946.55</u>	
	20.624.75	70.013.28
(+ udg.fond 25.000)		
<hr/>		

Viborg, den 18. marts 1991

Undertegnede revisorer har dags dato revideret ovennævnte regnskab og fundet kontant-, giro- og bankbeholdning til stede.

Finn Bertel

J. V. Lund

Lokalhistoriske arkiver

BJERRINGBRO LOKALHISTORISKE ARKIV

Bjerringbro bibliotek, Realskolevej 12.

Tlf.: 86 68 38 33.

Åbent: tirsdag & torsdag 16-18.

Leder: Hans Jørgen Hansen, Kirkevej 9, Gullev, 8850 Bjerringbro.

Æ FJANDBOARKIV

Iglsøvej 5, Stoholm.

Tlf.: 97 64 15 85.

Åbent: tirsdag 15.30-17.30.

Leder: Aage Stilling, Vesterled 26, 7800 Stoholm.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HVORSLEV KOMMUNE

Søndergade 2, Thorsø.

Tlf.: 86 96 63 30.

Åbent: 1/10-30/4 onsdag 15.30-17.30 eller efter aftale.

Leder: Thorkild Simonsen, Møllevej 13, 8881 Thorsø. Tlf. 86 96 64 71.

LOKALHISTORISK ARKIV

Østergade 23, 7470 Karup J.

Tlf.: 97 10 21 37.

Åbent: mandag 17-19 og torsdag 16.30-19.30.

Leder: Ole Michaelsen, Spættevej 10, Kølvrå, 7470 Karup J.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KJELLERUP KOMMUNE

Blicheregnens Museum, Blichersvej 30, Thorning, 8620 Kjellerup.

Tlf.: 86 88 08 77.

Åbent: Efter aftale. Leder: museumsleder Hans Kruse.

TJELE KOMMUNE, LOKALHISTORISK ARKIV

Søgården, Vingevej 12, Ørum Sønderlyng.

Tlf.: 86 45 12 77.

Åbent: torsdag 14-17.

Leder: Erik Esbensen, Høegsparken, Høegsvej 32 C, 8834 Hammershøj.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR VIBORG KOMMUNE

Stiftsmuseet, Hjultorvet, 8800 Viborg.

Tlf.: 86 62 30 66.

Åbent: mandag-fredag 14-17, onsdag tillige 10-12.

Leder: Henning R. Lauridsen.

LOKALHISTORISK ARKIV, AALESTRUP

»Knabergaarden«, Borgergade 8B, 9620 Aalestrup.

Tlf.: 98 64 12 86.

Åbent: mandag 18-21.

Leder: P. Gade, Vestergade 66, Aalestrup.

MØLDRUP KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIVER

Kommunekontoret, Nørregade 15, 9632 Møldrup.

Tlf.: 86 69 12 00.

Åbent: torsdag 15-17.

SALLINGSUND LOKALHISTORISKE ARKIV

Bajlum skole, Roslev.

Tlf.: 97 59 24 47.

Åbent: 1. og 3. torsdag i md. i per. okt.-apr. 19-21.

Leder: Otto Veile, Vestervang 7, Durup, 7870 Roslev.

SKIVE BYHISTORISKE ARKIV

Skive Østertorv 9, 7800 Skive.

Tlf. 97 52 81 22.

Åbent: mandag-fredag 10-12.

Leder: Sv. Mortensen.

SPØTTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Spøttrup bibliotek, Ålbækvej 18, Lihme.

Tlf.: 97 56 00 81.

Åbent: 2. og 4. onsdag i md. 19-22.

Leder: H. Eriksen, Lihme, 7861 Balling.

SUNDSØRE LOKALHISTORISKE ARKIV

Jebjerg gl. skole, Jebjerg.

Tlf.: 97 57 45 22.

Åbent: mandag-onsdag 9-14 og efter aftale.

Leder: Knud E. Jakobsen, Risumvej 3, Risum, 7880 Roslev. Tlf. 97 59 51 61.

Jørgen Laursen *a/s*

AUTORISERET GM-FORHANDLER

INDUSTRIVEJ 8 · 8800 VIBORG · 86 62 56 11

Unibank

Hansen & Nielsen

INVENTAR- &
BYGNINGSSNEDKERI

Absalonsvej 9 8800 Viborg
TOTALENTREPRISER
- alt isoleringsarbejde udføres

86 62 17 11

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Livøvej 1, 8800 Viborg Tlf. 86 62 40 33*

Fotosats Reproduktion Offset

*ih, de er
så flinke - hos*

FONA

NØRHAVEN BOGTRYKKERI A/S

Hvis problemet er penge...

Bikuben

-vi finder en løsning

byens tryk 1/s
LIVØVEJ 7 TELEFON 86 61 05 88
8800 VIBORG

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

DEN DANSKE BANK

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 86 62 62 47

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. 86 62 58 77*

*Personlig rådgivning
ind i . . .*

**JYSKE
BANK**

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 86 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 86 62 02 69

kjaer's
boghandel &
antikvariat

Sct. Mathiasgade 29
8800 Viborg
Tlf. 86 61 39 00 & 86 61 36 35

Antikvarietet:
Skovgaardsvej 5
8800 Viborg
Tlf. 86 61 12 18

VIBORG REJSEBUREAU APS

Dumpen 23

Tlf. 86 62 43 11*

Viborg

Hjemstavnsmuseum

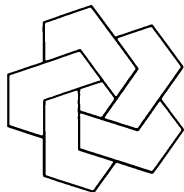
E BINDSTOUW

I LYSGAARD

11 km fra Viborg

Blichervej 40 - 8800 Viborg
Telefon 86 66 75 79

MB Revision

Statsautoriserede Revisorer

Hjørring, Aalborg, Hobro, Hadsund
Århus, Viborg, København

Mortensen & Beierholm

Ringvejen, 8800 Viborg

Telefon 86 61 18 11, Telefax 86 62 88 32

Internationalt Hodgson Landau Brands

THOR,
got gammeldags
bajere.

Tøjet får vi i

MATHIASGADE 64 · TELEFON 62 03 42
VIBORG

ERØ
VIBORG

Støt indsamlingen

til

Red Barnet

*

Svaneapoteket

Viborg

*

Løveapoteket

Viborg

*

Sct. Mathias Apotek

Viborg

**FARVELAND
BYGGEMARKED
INDUSTRIAFD.**

ANDERS PETERSEN
Farvervej 7
Vestervangvej 18
8800 Viborg
Telefon 86 62 12 66

JACOBI

Ringvejen – Viborg

Telefon 86 62 40 00

Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet 1928 og har til formål:

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet »dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.«

Samfundet har gennem årene udover årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Billeder af Viborg amts forhistorie*, *Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens Dagbog*, *Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839*, *Viborgs brand 1726* og *Chr. Jacobsen: Gudenå*.

Kontingent er p.t. 75,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen.

Medlemmerne kan til favørpris erhverve ældre årgange og en række andre publikationer.

Indmeldelser modtages af fru Else Hansen, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, telefon 86 62 44 88, eller af bestyrelsens medlemmer.